

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DÖNÜŞEN BAĞLAR: BİR AĞ PAZARLAMA GRUBUNDA TOPLULUK İLİŞKİLERİNİN İLİŞKİSEL VE FİGÜRASYONEL ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bilge KOTANAK

SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

Ankara, 2025

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DÖNÜŞEN BAĞLAR: BİR AĞ PAZARLAMA GRUBUNDA TOPLULUK İLİŞKİLERİNİN İLİŞKİSEL VE FİGÜRASYONEL ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bilge KOTANAK

SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

Dr. Öğr. Üyesi Feyza KORKMAZ SAĞLAM

Ankara, 2025

ONAY SAYFASI

Bilge Kotanak tarafından hazırlanan "Dönüşen Bağlar: Bir Ağ Pazarlama Grubunda Topluluk İlişkilerinin İlişkisel ve Figürasyonel Analizi " adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	**Kabul / Red**	**Kurumu**	**İmza**
Dr. Öğr. Üyesi Feyza KORKMAZ SAĞLAM	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Dr. Öğr. Üyesi Bahattin CİZRELİ	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Doç. Dr. Günce DEMİR	Kabul	Kırıkkale Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 11/07/2025

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Muhammet Enes KALA
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 11/07/2025

İmza

Bilge KOTANAK

TEŞEKKÜR

Bu tez, yalnızca bireysel bir akademik çabanın değil, aynı zamanda birçok kişinin katkısı ve desteğiyle mümkün olmuştur. Öncelikle, çalışma boyunca rehberliğini ve eleştirel katkılarını esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Feyza Korkmaz Sağlam'a,

Akademik yolculuğumda belirleyici bir figür olarak gerek tecrübesiyle gerek bilgisiyle her zaman sosyolojinin önemini bana hatırlatan, her sohbetinde kuramsal ve metodolojik olarak sunduğu katkıyla ufkumu genişleten çok değerli hocam Öğr. Gör. Murat Öztürk'e,

Entelektüel birikimi ve eleştirel katkısıyla kuramsal bilgi birikimimde katkısı büyük olan, dünyayı değiştirme arzusuyla bana ışık tutan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Cizreli'ye,

Araştırma sürecinde benimle görüşmeyi kabul eden ve içtenlikle zamanlarını, düşüncelerini ve duygularını benimle paylaşan tüm katılımcılara,

Sunduğu imkânlarla desteğini her zaman hissettiğim sayın hocam Doç. Dr. Hatem Ete'ye ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

Dönüşen Bağlar: Bir Ağ Pazarlama Grubunda Topluluk İlişkilerinin İlişkisel ve Figürasyonel Analizi

Toplumsal ilişkileri sabit yapılar yerine dinamik süreçler olarak ele alan ilişkisel sosyoloji yaklaşımı, toplulukların nasıl kurulduğunu, sürdürüldüğünü ve dönüştürüldüğünü analiz etmede güçlü bir kuramsal çerçeve sunar. Bu yaklaşım, özellikle geç modern dönemde cemaat biçimlerinin çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni aidiyet alanlarını anlamada işlevseldir. Ne geleneksel cemaatlerin katı sınırlarına ne de modernliğin soyut birey anlayışına hapsolan bireyler, artık çok daha esnek, geçici ve çok katmanlı figürasyonlar içinde anlam ve güven arayışını sürdürmekte; çoklu parçalı aidiyetler geliştirmektedir. Bu dönüşüm, ekonomik ağlar, kişisel gelişim söylemleri ve karşılıklı bağımlılık ilişkileriyle örülü topluluk biçimlerinde kendini göstermektedir.

Bu çalışma, modern yaşam koşullarında topluluk biçimlerinin nasıl kurulduğunu, ağ pazarlama yapıları içerisinde şekillenen sosyal ilişkiler aracılığıyla analiz etmektedir. Norbert Elias'ın figürasyon kuramı ve ilişkisel sosyoloji yaklaşımı temelinde, bir çok katmanlı pazarlama topluluğunda bireylerin birbirleriyle kurduğu ilişkiler, grup içi gerilimler, bağlılık dinamikleri ve sosyal konumlanma süreçleri incelenmiştir. Araştırmada ilişkisel sosyoloji yaklaşımı benimsenmiş; toplamda 23 grup üyesiyle yapılan derinlemesine mülakatlar ve grup toplantılarında yapılan katılımlı gözlemlerle nitel veri toplanmıştır. Çalışma, bu yapının sadece ekonomik bir organizasyon değil, aynı zamanda modern bireyin topluluk arayışını karşılayan karmaşık bir figürasyon biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Neoliberal özneleşme süreci ile cemaatleşme eğilimlerinin bir arada var olabildiği bu figüratif yapı, geç modern dönemdeki topluluk oluşumlarını anlamada işlevsel bir örnek sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Figürasyon, Geç modernite, İlişkisellik, Sosyal Ağ, Topluluk

ABSTRACT

Transforming Ties: A Relational and Figurational Analysis of Community Relations in a Network Marketing Group

Relational sociology, which conceptualizes social relations not as static structures but as dynamic processes, offers a powerful theoretical framework for analyzing how communities are formed, sustained, and transformed. This approach is particularly effective in understanding new domains of belonging that have emerged alongside the dissolution of traditional communal forms in late modernity. Individuals, no longer confined to the rigid boundaries of traditional communities or the abstract individualism of modernity, now seek meaning and security within more flexible, temporary, and multilayered figurations developing multiple and fragmented forms of belonging. This transformation becomes visible in community forms structured by economic networks, self-development discourses, and relations of mutual dependency.

This study analyzes how community forms are constituted under the conditions of modern life, focusing on the social relationships shaped within network marketing structures. Drawing on Norbert Elias's theory of figuration and the relational sociology approach, the study examines the interpersonal ties, intra-group tensions, loyalty dynamics, and processes of social positioning within a multi-level marketing community. Based on a relational sociological perspective, the research is grounded in qualitative data collected through in-depth interviews with 23 group members and participant observations during group meetings. The study argues that such structures are not merely economic organizations but complex figurations that meet modern individuals' search for community. The figurative structure, in which neoliberal subjectification processes and tendencies toward communalization coexist, offers a functional example for understanding the formation of communities in late modernity.

Keywords: Community, Figuration, Late Modernity, Relationality, Social Network

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI i
TEŞEKKÜR iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ viii
ŞEKİLLER DİZİNİ ix
TABLOLAR DİZİNİ x
GİRİŞ 1
1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE 3
1.1 Modernliğin Durumu 3
1.2 Topluluğu Anlamak 15
1.3 İlişkisel Sosyoloji ve Norbert Elias 27
1.3.1 İlişkisel Sosyolojinin Temelleri 27
1.3.2 Norbert Elias'ın Süreç Sosyolojisi 35
1.3.3 Figürasyonlar ve Oyun Modelleri 40
1.3.4 Topluluğun İlişkisel Okuması 44
1.4 Ağ Pazarlama ve Alanyazın 50
2. METODOLOJİ 55
2.1 Araştırmanın Amacı 55
2.2 Araştırmanın Problemi 55
2.3 Araştırmanın Yöntemi 56
2.4 Veri Toplama Süreci ve Karşılaşılan Zorluklar 60
2.5 Verilerin Analizi 63
2.6 Araştırmanın Sınırlılıkları ve Etik 65
3. BULGULAR VE TARTIŞMA 67
3.1 Gruba Giriş Öncesi Motivasyonları 67
3.2 İlk Temas ve Başlangıç Etkileşimleri 74
3.2.1 İlk etkileşim 75
3.2.2 Sunum deneyimi 76
3.2.3. Bağımlılık ilişkilerinin oluşumu 80
3.3 Grup içi İlişkilerin Yoğunlaşması ve Karşılıklı Bağımlılık 82
3.3.1 Katılım sonrası ilk değişimler: Ekonomik bağımlılık ilişkisi ve güven 83

3.3.2 Figürasyonel konum değişimi ve dönüşüm 86
3.3.3 Sosyal Destek, Dayanışma ve Sorun Çözme İlişkileri 89
3.4 Gerilim Kaynağı Olarak "Sunum ve İkna" 93
3.5 Katılımlı Gözlem ile Elde Edilen Ek Bulgular 96
4. SONUÇ ve ÖNERİLER 99
5. KAYNAKÇA 104
6. EKLER 113

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ÇKP : Çok Katmanlı Pazarlama

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Gruba Katılım Öncesi Figüratif Çözülme Dinamiği.....80

Şekil 2. Gruba katılım öncesi süreç şeması.....97

Şekil 3. Sunum deneyimi süreç şeması.....98

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo. 1: Karşılaştırmalı Metodolojik yaklaşımlar.....59

GİRİŞ

Modern toplumsal yaşam, bireylerin sosyal ilişkilerini dönüştüren, aidiyet formlarını yeniden konumlandıran ve dayanışma biçimlerini karmaşıklaştıran süreçlerle şekillenmektedir. Giderek parçalanan geleneksel topluluk yapılarına karşın bireyler, yeni bağlanma biçimleri geliştirerek anlam inşalarını sürdürebilecekleri sosyal alanlar inşa etmektedir. Bu bağlamda, çok katmanlı pazarlama sistemleri (network marketing) sadece ekonomik bir örgütlenme biçimi olarak değil, aynı zamanda yeni figüratif toplulukların doğduğu, aidiyetlerin kurulduğu ve kimliklerin şekillendiği sosyal sahneler olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren bir çok katmanlı pazarlama topluluğunda yer alan bireylerin sosyal ilişkileri, aidiyet biçimleri, duygusal bağları ve karşılıklı bağımlılık örüntüleri Norbert Elias'ın süreç sosyolojisi ve ilişkisel sosyoloji perspektifi temel alınarak incelenmiştir. Elias'ın figürasyon kavramı, bireyleri soyutlanmış özneler olarak değil; birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı olan ilişkisel varlıklar olarak ele alır. Bu bakış açısı, grup üyelerinin bireysel motivasyonlarını, sosyal konumlarını ve duygusal deneyimlerini analiz etmekte işlevsel bir araç sunmaktadır.

Araştırmanın çıkış noktasını, modern toplumda dayanışma ve güven ihtiyacının, ekonomik pratiklerin ötesinde yeni topluluk biçimleri içinde nasıl karşılandığı sorusu oluşturmaktadır. Günümüzde girişimcilik, öz gelişim, başarı söylemleriyle kuşatılmış bireyler bir yandan neoliberal özne olmanın gerekliliklerileyle karşı karşıya kalmakta; diğer yandan toplumsal yalnızlık ve belirsizlik içinde güvenli bir aidiyet zemini aramaktadır. Toplumsal alanda anlam üretiminin sekteye uğraması ve anlam krizi çerçevesinde bireylerin hangi topluluklaşma biçimleri ile bu krize yanıt aradığı sosyolojinin önemli bir meselesi olmalıdır. Bu bağlamda çok katmanlı pazarlama grupları bu iki eksenin kesişiminde yer almakta; hem bir ekonomik figürasyon hem de bir "duygusal topluluk" işlevi görmektedir.

Saha araştırmasında, grup üyeleriyle yapılan derinlemesine mülakatlar ve grup içi etkinliklerde gerçekleştirilen katılımlı gözlemler aracılığıyla, bu sosyal uzamın nasıl inşa edildiği, sürdürüldüğü ve meşrulaştırıldığı analiz edilmiştir. Grup içinde hiyerarşi, liderlik, motivasyon, normatif düzenlemeler ve sembolik pratikler yoluyla şekillenen figüratif yapılar detaylı olarak incelenmiştir. Katılımcıların hem bireysel hem de kolektif deneyimleri; güç ilişkileri, karşılıklı bağımlılık, rekabet ve dayanışma gibi temel kavramlar ışığında değerlendirilmiştir.

Çalışmada incelenen figürasyonel dönüşüm ve inşa süreçleri, geç modern dönem topluluk biçimlerine dair yapılacak diğer çalışmalara ışık tutmaktadır. Elias'ın süreçsel yaklaşımının modern toplumsal oluşumları anlamada sunduğu olanaklar tartışmaya açılırken ağ pazarlama gibi çoğu zaman sadece ekonomik rasyonalite ile açıklanan bir yapılanmanın çok daha katmanlı ve dinamik bir toplumsal gerçeklik içerdiğini göstermeyi hedeflemektedir. Literatürde geç modern topluluk biçimlerine dair analizlerin eksikliğini binaen bu araştırma hem yeni topluluklaşma biçimlerinin çözümlenmesine hem de süreçsel sosyolojinin uygulanabilirliğine dair bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Benimsenen ilişkisel yaklaşım grup üyelerinin zamanla alan içinde bağları ve ilişkileri nasıl dönüştürdüğünü anlamayı mümkün kılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın geri kalan kısmında sunulan kuramsal kaynaklar hem araştırmanın probleminin derinleştirilmesine hem de bulgularda yürütülen tartışmanın oturacağı zemini sunmak amacıyla oluşturulmuştur. Cemaat sosyolojisi çalışmalarının bilhassa ulusal literatürde yok denecek kadar az olması ve yeni topluluk formlarını anlamada tercih edilen klasik yönelimlere göre süreç sosyolojisinin çok daha işlevsel olması gereğince öncelikli olarak bu iki bağlamın detayları irdelenmiştir. Ardından araştırmanın yöntemi ve yöntemin gereklilikleri tartışmaya açılarak bulgular süreç sosyolojisinin gerektirdiği zamansallık vurgusuyla aktarılacaktır.

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kuramsal ve kavramsal çerçeve, modernliğin çok katmanlı ve dinamik yapısını anlamaya yönelik bir temel sunmaktadır. Modernlik, sadece ekonomik ya da teknolojik bir süreç olmayıp, aynı zamanda bireylerin ve toplulukların ilişkisel bağlamda şekillendiği karmaşık bir dönüşüm alanıdır. Bu bağlamda, ilişkisel sosyoloji ve figürasyon yaklaşımı, modernliğin sürekli olarak yeniden inşa edilen sosyal yapılar ve güç dengeleri üzerinden analiz edilmesini mümkün kılar. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, bu teorik perspektifler ışığında, modernlik olgusunun toplumsal süreçler ve ilişkiler üzerindeki yansımaları incelenecektir. Böylece, hem mikro hem de makro düzeyde toplumsal dinamiklerin daha bütüncül ve süreç odaklı bir şekilde kavranmasına katkı sağlanacaktır.

1.1 Modernliğin Durumu

Modernitenin doğasını tanımlama çabaları sosyal bilimlerin ve bilhassa sosyolojinin merkezi çalışma konusudur. Sosyoloji, bugün modernliği anlamaya çalışırken sıklıkla bahsedilen yapısal dönüşümlerin yarattığı makro ve mikro toplumsal değişimi anlama çabasıyla ortaya çıkmış bir bilimdir. Modernliğin ne olduğu, nasıl ele alınması gerektiği ve yaşanan dönüşümün niteliğine ilişkin literatür, zengin kuramsal ve kavramsal tartışmalarla şekillenmiştir. Bu tartışmaların önemli bir bölümü, modernliği geleneksel toplumsal yapıdan radikal bir kopuş olarak ele alır. Emile Durkheim (1984), Ferdinand Tönnies (2020) ve Max Weber (1978) gibi klasik sosyologlar, modern toplumu kendine özgü yapısal özelliklere sahip, geleneksel olandan ayrı bir toplumsal düzen olarak kavramsallaştırmıştır. Bu kuramcıların analizlerinde, geleneksel döneme atfedilen ütopik misyon geçmişe özlemle birleşmektedir. Benzer bir eğilim postmodern adı verilen modern sonrası modernlikten kopuk yeni bir dönem yaşandığı iddiasında bulunan kuramcılarda da görülmektedir (Lyotard, 1984; Bauman, 2000; Baudrillard, 1994). Hem klasik modernlik kuramları hem de postmodern yaklaşımlar, radikal bir kopuş fikri etrafında şekillenmiş; toplumları dönemsel ayrımlarla açıklamayı tercih etmişlerdir.

Toplumun ve kültürün doğasının son derece dinamik ve olumsal yapısı göz önüne alındığında, yaşanan hiçbir sosyal değişimin düz bir çizgi halinde ve doğrusal olarak olmadığı görülecektir. Modernliği ister geleneksel olandan tamamen kopuk bir süreç ister onun radikal bir dönüşümü isterse devamı niteliğinde ele alalım, nihayetinde yaşanan dönüşüm düz bir çizgi değilse de onu ortaya çıkaran bazı temel dinamiklerin varlığından söz

edilebilir. Toplumsal değişimi okuyabilme imkânı, tarihi ve olguları birbirine karşıt güçler olarak görerek değil; bir sürecin parçası olarak görüldüğünde elde edilecektir.

Modern olanı anlamanın farklı bakış açılarınca farklı anahtarları olsa da sorulması gereken esas soru bir şeyi modern yapanın ne olduğu ve modernliğin ilişkisel doğasını anlamaya çalışmaktır. "Yeni olan, son zamanlar" anlamına gelen modern kelimesini ilk olarak 17. yüzyılda Hristiyanlar Pagan inancına mensup olanları ayırt etmek için kullanmıştır (Balcı, *t.y*, s. 7). Modernlik en basit haliyle bugüne ait olan ve daha öncekinden farklı yeni bir yaşam ve kavrayış biçimi sunan; Jeannier'in deyişiyle (2018, s. 112) kendi mantığını inşa eden bir gerçekliktir.

"Modern olmak bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda kendimizi bulmaktır ". (Berman, 2008, s. 27)"

Gerek ortaya çıkışı gerek epistemolojik kullanımı ve gerekse temelinde yatan dinamiklerin Batıya özgü olduğu göz önüne alınırsa modernlik esasında Batı'da 17.yüzyıl sonrasında yaşanan toplumsal dönüşümleri ifade etmektedir. Bu haliyle modernliğin ve moderniteyi anlama çabalarının öncelikle Batıya özgü bir hal olduğu görülür. Yapılan kuramsal ve kavramsal tartışmaların farklı ölçütlerce sınıflandırılması mümkün olsa da modern olanın ne olduğunun, bir şeye modern demenin özgül şartlarında aramanın kavramsal olarak en geçerli yol olacağı görülecektir.

Kavramsal tanımlamalar, bilhassa sosyal bilimlerde, araştırmacının en önemli teknik araçları olduğundan modernlik, modernite, modernleşme ve modernizasyon gibi farklı tanımlamaları netleştirmek gerekir. Modernlik, 17. yüzyıl Avrupa'sında yaşanan toplumsal dönüşümü anlatırken (Giddens, 1994, s. 9) modernleşme Batı dışı toplumların modern süreçlerle tanışmasını ifade eder. Modernizm ise modernliğin içinde bir tutum olarak tüm toplumların modernliği deneyimlemesi gerektiği iddiasında olan bir ideolojik tutumdur. Modernite, modernliğin her boyutunu içerebilecek bütünsel bir kavram olarak anlaşılabilir (Yelken, 2000, s. 182). Bu açıdan çalışmanın geri kalanında ağırlıklı olarak modernite ve modernleşme deneyimleri üzerine durulacaktır.

Her toplumun modernleşme deneyimi kendi iç ve dış yapısal dinamikleri ile beraber özgün bir toplumsal haldir. Modern toplum, her şeyden önce birey ve toplum arasındaki

ilişkilerin dönüştüğü bir toplumdur. Son iki yüzyılda yaşanan neredeyse tüm toplumsal değişimler modernliğin yarattığı farklı fraksiyonların bir sonucudur. Temellerini 17. Yüzyıl Aydınlanması ve Rönesans, Reform gibi devrimsel düşünce hareketlerinden alsa da esasında modern olanın özünde rasyonel olan yatmaktadır. Rasyonellik, modernliği anlamaya çalışırken sıklıkla başvurulan bir kavramdır. Rasyonalite, yalnızca düşünsel bir yönelim değil; aynı zamanda bir toplumsal örgütlenme biçimini ifade etmektedir. Modern insanın bilgiye ve doğaya yaklaşımının giderek daha fazla hesaplanabilir ve öngörülebilir olması, modern teknik ve araçların gelişmesiyle birlikte ilerlemektedir.

Klasik dönem sosyologları modernlik çözümlemelerini çoğunlukla dikotomik karşıtlıklar üzerinden anlamaya çalışmıştır. Geleneksel yapının yerini alan modern sistemler ekseninde sosyologlar çoğunlukla modernliğin tek bir boyutunu öne çıkarmıştır. Max Weber (1958) geleneksel toplumla modern toplumun farkını rasyonelleşmenin artışında görmektedir. Öyle ki, modern toplumda biçimsel formel rasyonalitenin hâkimiyetinin artmasıyla beraber dünyanın büyüsünün bozulduğunu ifade etmektedir. Emile Durkheim (2023) toplumsal örgütlenme biçimi olarak iş bölümü ve dayanışmanın dönüşümü üzerinden bir okuma yapmaktadır. Karl Marx (1976; Marx ve Engels, 2000), feodal toplumsal yapıdan kapitalizme geçişi kurduğu çatışma temelli tarihsel materyalizm anlayışı üzerinden değerlendirir. Bugün sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilen Comte (1952), teolojik toplumdan pozitivizme geçişi temel alan üç aşamalı bir modernlik tanımlaması yapmıştır. Durkheim için bu aşamalar mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş olarak kendini gösterirken Spencer için endüstriyel bir toplumsal düzeni ifade etmektedir. Tönnies (2020) ise modernliği topluluk yapılarındaki çözülme ve değişim olarak görmüş, değişimin doğrultusunun ise cemaatten cemiyete doğru gerçekleştiğini belirtmiştir. Her kuramcı nihayetinde modern öncesi ve modern sonrasına dair bir çözümlemeye girişerek ikili karşıtlıklar üzerinden modernliği anlama yoluna gitmiştir.

Modernliği anlamaya dönük her türden çabanın öncelikle aşması gereken bazı sosyo-kuramsal engeller mevcuttur. Nihayetinde sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışı modernliğin bizatihi fenomenlerini anlamak ve yaşanan makro ve mikro dönüşümlerin neliğine dair çözümlemeler yapabilmek kaygısıyla ilgilidir. Bu bağlamda ortaya konan her perspektif kendi döneminin ruhundan, araştırmacının doğasından, ortaya çıktığı bağlamdan ve bir sosyolojik doğadan kaçınılmaz olarak etkilenir. Klasik dönemde Durkheim, Weber ve

Marx gibi düşünürler modernliği önceki dönemden bir kopuş olarak görerek sosyal değişimi ikili karşıtlıklar üzerinden yorumlamıştır.

Sosyal teorinin tarihi, küresel sosyolojik dinamiklere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Modernliği anlamaya dönük ortaya konan ikili sınıflamalar, bugün hala sosyolojik olanı görme gayreti taşıyan her sosyal bilimcinin anmadan geçemeyeceği bir mihenk taşı niteliğindedir. Diğer yandan dünyada ve farklı toplumlarda yaşanan yapısal dönüşümler, ideolojileri, inançları, düşünme ve eyleme biçimlerini son derece dönüştürmüştür. Son iki yüzyılda tanıklık edilen iki büyük dünya savaşı ve küreselleşme olarak bugün kavramsallaştırılan yeni bir yapısal düzenle beraber makro teorilerin yerini daha çok bireyi baz alan, yapıları birey eksenli okuyan ve farklı toplumsal alanları inceleyen daha mikro temelli teoriler almaya başlamıştır. Geleneksel toplumla modern toplum arasındaki geçiş, ortaya çıkan kaos ve büyük çaplı değişim her sosyal bilimcinin anlamaya çalıştığı bir gerçeklik olmuştur. Bu bağlamda üretilen kavram ve kuramlar da yaşanan sistemsel dönüşümü anlamak adına örtük veya görünür biçimde makro boyutta olmuştur. Özellikle 1950'ler ve 1990'lı yılların sosyal bilimlerin tarihinde önemli birer geçiş olduğunu vurgulamak gerekir. 1950'li yıllar o ana kadar dünyada hâkimiyetini kurmaya çalışan ideolojilerin ve akıl ve bilimin sanıldığının dışında sonuçlar ürettiğinin görülmesiyle farklı anlatıların kendine yer edindiği bir dönem iken 1990'lı yıllar küreselleşmenin ayrı bir boyut kazanmaya başladığı ve sosyal bilim literatüründe son derece tutarlı ve sınırları belirgin olduğu iddia edilen kavramların giderek akışkanlaştığı (Bauman ve Lyon, 2016) Marx'ın deyişiyle buharlaştığı (2014, s. 13) bir dönemdir. Bu açıdan ele alınan her kavram ve bakış açısının öncelikle içinde olduğu sosyolojik doğadan tamamıyla ayrı ve kopuk olmadığının tam aksine yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümün zihinleri de harekete geçirdiğini belirtmek önemlidir.

Modernliğin farklı boyutlarını ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel bağlamlarda okumak hem modern olanın yansımalarını görmek için hem de birebir deneyimlenen ilişkisel gerçekliği çözümleyebilmek için önemlidir. Ancak diğer yandan bakıldığında, modernliğin yarattığı en temel dönüşümün bireyin zihni ve bireyler-arası alandaki ilişkiler üzerinden olduğunu görmek elzemdir. Nihayetinde sosyal bilimcilerin çoğu modernliği küresel ölçekte yayılan makro dönüşümler üzerinden okusa da hepsinde ortak görülen anlatı, bireyin gündelik hayatında ve toplumsal yaşamda yarattığı dönüşümdür.

Toplumsal bir varlık olan insanın toplum ile olan ilişkisine dair oluşturulan kuramsal perspektifler temelinde bir insan varsayımına dayanır. *Homo economicus* (Mill, 1844) için birey çıkarları ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket eden ve ussal araçlar kullanan bir varlık iken *homo duplex* maddi dünyayı daha güvenli bir hale getirmek için kültür üreten ikili bir doğaya sahip bir varlıktır (Berger ve Luckmann, 2021). *Homo symbolicus* dünyayı simgeler yoluyla algılayan ve düşünen insan doğasına atıf yaparken (Cassirer, 1944), Aristo'nun ortaya koyduğu *homo politicus* insanın politik boyutunu vurgular. Dünyayı kutsal etrafında tanımlayan *homo religious* (Eliade, 1987*)* için varlık aşkın bir gerçeklikle tanımlanır. *Homo ludens* (Huizinga, 1938) için birey oyun oynayan bir varlıktır ki toplumsal alan oyunun yapısal bir formu olarak göürünür. Bu ve bunun gibi tüm bu yaklaşımlar beraberinde bir dizi ilişkisel yorum ortaya çıkarmıştır. Modernliğin yarattığı dönüşümü anlama gayreti içinde olan her sosyal bilimci oluşturduğu yaklaşımda muhakkak bir insan doğası varsayımına dayanmak zorundadır. Nihayetinde insanı toplumsal bir varlık olarak görmek demek, toplumu bireyin anlamlı ilişkilerinden doğan bir yapı olarak okumak demektir. Bu minvalde modernliğin yarattığı esas dönüşümün tam da insan ilişkilerindeki değişim olarak okunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Berger ve Luckmann ortaya koyduğu gerçekliğin sosyal inşası yaklaşımında bireyin her şeyden önce anlam üreten bir varlık olduğunu; anlamın ise belirli bir nesneye yönelen zihnin nesneyle kurduğu sürekli ilişkinin bir sonucu olduğunu iddia etmektedir (2021). Toplumsal yaşam birer semboller dizgesi üzerinden devamlı diğerleriyle etkileşim halinde olunan son derece kompleks bir yapıda iken "şimdi ve burada olan" (Schutz, 1967, s. 70) üzerinden devamlı inşa edilen bir gerçekliktir. Dolayısıyla bireyin anlamla ve nesnelerle kurduğu sürekli ilişkiler toplumsal yaşam için kritik bir öneme sahip iken modernlikle beraber yaşanan modern çoğulculuk bireyin zihninde ve anlamla olan ilişkisinde bir dönüşüm yaratmakta; bu da doğrudan bir anlam krizine yol açmaktadır (Berger ve Luckmann, 2015).

Modern öncesi dönemde bireylerin hayatını anlamlandıran, iyilik ve kötülüğün temellendiği ve gündelik yaşamı sınırları belirgin biçimde düzenleyen en temel toplumsal kurum din kurumudur. Modernlik yalnızca bugün birilerinin iddia ettiği gibi sekülerleştirmemiş; esasında çoğulculaştırmıştır (Berger ve Luckmann, 2015, s. 55). Çoğulculaşma kavramı özellikle Berger'in modernlik analizinde merkezi öneme sahip bir kavram iken ifade ettiği gerçeklik bugün yaşanan dönüşümü anlamak açısından son derece

işlevseldir. Modern olan el değmemiş hiçbir yer bırakmaz iken toplumsal yaşamın olmazsa olmazı olan anlam üretimini sekteye uğratır. Modern öncesi dönemde bireylerin yaşamını düzenleyen kurallar ve sorgulanmadan kabul edilenlerin kaynağı dini ritüeller, inanç ve gelenek kodları ile beraber içinde olunan grup ve cemaattir. Modern yaşam, dini kozmosun yerine rasyonaliteyi koyarak sorgulanmadan kabul edilenleri birer tartışma nesnesi haline getirir (Berger ve Luckmann, 2015, s. 44-46). Aklın ışığında her şey birer soru veya sorun olarak görülebilir veya tartışmaya açılabilir. Bir zamanların olduğu gibi kabul edilen gerçekliği modernlikle beraber rasyonel çıkarımlarla ispatlanmaya ve düzenlenmeye başlar. "Artık sosyal yaşam 'kültürel' olan tarafından belirleyici bir şekilde şekillendirilmemekte; bunun yerine, kişisel tercihin icrası ile yönlendirilmektedir" (Heelas, 1996, s. 202) Tam da bu noktada bireyler arası alanı ve ilişkilerin sürekliliğini sağlayan anlam, toplumsal yaşamın çekirdeği olmaktan çıkar ve yerine bilimin, deney ve gözlemin, rasyonalitenin doğasını yerleştirir. Kendine güvenli ve anlamlı bir dünya kurma girişimiyle donatılmış birey, modern dünyada güvenli alanı yaratmak için gereken kültürel araçlardan yoksun hale gelir. Bu açıdan Berger (2015, s. 80) bu anlamı krizine son verecek aracı kurumların inşa edilmesi gerektiğini ifade eder.

Modernitenin doğasına dair yapılan çözümlemelerden şüphesiz en önemlilerinden biri de Giddens'ın modernlik analizidir. Giddens, sosyolojideki temel tartışmalardan biri olan yapı-fail dikotomisine refleksivite ile yanıt verirken yapının ve failin birbirini etkilediğine işaret eder. Her ne kadar eklektik yaklaşımlar bugün sosyal bilimlerde bu tartışmalardan kaçmanın bir yolu olarak görülüp eleştirilse de Giddens yapılaşma kuramı dışında modernliğin kendine has doğasını bazı temel dinamikler etrafında toplamıştır.

Giddens'ın modernlik çözümlemesi (Giddens, 1994, s. 93-95) üç temel dinamik üzerinden anlaşılabilir. Bunlardan birincisi modernliğin zaman ve uzamı birbirinden ayırmış olmasıdır. Esasında bu dinamik, modern tekniklerin ve üretimin toplumsal yaşama yansımasıyla deneyimlenen bir gerçekliktir. En temel haliyle mekân ve zaman kavramlarının zihinsel anlamda dönüşmesini ifade eder. Saat ve takvimin icadıyla beraber günün belirli dönemlere ayrılması artık mekâna bağlı ve doğaya atıfla gerçekleşmemekte; modern kapitalizmin sunduğu belirli nicel ölçümlere göre oluşmaktadır. Modern öncesi insanın gününü güneşin doğuşuyla başlatması veya öğle vaktini güneş tam tepede olduğu an olarak tanımlaması; benzer şekilde akşamüzerini ezan sesi gibi göstergelerle anlamasının yerini teknik bir mekanizmayla çalışan ve günü dakikalara bölen saat almıştır. Bu minvalde modern

yaşam son derece merkeziyetçi ve kontrolcüdür. Bireyi doğası gereği bağlı olduğu ve yaşamını düzenlediği mekândan yani doğadan ayırarak başka göstergelerce gündelik yaşamını yönlendirir.

İkinci olarak modernlik modern öncesi insanın bağlı olduğu grup veya cemaatle olan ilişkisini yerinden etmiştir (Giddens, 1994, s. 93-95). Bu geleneksel normlarla birbirine bağlanmış bir topluluk olabileceği gibi kan bağı, akrabalık veya dini birtakım kodlarla anlamlı ilişkiler yürüten ve bireyin benliğini, toplumsal ilişkilerini yönlendiren bir grup da olabilir. Ancak modern yaşam ve bilhassa kent hayatı ile beraber bireyler hanelere ayrılıp kendini tanımlayabileceği güvenli ilişki ağlarından yoksun hale gelmiştir. Bu bağlamda Giddens, modernliğin anlamlı ilişkileri yerinden çıkardığını ifade eder. Berger'in modern çoğulculuk analizinde olduğu gibi birey artık herhangi bir klanın, kabilenin, dini cemaatin üyeliğini merkeze almaktan çıkar; yerine çok daha çoğulcu ve seçenekle dolu, görece tek seferlik ve süreklilikten yoksun ilişki ağlarının olduğu oldukça belirsiz bir dünyaya sokulmuş olur. Bu anlamda özellikle uzmanlaşmış sistemler ve bürokrasi bu parçalanmanın önemli kaynaklarından biri haline gelir. Köyün veya grubun şifacısına değil, modern kentteki şehir hastanelerine herhangi bir anlamlı ilişki kurmadan yalnızca belirli bir hizmet almak için giden hastalar ve doktorlar üretir. Kent yaşamında sürekli değişim halinde olan sembolik araçlar bu ilişkileri çok daha tekdüze bir hale getirir. Simmel'in para felsefesi analizinde belirttiği üzere, değiş-tokuş artık kendinde bir değeri olmayan ama her türden ilişkiyi sadece bir meta üzerinden tanımlayan bir araç haline gelmiştir (Simmel, 2009, s. 318-319).

Giddens'a göre (1994, s. 39-40) modernliğin üçüncü dinamiği düşünümselliktir Giddens bu kavramla modern ve geleneksel arasındaki ayrıma, toplumu anlamlandırma kaynakları açısından bakar. Geleneksel kültürlerde geçmişle ve aktarımla üretilen bağ ve anlamlandırma, modern kültürlerde geçmişle bağlantılı olmaktan çıkar, yeni olan her şeye öncelik verilerek geçmişle bağı koparılır. Modernlik kendini tanımlayacak araçları da üreterek devamlı kendi uygulamalarını gözden geçirir.

Modern kültürün farklı boyutları birbiriyle oldukça iç içe geçmiş ve devamlı etkileşim halindedir. Kapitalizm, artı değer üretmenin yanında bireylere bir yaşam şekli sunar. Yalnızca ürünlerin değil, değerlerin, inançların, boş zamanın da birer meta haline gelmesiyle gündelik yaşam birer alışverişe dönüşür. Tüketim toplumu olarak kavramsallaştırılan toplumsal düzende değerli olan tek şeyin ne tükettiğinizle ilgili olduğu

algısı devamlı medya ve diğer kanallardan empoze edilir. Küreselleşmeyle beraber toplumsal etkileşimler makro ve mikro ölçekte artarken etkileşimler anlamı değil yalnızca haberi üretir (Baudrillard, 2023, s. 118-119). Baudrillard ortaya koyduğu simülasyon teorisinde postmodernizm tartışması yürütse de ortaya koyduğu tez, ne olsa gider denilen postmodern kültürün -kavramsal tanımlar her ne kadar önemli olsa da işaret ettiği gerçeklik modernliğin geçirdiği değişim ve geldiği noktayı yansıtır- medya gibi çeşitli araçlarla bireyleri devamlı bir bilgi bombardımanına maruz bıraktığını vurgular. Her şeyin bir tüketim nesnesi haline gelmesiyle bilgi ve anlam doğasını kaybederken modern kültür şeylerin aslını değil yalnızca bir simülasyonunu ürettir (Baudrillard, 2023, s. 118-119). Kapitalist üretim şekli, birer tüketim tarzı ve beraberinde yaşam tarzı sunar. Bu bağlamda liberal söylemin hegemonyası çok daha görünür hale gelir. Herkes birey olarak vardır ve çalıştığı kadar var olur. Diğerleriyle olan anlamlı ilişkilerin ve grup aidiyetlerinin yerinden edildiği bir toplumsal uzamda bireyler son derece önceden belirlenmiş ancak ucu açık ve belirsiz bir toplumsal yaşamda varlığını sürdürür.

Geleneksel toplumun çok daha güvenilir ve anlamlı ilişki ağlarıyla çevrili olduğu iddiası hemen her sosyal kuramda kendini gösterir. Geleneksel olan, ritüellerle ve sembollerle çevrili bir rutinler örüntüsüdür. Rutinler yalnızca belirli döngülerle devam eden edimler değil, anlam yüklü eylemler olarak kendini gösterir (Giddens, 1994, s. 96). Din çoğu zaman gündelik yaşamın en temel düzenleyicisi olarak işlev görürken yerel bağlantılar, akrabalık ilişkileri de benzer şekilde bireylere güvenli bir kültürel dünya sunmuştur. Dinin modernlikle beraber toplumsal yaşamdan tamamen silineceği iddiası, bugün tartışmaya açık bir konu haline gelmişken sekülerleşmenin farklı boyutlarından söz edilmektedir.

Sekülerleşme teorisi, modernlikle beraber dinin toplumsal alan dâhil olmak üzere bireyler için anlamını tam olarak kaybedeceğini iddia eden bir kuramdır. Bu kuramın en büyük temsilcileri Bryan Wilson, Charles Taylor, Steve Bruce, Karel Dobbeleare olarak sayılabilir. Modernlik ve dinin karşıt iki güç olarak var olduğunu iddia eden bu görüş, yirminci yüzyıl sonlarına doğru sanıldığı gibi modernleşildikçe dinin ortadan kaybolmadığı; tam aksine dünyanın pek çok yerine bugün literatürde yeni dini hareketler olarak adlandırılan kolektif hareketlerin oluşmaya başlamasıyla eleştirilmeye başlanmıştır. Benzer şekilde fundamentalist hareketler pek çok yerde yaygınlaşmıştır. Bugün sekülerleşme teorisi hala kimi kuramcılar tarafında sıkı bir şekilde savunulsa da üçüncü bir yol olarak görülebilecek kutsalın dönüşü tezi çok daha fazla kabul görmeye başlamaktadır. Mark Chaves, Conrad

Ostwalt, Jose Casanova, David Yamayane, Robert Bellah gibi isimler kutsal olanın şekil değiştirdiğini ancak bireysel din olarak hala varlığını korumaya devam ettiğini iddia etmektedir (Köse, 2020, s. 186-198). Berger her ne kadar düşünsel olarak önce modernliğin kaçınılmaz olarak sekülerleştireceğini savunmuşsa da 1996'da yayımladığı "Secularism in Retreat" makalesiyle modernliğin öngörüldüğü gibi sekülerleştirmediğini tam aksine gerilediğini iddia etmiştir. 1995'te ortaya koyduğu "*Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*" çalışması Berger'in sekülerleşmenin gerilediği tezini temellendirdiği önemli bir kaynaktır.

Sekülerleşme paradigmaları üç ayrı kola bölünmüş görünmektedir. Kutsalın geri döndüğü tezi ve din ve modernliğin karşıt değil birbirini sürekli etkileyen kültürel oluşumlar olduğu tezi bugünün toplumsal gerçekliğinde çok daha geçerli gibi görünmektedir. Nitekim son yıllarda alan yazına eklenmiş önemli çalışmalardan biri olarak Cengiz, Küçükural ve Gür'ün yapmış olduğu spiritüalizm araştırması (2022), bireylerin kamusal alanda dini görünümler deneyimleme yoğunluğu azalsa da bireysel dini yaşantılarının alternatif kanallarla devam ettiğini göstermiştir. Uluslararası literatürde new age ve spritüalizme yönelik çalışmalar daha fazla görülmektedir. Yoga, meditaston, Tetha Healing, budizm, şamanizm gibi Asya kökenli inançların Batı'da yükselişe geçişi bireylerin dinden uzaklaşmak bir yana tam aksine ana akım dini modeller yerine aracı kurum işlevi üstlenen bu gibi alternatif dinî deneyimlere yöneldiğini göstermektedir.

Yapılacak herhangi bir okuma ne sadece yapı ne de sadece fail yönünden değil; oldukça bütünsel ve süreçsel bir formda analiz edilmelidir. Modernlik, tarihsel süreç içinde gerçekleşen devrimsel ve düşünsel hareketlerin bir sonucu olarak yapısal dönüşümlerin tezahürü olduğu ölçüde bireylerin zihin ve anlam dünyasında, sosyal ilişkilerinde ve en önemlisi kültürün doğasında yarattığı radikal dönüşümle anlaşılabilir. Kültür, toplumsal yaşama dair tüm olup biteni içine alan ucu açık ve sürekli dönüşen devingen bir kavram iken modernliğin nüvelerini de yine her yere nüfuz etmiş bir olgu olarak kültür üzerinden okumak mümkündür. Nihayetinde yapı veya kurum, bireylerin gündelik yaşamların yapıp etmelerinin belirli süreçlerde tekrarlanan ve bir süre sonra bireylerin dışında bir olgu olarak ancak onlardan bağımsız olamayan bir nesnel süreç olarak meydana gelmesidir. Gerçekliğin toplumsal inşası, özne ve özneler arası boyutun devamlı etkileşim halinde olduğu ve anlam üretiminin yarattığı bilgi stoklarının bir sonraki sefer de kullanılmak üzere askıya alındığı bir süreçtir (Schutz, 2020; Berger ve Luckmann, 2021). Söz konusu kapitalist üretim gibi küresel ölçekli ve son derece gelişmiş bir yapı veya modern ulus devletin rasyonel ve

bürokratik yapılanması veya dini kurumların toplumsal yaşam üzerindeki denetiminin kaybolması ise de hepsi nihayetinde özneler arası boyutta kültürel bir dönüşüm yaratır. Modernliğin inşa ettiği bu yeni kültürel formu özne ve özneler-arasılık ölçeği olmak üzere iki boyutta anlamak mümkündür.

Özne boyutunda bakıldığında, modernlik yeni bir modern bilinç inşa etmiştir. Kent hayatı ve uzmanlaşmış iş bölümü ile devamlı uyarıcılara maruz kalan birey için yakın ilişkiler dâhil birçok şey birer seçenek haline gelmiştir. Berger'in modern çoğulculuk kavramına yeniden dönülecek olursa, daha önce sorgulanmayan her türden bilginin sorgulama nesnesi haline gelmesiyle toplumsal yaşamda bir zamanlar sorgulanmadan kabul edilenlerin verdiği güven bertaraf edilmiş olur. Simmel (2006), modern kent yaşamında bireylerin maruz kaldığı uyarıcıların artmasıyla beraber zihinsel bir yorgunluk ve bıkkınlık hissinin hâkim olmaya başlamasından bahseder. Furedi (2008), modern yaşamdaki risklerin artışıyla beraber oluşan bu yeni korku kültürünün birey için son derece belirsiz ve güvensiz bir boyuta taşındığını ifade etmiştir. Beck (2011) ise ikincil veya dönüşlü modernite ile bireyin modernlikle beraber yarattığı araçların yine birey için son derece riskli bir toplumsal yaşam ürettiğini, oluşan risklerin ise yine modern araç ve tekniklerle görmezden gelindiğini anlatır. Kültür doğası gereği güvenilmez olan dünyayı güvenli hale getirmenin bir yolu iken modern bilinç, devamlı yeni uyarıcılara maruz kalan ve sürekliliğini kaybetmiş akışkan bir kültür yaratmaktadır. Çağın önemli düşünürlerinden Bauman ve Lyon (2008), akışkan modernite kavramıyla artık her şeyin son derece akışkan ve belirsiz yani süreksiz bir hal aldığından söz etmektedir.

Neoliberalizm yalnızca ekonomik bir model değildir; neoliberal söylem**,** bireyin toplumsal konumunu yeniden tanımlayarak kendi yaşamının girişimcisi ve kendi kaderinin mimarı olarak inşa etmektedir (Dardot ve Laval, 2016). Bu durumun yol açtığı aşırı bireyselleşme, bireyin her türden probleminin kaynağını yine bireyin seçimlerine bağlamaktadır. Neoliberalizmin yarattığı neoliberal özne (Dardot ve Laval, 2016) yalnızlık ve güvencesizlik hissiyle baş etmek zorundadır. Dolayısıyla devamlı bir sorgulama ve denetim sürecinden geçen bireylerin anlam üretimini sekteye uğratan akışkanlık ve süreksizlik, bir anlam krizine yol açmaktadır. Yaşanan küresel ölçekli yapısal dönüşümlerin öncelikle bireyin anlam dünyasında bir dönüşüm yarattığını söylemek elzemdir. Bugün yaşanan değişim, öncelikle kültürel örüntülerde meydana gelmektedir**.** Meseleyi bir üst okumaya taşımak gerekirse, oluşan en temel dönüşüm bireylerin grup aidiyet ve

dinamiklerinde meydana gelmiştir. Tönnies (2020)'in cemaat ve cemiyet okuması bu açıdan cemaat sosyolojisi literatüründe yapılmış önemli katkılardan biridir. Tönnies, modern öncesi dönemle modern toplum arasındaki temel ayrımı ilişkilerde görmüş ve bu minvalde ilişkilerin niteliğine dayanarak cemaat-cemiyet ayrımını ortaya koymuştur. Tönnies'e göre (2020, s.40) geleneksel toplum son derece yakın ilişkilerin gerçekleştiği, bireylerin çok daha sürekli ve anlamlı bağlar kurduğu, ortak bir anlam ve bilgi dünyasında birleştiği bir topluluk iken modern toplumun cemiyeti ilişkilerin kısa süreli ve geçici, rasyonel hedef odaklı geliştiği bir yapıya sahiptir. Bireylerin bir topluluğun parçası olduğunu hissettiği ve bir "hayat birlikteliği" (Tönnies, 2020, s.41) kurduğu cemaat yapısı, modern toplumun artan iş bölümü ve uzmanlaşma sistemleriyle beraber akılcı ve geçici bir hale gelmiştir. Esasında modern birey, diğerleriyle bir hayat birlikteliği kurmaktan çok kendine geçici meskenler edinir.

Modern yaşamın ayırt ediciliğini, gündelik yaşam pratiklerinde, oldukça olağan görünen ancak içinde birey için son derece kritik değişimler barındıran rutinlerde aramak gerekir. Modernliğin bireyin gündelik yaşamını derinden etkileyen yönlerinden biri, üretimin kapitalist biçimde örgütlenmesi ve emeğin toplumsal işbölümü çerçevesinde yeniden düzenlenmesidir. Bu durum yalnızca bireyin kent hayatında aşırı örgütlenmiş ve bürokratik kurallar çerçevesinde varlık göstermesini sağlamaz; aynı zamanda – oldukça basit bir okumayla – çalışma yaşamını evden, bireyin içinde bulunduğu toplumsal gruptan, haneden veya doğal yaşamdan ayırarak, bireyle bağı zayıf, yapay ve sonradan düzenlenmiş mekânlara taşır. Marx'ın kapitalizmi anlamaya çalışırken başvurduğu "gerçek insanların gerçek eylemleri" (2013, s. 38) ifadesi, bu örüntüyü kuramsal açıdan işlevsel biçimde açıklamaya imkân tanır. İnsanın emekle olan doğal ilişkisini çözen ve "katı olanı buharlaştıran" bir dönüşüm süreci olarak kapitalizm (Berman, 1994) , sadece işyeri denen ayrı bir mekân tesis etmekle kalmamış; aynı zamanda bireyi, kendini güvende hissettiği ve gündelik yaşam üzerindeki kontrolünü doğrudan kurabildiği yerel/topluluk bağlamından koparmıştır. Böylece emek, yalnızca üretim sürecinden değil; bireyin aidiyet kurduğu bağlamlardan da ayrıştırılmış, ekonomik rasyonalite içinde yeniden biçimlendirilmiştir.

Toplumsal değişimler gündelik hayatın son derece sorgulamadan kabul edilenlerinde meydana geldiğinde uzun vadeli ve makro dönüşümlere yol açar. Bu minvalde özellikle on dokuzuncu yüzyıl ve devamında gelişen çalışma hayatı, bireyin kim olduğuna, ne için yaşadığına, kiminle veya kimlerle nasıl ilişki kurduğuna dair algısını değiştirmiş,

buharlaştırmıştır. Modern kapitalist teknik işçinin yaşamında ciddi bir kırılmaya neden olurken güvenlik ile özgürlük değiş tokuş edilir (Bauman, 2016, s. 26). Kent yaşamında sürekli bir değiş tokuş ilişkisi içinde olan birey, toplumsal yaşamındaki her bir parçayı özünde değersiz bir metayla değiştirir (Simmel, 2006, s. 85-88).

Daha önce kendi toprağında, doğal çevresinde üretim yaparak geçimini sağlayan; aynı mekânda hem toplumsallaşan hem de gündelik rutinlerini gelenekle birleştirerek bir anlam dünyası kuran birey, zamanla bu doğal halden uzaklaşmıştır. Artık üzerinde hiçbir denetiminin olmadığı, ustabaşı tarafından sürekli kontrol edildiği ve üretim bandında yalnızca parçalarla ilgilendiği bir emek ilişkisi içinde konumlanmıştır. Böylece birey, hem ürettiği nesnelerle bağ kuramamış hem de zamanla kendisini, doğrudan bir üretim bandının parçası gibi görmeye başlamıştır. Marx'ın ifade ettiği biçimiyle emek süreci, birey için artık yaratıcı bir eylem değil; kendisine yabancılaşmasına neden olan bir zorunluluk haline gelmiştir (Marx, 1976, s. 60-62).

Cemaatin dönüşümü sadece sekülerleşme, dinin kamusal alandan çekilmesi, akrabalık ve kan bağına dayalı yerel ilişkilerin çözülmesi demek değil; bireyin içinde anlam ürettiği ve kazandığı, aktardığı toplumsal bağlamın dönüşümü demektir. Bugün sosyal bilimlerde yapılacak bir modernlik tartışmasının geçerliliği ister makro boyutta ister mikro boyutta olsun bu eksen göz ardı edilmeden yapılmalıdır.

Araştırmanın odağı ve amacı gereğince, modernliğin yarattığı toplumsal dönüşüm altında topluluk yapısı ve ilişkilerde meydana gelen değişimi görebilmek ve bugün olan ilişkiselliğin doğasını anlamak için seçilen toplumsal grubun otantik ve dinamik ilişkilerini sunmadan önce, cemaatin sosyolojik bağlamda nasıl anlaşılabileceğine ve bugüne kadar ortaya konan tartışmalarda kavramsal olarak nerde konumlandığına bakmak gerekmektedir.

1.2 Topluluğu Anlamak

Sosyoloji her şeyden önce topluluk ilişkilerini inceleyen bir sosyal bilim olarak modernlik okumalarını da bu perspektifi göz ardı etmeden yapmalıdır. Nitekim klasik sosyologlar dahil çağdaş kuramcıların bir çoğu topluluk ilişkilerine ve yaşanan sosyal değişime odaklanmıştır. Sosyolojinin nihai görevinin toplumsal formları anlamak olduğunu ifade eden Simmel'in gruplara ve grup dinamiklerine odaklanarak oluşturduğu sosyoloji anlayışından Weber'in toplumsal eylem incelemesine kadar tüm alanyazın esasında topluluk ilişkilerine bağlanmaktadır. Öyleyse bugün yaşanan dönüşümü anlamak demek, sosyolojik olanın özü olan topluluğun dinamizmini anlamak anlamına gelir.

Şüphesiz cemaat üzerine yazılmış ve sosyal bilimcilerin anmadan geçemeyeceği değerli çalışmalardan biri Tönnies'in Türkçeye cemaat-cemiyet olarak çevrilen *gesellschaft* ve *gemeinschaft* çalışmasıdır (2020). Tönnies, Weber'in çağdaşı olarak kent ve kırsal hayat ayrımını irade kavramı üzerinden geliştirirerek topluluk ilişkilerini dikotomik biçimde ikiye ayırır. Cemaat sosyolojisi literatüründe sıklıkla görülen eğilim romantik bir cemaat anlayışı ve ütopik bir özlemdir. Tönnies'te de cemaatin modern öncesi döneme ve kırsal yaşama ait bir ilişki türü olduğu; cemiyetin ise modern dönemin kent yaşamına özgü olduğu algısı güçlüdür. Diğer yandan eserinin bazı yerlerinde bu iki ilişki türünün saf halde bulunmadığını, zaman zaman birbirini barındırabileceğini belirten ifadeler görmek mümkündür (Tönnies, 2020, s. 301). Tönnies'e göre cemaat yüz yüze ve yakın ilişkilerin olduğu; kan, akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık gibi ilişkilerin ürettiği anlamlı bir topluluk türüyken cemiyet kısa vadeli ve yüzeysel ilişkilerin hâkim olduğu, tekdüze ve uzak bir ilişki ağıdır.

Tönnies, diğer pek çok kuramcı gibi önce sosyolojinin araştırma nesnesine dair teorik bir çerçeve çizmeye çalışıp ardından modernliğin yarattığı değişimi bir ikilik üzerinden okur. Bu yaklaşım klasik kuramcılarda hâkim olan dikotomik perspekftifle oldukça benzerdir. Tönnies'in ortaya koyduğu cemaatten cemiyete kavramsallaştırması, Comte'un metafizik aşamadan pozitivizme geçişi; Durkheim'ın mekanik ve organik dayanışmaya dayalı toplumu; Weber'in gelenekselden rasyonel topluma evirilme analizi; Marx'ın feodal toplumdan kapitalist topluma diyalektik geçiş anlayışı gibi sosyolojinin kurucu çalışmalarında görülen bir öncesi-sonrası eğiliminden oldukça beslenir. Durkheim söz konusu değişimi toplumsal iş bölümüne dayandırdığı işlevsel okumasıyla modern öncesi toplumda hâkim olan mekanik dayanışmanın modern toplumla organik dayanışmaya

dönüştüğünü iddia eder (Durkheim, 2012). Tönnies'in cemaate dayalı toplumsal düzeninde Durkheim'ın mekanik dayanışmasının izlerini görmek mümkündür. Durkheim'a göre modern öncesi dönemde toplumdaki bireyler birbirine benzeyen işler yaparak yakın ilişkiler içerisinde geçimini sağlarken modern toplumda bir organizmanın parçaları gibi birbirine sıkı sıkıya bağlı organik birimler olarak çalışırlar. Bu dönemde dayanışma, iş bölümüne dayanır ve bireyler arasındaki ilişki karşılıklı bağımlılık esasına dayanır. Bütün bir organizmanın devamı için her birimin görevlerini eksiksiz yerine getirmesi gerekir; ancak bu sıkı bağ, bireylerin önceden sahip olduğu kolektifliği zayıflatarak, onları adeta bir makinenin parçaları haline getirir. Bu durum, Tönnies'in de vurguladığı gibi, cemiyet yani modern toplumda bireylerin yüzeysel ve işlevsel ilişkiler kurduğu anlayışıyla paralellik gösterir.

Weber'in gelenekselden ussala doğru evrilen tarihsel sosyolojik okuması, Durkheim ile benzer örüntüler taşır. Her ne kadar Durkheim işlevselci ekolün öncüsü olarak kabul edilirken Weber yorumsamacı yaklaşımı benimsemiş bir sosyolog olsa da, klasiklerde görülen kavramsal farklılıklara rağmen işaret ettikleri sosyal değişim temelde örtüşmektedir. Weber'in "dünyanın büyüsünün bozulması" ve bürokrasinin "demir kafesi" ile metaforik biçimde anlattığı toplumsal gerçeklik, Durkheim'ın organik dayanışma kavramıyla örtüşmektedir. Nihayetinde modern toplum ve modern devlet son derece müdahalecidir ve belirli kural ve yasalarla yürümektedir.

Bu bağlamda, her iki düşünür de modernleşme sürecinde bireylerin geleneksel bağlarından koparak daha rasyonel ve bürokratik yapılar içinde yer aldığını vurgular. Böylece, sosyal hayatın giderek artan bir şekilde formalize olduğu, bireylerin ise bu sistem içinde hem özgürlük hem de kısıtlamalarla yüzleştiği bir dönüşüm yaşanmaktadır.

Bireyler arasındaki ilişkinin meşruiyeti kan, arkadaşlık veya komşuluk değil birbirine yasalarla bağlı vatandaşlık bağıdır. Esasında modern toplum gelişmiş bir ulus cemaati inşa ederken bireyi kendi sosyal dünyasında güvenli tutan yerel ilişki ağlarından mahrum bırakmıştır. Bu minvalde Tönnies'in okuması klasiklerde farklı odak noktalarına göre yapılan okumaların topluluk ve ilişki boyutunu ön plana çıkarması yönünden cemaat sosyolojisinin ilk örneği sayılabilir. Diğer yandan sosyolojik olanın doğası ve analizi görüldüğü üzere cemaati anlama noktasında düğümlenmektedir.

Sosyolojinin makro ve mikro yönüyle kapsamlı bir sosyal değişim anlama gayretiyle ortaya çıkmış bir bilim olduğu düşünüldüğünde, şüphesiz en önemli alanlarından biri cemaat

ve topluluk ilişkileridir. Tönnies sonrasında gelişen cemaat sosyolojisi çalışmaları meseleyi farklı bağlamlarından tutarak ele almışlardır. Esasında yapılan asıl tartışma bir kavramsal krizin çözülme istencidir. Cemaat günümüzde dini olanla özdeş görülen ve politik çevrelerce farklı şekillerde altı doldurulan bir kavram iken sosyolojik olarak cemaat kavramı, insanın anlam dünyasında devamlı inşa ettiği ve diğerleriyle olan bağlantı ve ilişkilerinden an be an kurulan ve güvenin temel kaynağı olan; bu minvalde de toplumsal olanın özünü anlatan bir form olarak görülmelidir. Alman düşünce geleneğinden etkilenen pek çok sosyologun gerçekliğin anlama ve yorumlamacı boyutuna daha yakın olmasında Dilthey ve Rikert gibi Alman epistemolojisinde önemli isimlerin yeri büyüktür. Öyle ki, Weber; gerçekliğin biricik olduğunu ve her sosyal anın tek seferlik, tekrarlanamaz olduğunu savunan Diltheyci kültür anlayışından etkilenerek toplumsal eylem kuramını geliştirmiştir. Buna mukabil geliştirdiği ideal tip analizi bugün sosyal bilimlerin pozitivist hegemonyasına rağmen geçerliliğini koruyan özgün bir karşılaştırmalı sosyolojik analizdir.

Cemaat için yapılacak bir ideal tip analizi, tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümden ayrı düşünülemez. Farklı toplumsal yapılarda oluşan farklı fraksiyonlarca farklı görünümlere kavuşan cemaat, geç modern dönemde değişen formuyla dahi hala varlığını sürdürmektedir. Bireylerin olduğu her yerde bir toplumsallaşmadan bahsedilebilir. Simmel, toplumsal form analizinde özellikle grup çalışmalarına ayrı bir önem vermiştir. Sosyolojinin özünün toplumsal formları anlamak olduğunu savunan Simmel, Weber'den etkilenerek geliştirdiği ve matematiksel bir mantıkla şekillendirdiği sosyolojik yaklaşımıyla, günümüzde küçük grup sosyolojisi ve topluluk analizlerinde mutlaka anılan önemli bir isimdir. Onun "dyad" (iki kişi) ve "triad" (üç kişi) yaklaşımı, iki kişi arasındaki etkileşimin mümkün olduğunu, ancak üçüncü bir kişinin ilişkiye katılmasıyla birlikte ilişkinin öngörülemezlik kazandığını ve büyük bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymuştur. Simmel'in düşünsel çerçevesi, günümüz sosyal ağ analizinde kullanılan ilişki matrislerinin önemini açıkça göstermektedir.

Cemaat sosyolojisi adına yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri Robert A. Nisbet'in "*Community and Power*" ve "*The Sociological Tradition*" çalışmalarıdır. Aslında Nisbet klasik dönem sosyologlarını andıran bir havayla sosyolojinin doğasına ve araştırma sorularına dair nitelikli bir sorgulamaya girerken sosyolojinin özüne koyduğu cemaat ve topluluk ilişkilerini analiz eder. Nisbet'i geleneğin sosyoloğu olarak tanımlayan Akosman'ın (2024) Nisbet'in sosyolojisinde cemaatin önemini vurgulayan değerli çalışmalardandır.

Nisbet, sosyoloji geleneğinin temel kavramsal tartışmalarından biri olan topluluk ve birlikteliklerin tarihsel serüvenini ortaya koymaya çabalarken iki temel kavrama vurgu yapmıştır. Bu kavramsal ayrışmanın cemaati anlamak adına özet bir niteliği söz konusudur. Tönnies grup ilişkileri ve yakınlık üzerinden modern insanı anlamlandırırken Nisbet cemaat ve statüyü modernliğin ayırt edicisi olarak tanımlar. Modernliğin başlangıcında kutsanan bireysellik, dönemin yalnızca siyasi kısıtlamalarından kurtulmayı değil ama aynı zamanda her türlü ahlaki birliktelikten ve bağdan da arınmayı beraberinde getirmiştir. Nisbet modernliğin ayeti sayılabilecek bireysellik vurgusunun o dönem için pragmatist olabileceğini ancak bugün bu kutsamanın herhangi bir faydasının olmadığını açıkça belirtmiştir (Nisbet, 1962, s. 226-228). Diğer pek çok sosyal bilimcinin de vurguladığı üzere modernlik ister makro ister mikro boyutlarıyla ele alınsın, son kertede bireyin ilişkilerinde ve dünyayı anlamlandırma biçimlerinde bir dönüşümü ifade eder. Nisbet'in bu anlamda literatüre en önemli katkısı cemaat ile otoritenin çöküşünü eşgüdümlü okumasıdır (Akosman, 2024, s. 148). Weber'in otorite analizinde de belirtildiği üzere, geleneksel otorite ya da patrimonyal yönetim, içinde bulunulan kültürel anlam stoklarından ödünç alınan ve sorgulanmadan çoğunlukla kabul edilen geleneklere dayanarak inşa edilir. Diğer yandan ister geleneksel ister rasyonel olsun, otoritenin temelinde güçten ayırt ediciliğini veren "rıza", bir dizi önermenin kabul edilmesini içerir. Dolayısıyla otoritenin çöküşü aynı zamanda değerlerin de çöküşü anlamına gelir (Nisbet, 1970, s. 130). Nisbet'in ifadesiyle "sevgi, sadakat, bağlılık gibi değerler sosyolojik bir boşlukta yetişemez"(1970, s. 130). Dini, politik veya kültürel otoritelerin yerini insanın kendi akıl ve iradesi alır. Pozitivist düşünme biçimi ve rasyonalite, bireye kendi dâhil her türden bilgiyi, kabulü ve otoriteyi sorgulamayı öğretmiştir.

Bir zamanların sorgulanmadan kabul edilenleri, modernlikle beraber birer tartışma nesnesi haline gelir (Berger ve Luckmann, 2015, s. 84) Bu sorgulama, içinde olunan yerel bağlamlardan, son derece müdahaleci modern devlete kadar giden bir dizi aşınmayı yaratır. Birey, modern öncesi dönemde rasyonalitesini kısıtlayan bağlardan kurtulur ancak modern dönemde bir anlamda evsiz ve yurtsuz kalır. Nisbet, buradaki tehdidin nihilizm olduğuna vurgu yapmaktadır. Öyle ki yirminci yüzyıla damgasını vuran ideolojilerin bireyin duyduğu ahlaki özleme bir cevap niteliğinde olmasına bağlamaktadır (Nisbet, 1970, s.132). Bu sürecin beraberinde gelen yabancılaşma, modern dönemin otantik sonucu olarak cemaat arayışını doğurur.

Klasik dönemde sosyoloji geleneğinde kavramsal temeller üzerine bir düşünme biçimi inşa etme eğilimi Nisbet'te de kendini gösterirken kurduğu bağlamsal zemin bugünün cemaat sosyolojisini ve sosyal psikolojik bağlamını anlamada çok kritik bir öneme sahiptir. "Kendini gerçekleştirme" idealizasyonu içinde birey otoritenin veya geleneğin kararına değil kendi akıl ve vicdanına bırakılmıştır. Bu noktada demokratik işleyişin bireyin modern cemaat arayışına etkisi görmezden gelinemez. Nisbet'e göre demokratik eşitlik, bireylere homojen bir halk çoğunluğu sunar ancak bu homojenlik sayesinde birbiriyle bağı olmayan bir üst otoriteye devredilmiş iradeler meydana gelir (Akosman, 2024, s. 162). Nitekim son iki yüzyılın ideolojik atılımları geleneksel otoritelerin çöküşünün ardından bireyin bireyselleşmenin getirdiği yabancılaşma ve yalnızlıkla baş edebilmek için girdiği cemaat arayışıyla tanımlanır (Akosman, 2024, s. 148).

Nisbet cemaat analizi yaparken değerlerin sağlayıcısı olabilecek toplulukların da okumasını yapar. Özellikle dinin tarihsel süreçteki önemini ve yerini anlamaya çalışırken esas meselenin dinin sunduğu derin anlam katmanları olduğuna vurgu yapmıştır. Luckman da dini bir dünya görüşü olarak sunarken esasında bireye kalıplaşmış ve kuşatıcı bir anlam stoku sunan kültürel bir topluluk formu olarak dini ele almıştır. Benzer şekilde Nisbet de modern insana aynı yoğunlukta anlam inşası ve değerleri sunabilecek alternatif oluşumların varlığında dinin merkezi önemini kaybedeceğini vurgulamıştır (Nisbet, 1970, s.135-136). Bu okumalar sekülerleşme teorisini yeniden ele alma imkanı sunan diğer tezlerle beraber okunduğunda (Bell, 1970; Bellah, 1970; ; Davie, 2013 Heelas ve Woodhead, 2005; Stark, 2015;Ostwalt, 2003) çok işlevsel olacak olsa da çalışmanın odağı gereği, yalnızca din ya da dinin kurumsal dönüşümü değil; her türden bağlayıcı ve cemaatsel nitelikteki anlam değişimleri ele alınmaya devam edecektir.

Nisbet'in modern bireyin yerle bir edilen statü ve cemaat duygusuna eşlik eden nihilizm vurgusunu, Morris akılda kalıcı bir ifadeyle tanımlar; Morris'e göre, bu süreç modernliğin yeniden geleneksizleştirildiği bir dönemi işaret etmektedir (Morris, 1996, s. 225). Geleneksel dönemi yerinden eden modernlik iken bugün de modernlik kendi içinde bir dönüşüm geçirmektedir. Morris (1996, s. 226), Bauman'ın terminolojisine atıfta bulunarak içinde olduğumuz dönemin "topluluk çağı, topluluk arayışı veya topluluk hayali" olarak ifade edilebileceğinden bahsetmiştir. İçinde olduğumuz dönem artık bireylerin benliğinin tüketim nesnesi haline geldiği, son derece özerk bir yapıdır. Birey hayatının kapsamını ve sınırlarını veren güvenli anlam stoklarından mahrumdur. Cemaat ve kültürle

özdeşleşen ve çerçevelenen bireysel yaşamların yerini bireyin kendi kararlarının aldığı, değerlerin bireylere indirgendiği bir kültürel portföy almıştır (Heelas, 1996, s. 202). Ortaya çıkan kültür "post-modern bir tüketim kültürü" (Jameson, 1991) ve hatta "narsistik kültürdür" (Lasch, 1985).

> "*Dinin toplumsal tarih içerisinde bu denli önemli bir yer tutmasının nedeni, herhangi bir toplulukta anlam duygusunun ve paylaşılan bir amacın topluluğun refahı açısından hayati öneme sahip olmasıdır. Geleneksel olarak din, daha derin türden ortak anlamların ve amaçların taşındığı bir kap işlevi görmüştür. Ancak şu da vurgulanmalıdır ki, eğer aynı işlevi yerine getirebilecek başka bir anlam ve amaç örüntüsü mevcutsa, din vazgeçilmez değildir*." (Nisbet, R. ,1970, s. 136, [yazar tarafından yapılan çeviri]

Luckmann'ın görünmeyen din analizi gerek bu çalışmanın çıkış noktası gerekse topluluğun sosyolojik gelişimini anlam noktasında kritik bir değere sahiptir. Berger ile beraber din, sekülerleşme ve en temelde yaptıkları modernlik okumaları iki kök etrafında şekillenir. Bu tezin problemi açısından önemli olan hususu, dinin bir anlam sunucusu işlev gören gelenek olarak ele alınması ve kutsalın modern dünyada farklı türden inşalarına vurgu yapmasıdır.

Luckmann geleneksel kodların aşkın bir kutsala atıfla meşrulaştırıldığını ve bireyler için son derece güvenli bir sınır çizdiğini ifade eder (1996, s. 79-81). Daha önce de belirtildiği üzere, kültürün temel işlevi budur ve din bu işlevin en temel sağlayıcısıdır. Tekrar Nisbet'e atıf yapılacak olursa yoğun anlam katmanını sağlayacak başka bir sosyolojik oluşum pekâlâ dinin sunduğu işlevsel formu sağlayabilir. Nitekim Berger ve Luckmann, modernliğin çoğulculaştırıcı etkisini tartışırken, sosyolojinin modern dönemde aracı kurum işlevi üstlenen oluşumları incelemesi gerektiğini vurgulayarak tartışmalarını sonlandırır. Modern dönemin cemaat yapısı, Ortaçağ kilisesi, aile ve akrabalık yapıları ile soya dayalı otoriter toplumsal tabakalaşmadan özgürleşmeyi ifade ederken; bugün yerini alan anlam depolarının nerede ve nasıl var olduğunu anlamak önemli bir mesele haline gelmektedir. Dini öğretilerin ve kurumsal formun birey üzerindeki otoritesi azaldıkça bireyi kendi vicdanıyla ve bireye özelleşmiş ahlak ile baş başa bırakan özerk bir ahlaki değer alanı oluşmuştur (Luckmann, 1996, s. 78). Bireysel ahlak, evrensel etik kodlar ile donatılmaya çalışılsa da bu Durkheim'ın önerdiği bireyselcilikten bugün oldukça uzak görülmektedir. Bugün modern bireyin kendine ve dünyaya yabancılaşmış güvensiz ruh hali, ister dini olsun

ister seküler, bir cemaat veya en azından form olarak cemaatin dışında bir sosyal grup olsa da "işlev olarak cemaat" olan bir oluşumu elzem kılmaktadır.

Bu noktada cemaat tartışmalarının bir kısmını kapsayan ve literatürde zaman zaman sıkça yer verilen grup mu cemaat mi sorusundan bahsetmek yerinde olacaktır. Tönnies cemaati tanımlarken, ortak bir amaç uğruna bir araya gelen ve birbirine rasyonel kurallar veya değerlerle bağlı bir sosyal gruptan bahsetmekteydi (Akosman, 2024, s. 139). Türkiye'de cemaat çalışmalarının azlığı ve literatürdeki eksiklik göz önüne alındığında, literatüre önemli bir katkı sunan Yelken'in "*Cemaat Sosyolojisi*" çalışmasında bahsettiği üzere, "bir grubun cemaat mi yoksa toplumsal bir grup mu olduğunu anlamak onun örgütsel yapısından çok kurulan ilişki türüyle ilgilidir (Yelken, 1999, s. 64). Yelken çalışmasında, Tönnies öncesi ve sonrası cemaat çalışmalarının özetini sunarken grup sosyolojisi olarak adlandırılabilecek ve Tönnies'i takip eden çalışmalara da yer vermiştir.

Bu açıdan Tönnies sonrası cemaat sosyolojisi çalışmalarında, Tönnies'in ortaya koyduğu dikotomik cemaat yaklaşımını aşmaya yönelik veya onu takip eden kavramsallaştırmaların olduğu görülmektedir. Tönnies, Simmel ve Weber arasındaki sosyolojik bağlantı, söz konusu cemaat olduğunda çok daha görünürleşmektedir. Hepsinde ortak olan nosyon, ortaklaşa duyguların yol açtığı özgül bir ilişki türüne vurgu yapmalarıdır. Ortaya çıkan "biz bilinci" (Yelken, 1999, s. 64) beraberinde kapalı veya açık sınırlılıkları olan bir topluluk yaratır.

Söz konusu grup olduğunda Gurvitch'in grup tanımlamaları başlangıç noktası olarak mutlaka ele alınmaktadır. Gurvitch, toplumu yapıların bir araya gelmesi veya çözülmesi olarak okurken gerçekliği toplumsal bağlanma biçimlerinin bir tezahürü olarak görür (Yelken, 1999, s. 69). Toplumdaki somut oluşumların pek çoğunda bu soyut bağlanma biçimlerine rastlanılabileceğini savunan Gurvitch, bağlanmanın yoğunluğuna göre ilişkilerin değişmesinden bahsetmiştir (Yelken, 1999, s. 69). Schmelenbach Tönnies'e ek olarak "birlik" kavramını geliştirmiştir (Yelken, 1999, s. 56). Bu kavramla Schmelenbach, toplumda bireylerin ortak amaçlar ve değerler etrafında daha organik ve gönüllü bağlarla bir araya geldikleri bir tür dayanışma biçimini ifade etmiş, böylece sadece geleneksel veya zorunlu bağlardan öteye geçen, aktif ve bilinçli bir toplumsal bütünleşme anlayışını ortaya koymuştur.

Grup çalışmalarında sıklıkla atıf verilen bir diğer isim ise Cooley'dir. Yaklaşımları sosyal psikolojik bir perspektifle zenginleşmiş olsa da toplum ve benlik arasında kurduğu bütünsel ilişkiye atadığı köprüyü gruplar olarak görmüştür. Ona göre gruplar kişilerin benliklerinin gelişiminde ve onlara bir amaç vermede son derece işlevsel bir yere sahiptir. "Birincil gruplar" bireylerin yüz yüze yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu ve duygusal bir bağ ile bağlandığı aile, arkadaşlıklar ve komşuluk gibi ilişkilerini kapsar. Esasında Cooley'nin vurgusu biz duygusunu veren topluluklara dikkat çekmesiyle ilgilidir. Cooley'nin birincil grubu Tönnies'in cemaat kavramsallaştırmasıyla benzer özellikler taşır. Kişinin benliğinin oluşmasında kritik öneme sahip bu gruplar bireyin toplumla olan ilişkisini belirlemektedir. Cemaat sosyolojisi çalışmalarında aileye vurgu sadece Cooley değil, Weber ve Tönnies gibi diğer isimlerde de görülmektedir. Her ikisi de cemaatin en uygun ve yakın formunun aile olduğunu kabul etse de Tönnies'in dikotomik yaklaşımı Weber'de kendini iç içe bulunabilme olarak gösterir.

Küçük gruplara yaptığı vurguyla öne çıkan bir diğer isim G. Homans'tır. Homans 1948'de yayımladığı "*The Human Group"* (İnsan Grubu) çalışmasıyla davranışçı psikoloji yaklaşımını eleştirir ve bireye değil gruplara odaklanılması gerektiğini ifade eder. Onun modern dönem cemaat çalışmalarına katkısı, her tarihsel süreçte mutlaka bir küçük grubun varlığını sürdüreceği ve bu tür grupların her dönemde farklı biçimlerde ortaya çıkabileceği yönündedir. Bir başka deyişle Homans, modern dönem de dâhil olmak üzere her zaman toplumun topluluk ile iç içe olduğunu ve biçimsel değişikliklere rağmen cemaat arayışının süreceğini vurgulamıştır (Yelken, 1999, s. 80-83).

Amerikan sosyolog Robert M. Maclver'in çalışması Tönnies'ten sonra cemaat sosyolojisi bağlamında yapılan kapsamlı çalışmalardan biridir. Maclver cemaati sürekli olarak varlığını devam ettiren dinamik bir kavram olarak ele alır. Bu sürekliliğin bir sonucu olarak Tönnies'in dikotomisini reddederken cemaat ve cemiyetin birbirinin içinde olabileceğini ve tam anlamıyla bir zıtlığın mümkün olmayacağını savunmuştur (Maclver, 1917, s. 33-34). Maclver'in cemaat ve grup ayrımına getirdiği önemli katkı, cemaati birbirine bağlılık ve aidiyet duygusunun hâkim olduğu, bireyin tüm sosyal ilişkilerini içinde barındırabilen bir yapı olarak tanımlarken; grubu ise ortak bir ilişki zemini paylaşan herhangi bir topluluk biçiminde değerlendirmesidir (1917, s. 34-36). Bu minvalde bazı grupların yarı cemaat özelliği gösterebileceğini, bir topluluğun cemaatsel niteliklere veya cemaatin grupsal niteliklere sahip olabileceğini belirtmiştir.

Cemaat sosyolojisi çalışmalarında grup, birliktelik ve topluluk arasındaki ayrımlar çoğu zaman belli belirsiz sınırlarla çizilmiştir. İnsan ilişkilerine bağlı olarak kapsam ve yoğunluğu değişen grup dinamikleri, bir topluluğun cemaatsel nitelikte olup olmadığına göre değişmektedir. Maclver, bir dernek ile bir birliktelik arasındaki temel farkı organize olmuş ve ortak bir hedef etrafında bir araya gelmiş olmakla sınırlar (1917, s. 35). Bu ayrım, cemaatin ortak duygu, düşünce ve eylemlerle desteklenen bir biz bilinciyle ilgilidir. Bunun yanı sıra Maclver'in ikinci analizi (1917, s. 38) her birlikteliğin de farklı kapsam ve yoğunluklara sahip olacağıdır. Bir devlet, kilise veya sendika çok daha kalıcı ve devamlı bir birliktelik arz ederken sivil haklar savunan örgütlü bir topluluk aynı kapsama sahip olmayabilir. Topluluğun bir araya gelmesine neden olan rasyonel bir amaç veya çıkar söz konusu olabileceği gibi değer yönelimli eylemler ve hedefler neticesinde de bir araya gelebilir. Ortak bir duygulanım veya aktarılan bir düşünce yapısı belirli bir grubu bir araya getirebilir. Maclver'in konuyla ilişkili olan bir diğer detaylı analizi (1917, s. 110) topluluğun varoluş amacına dair bir incelemeye girişmiş olmasıdır. Bir topluluğun var olması esasında bir çıkar birlikteliğinden meydana gelir Bir insanın tek başına yapamayacağı veya yapmakta zorlanacağı bir eylemi bir topluluk bir arada çok daha kolay ve işlevsel şekilde gerçekleştirebilir. Ortak çıkarlar bireyleri bir topluluk halinde hareket etmeye itekler (Maclver, 1917, s. 110-113). Çıkar ile kastedilen iradeyi harekete geçiren, hedefe yönlendiren bir ilgi veya çıktıdır. Bu bağlamda Maclver (1917, s. 113), topluluğun ayrım yaratan pek çok farklı çıkar mekanizmalarıyla değişebileceğini ifade etmektedir.

Topluluk üzerine yapılan analizlerin pek çoğunda görülen bazı ortak temalar mevcuttur. İster modern ister geç modern ister postmodern cemaat örüntüleri esas alınsın, her topluluk belirli bir ortak düşünce, duygu, inanç veya Bergerci bir ifadeyle anlam stoku etrafında birleşir; bu birleşme eylemler yoluyla kalıcı hale gelebilir veya belirli bir hedefe yönelik organize yapılar halini alabilir. Topluluğun sürekliliği, bu amacın niteliğine ve üyeler arasındaki ilişkilerin yoğunluğuna bağlı olarak değişkenlik gösterir.

Topluluğu bir araya getiren bireyler arasında karşılıklı bir ilişkiler ağı bulunur ve bu ağ, topluluğun yapısına göre farklı biçimlerde tezahür edebilir. Örneğin, bir Şamanik grup, her ay belirli günlerde bir araya gelen ve manevi ya da entelektüel bir güdülenme taşıyan bireylerin ortak eylemlerinden oluşabilirken; bir Müslüman cemaat, çok daha yaygın, kurumsallaşmış ve karmaşık bir örgütlenmeye sahip olabilir. Benzer şekilde, kapitalist bir iş örgütlenmesinde çalışanlar arasında rasyonel temelli karşılıklı bağımlılık ilişkileri

gözlemlense de, bu ilişkiler çoğu zaman iş yaşamı dışında bir aradalık gerektirecek düzeyde derinleşmez. Modern yaşamda birey birbiri içinde girmiş çoğulcu yaşam dünyaları içerisinde belirli düzeylerde ilişkilerde bulunur. Tam da bu bağlamda aynı birey, iş yerinde bir epistemik cemaat üyesi, evinde akrabalık ilişkilerine göre düzenlenmiş bir ağın parçası olabilirken sosyal medyada bir sanal cemaatin katılımcısı olabilir. Tüm bu parçalanmış ancak çoğulcu yüzeysel ilişki ağları modern öncesi döneme kıyasla bireye hayatının tamamını kuşatacak bir çatı vermekten çok anlık tatminler sağlayabileceği ve temelinde kapitalist iş bölümünün yattığı bir ilişki yumağı sunar.

Geleneksel veya modern cemaat örüntülerinin ikinci temel vurgusunda mekân tasavvuru yer alır. Gerek Tönnies'in cemaat-cemiyet analizinde gerek diğer kuramcılarda cemaatin belirli bir coğrafi bölge üzerinde yaşayan ortaklıklar üzerinden okunduğu görülmektedir. Ancak modern cemaatler artık yalnızca somut bir mekânsal örgütlenme üzerinden gelişmemekte, "sanal cemaatler" (Rheingold, 1993) olarak var olabilmektedir. İlişkilerin örülü olduğu ve üzerine inşa edildiği bağlam, kentin farklı bölgeleri olabildiği gibi farklı medya mecraları da olabilmektedir. Bu açıdan cemaat üzerine yapılacak tartışmaların bu değişen imgesellikleri de göz önüne alması gerekmektedir.

Cemaatsel bağlılık biçimlerine dair yapılan okumalarda vurgulanan mekân nosyonu, bugün tam anlamıyla ortadan kalkmamış iken form değiştirmiştir. Cemaat ortadan kalkmamış, yeni toplumsallık biçimleriyle hala varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Yapılan cemaat sınıflamalarına bakılacak olursa Maffesoli'de "Postmoderm cemaatler", Drucker " aşiretler", Hebdige "Duygu cemaatleri", Mulgan "tele cemaatler", Marlet ve Robins ise "sanal cemaatlerden" bahsederken (Yelken, 1999, s. 200-204) tüm bu cemaat tanımlamalarından bir ideal tip analizi yapmak mümkün görünmektedir. Bu konuda detaylı bir literatür çalışması yürütmüş Yelken (1999), geç modern dönemde cemaatin artık bir "sınırlı sorumluluk cemaati" biçimini aldığını, bu tanımlamanın günümüz cemaat yapısını anlamada çok daha işlevsel olduğunu vurgulamaktadır. Modernitenin çoğulcu ama bir o kadar da müdahaleci doğası gereği herhangi bir cemaat hayatı tam anlamıyla kuşatıcı ve bireylerin sosyal ilişki ağlarının içinde olduğu bir görünüme ulaşamamaktadır. Bunun yerini hayatın bir bölümüyle "sınırlandırılmış" ve bireylerin bu açıdan belirli sorumluluklarca donatıldığı yeni bir cemaat örüntüsü göze çarpmaktadır (Yelken, 1999, s. 202). Yelken'e göre (1999, s. 228-230) cemaatin bu yeni görünümünün bir resmini çizebilmek için temel

olan ve sürekli tekrar eden olguları baz almak gerekmektedir. Bu açıdan geç modern dönemdeki cemaat yapısına dair bazı temel özelliklerden bahsetmiştir.

Somut bir mekân algısından soyut mekân üzerinde örgütlü bir cemaat söz konusudur. Bireyin yaşamının büyük bir bölümü içinde olduğu cemaatin içinde değil tam aksine dışında kalmaktadır. Cemaati belirginleştiren ve kimlik tanımlamasını sağlayan sınırlar ve normlar çok daha belirsiz ve akışkan bir hale gelmiştir. Bireyler doğdukları anda bir cemaat içinde değildir; zamanla inşa edilen bir topluluk içine girerler. Bu tarz cemaatler bireylerin modern yaşamın yarattığı buhran ve güvensizliğin bir dışa yansıması olarak işlev görmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra doğan ve gelişen küresel kimlik arayışlarına bir cevap niteliğinde pek çok cemaat tipi oluşmaya başlamıştır. Bu açıdan yeni cemaat örüntüleri bireylere bir kimlik ve yaşam dünyası sunmakta; bu ağın devamlılığı yine küreselleşmeyle ve kitle iletişim araçlarıyla çok daha kolay bir hale gelmektedir.

Cemaatin cisimleştiği mekan kentler iken kentteki yeni cemaat tiplerini anlamak adına pek çok tipoloji geliştirme çabası olmuştur (Maclver ve Page, 1994; Hunter, 1974; Janowits ve Greer, 1972 vd.) Tüm bu tipleştirme çabalarında göze çarpan ve bugün cemaatin dönüşümünü baz alarak ortaya konulacak geç modern cemaatlerin yapısını ayırt etmek için klasik dönem cemaatleşmesinden bugünü farklı kılan özellikler öne çıkarılmıştır. Bu açıdan cemaati klasik cemaatleşmeden ayıran nitelikler, yukarıda bahsedilen modern dinamiklerle okunduğunda bir kaç özgül durumdan söz edilebilir.

İlk olarak bugünün cemaat yapılanması, bireyi çepeçevre saran ve yaşamın tüm alanlarını ve sosyal yaşamın tüm ihtiyaçlarını karşılayan bir ağ şeklinde değil; bireyin yaşamında kısmî yer tutan ve sınırlı bir yer kaplayan cemaattir. Yelken (1999, s. 230), geç modern dönem cemaatinin önceki dönemlerden farkının kapsam, süre, nitelik, amaç ve fonksiyon açısından farklılaştığını ifade ederken en temelde bu değişimi baz almaktadır. Modernlik ve topluluk tartışmasında değinilen alt başlıklar özelinde cemaatteki dönüşüme bir kez daha bakıldığında, modern çoğulculuk bağlamında bireye seçenek olarak sunulan birbiri içine geçmiş çok yönlü cemaat yapılanmaları mevcuttur. Söz konusu cemaatler inanç, uzmanlaşma, mesleki örgütlenme, ticari kaygılar gibi diğerlerinden daha çok öne çıkan bazı merkezi özellikler etrafında oluşabilmektedir. Bu yönüyle bugün bireyin hangi cemaatin üyesi olduğu bir seçenek meselesidir. "Sınırlı sorumluluk cemaati" (Yelken, 1999, s. 235) kavramsallaştırması geç modern dönem cemaati için işlevsel açıdan geçerli bir yaklaşım olarak görünmektedir. Sosyolojik anlamıyla cemaat, geç modern dönemde bireyin

yaşamının belirli bir yönünü içeren ve bireye sorumluluk yükleyen bir oluşum iken var olan anlam arayışına cevap verebilecek aracı kurum işlevindeki farklı cemaat yapılanmaları söz konusudur.

Sonuç olarak, cemaat olgusunun geç modern dönemde geçirdiği dönüşüm, yalnızca biçimsel değil; aynı zamanda işlevsel, anlam temelli ve bireyler arası alanda bir yeniden yapılanmaya işaret etmektedir. Artık cemaat, bireyin yaşamını kuşatan sabit ve kapsayıcı bir yapıdan ziyade, seçilebilir, sınırlı sorumluluk içeren ve bireyin kimliğinin belirli bir yönünü şekillendiren çoklu ancak parçalı aidiyet alanlarından biridir. Bu bağlamda geç modern cemaatler, klasik cemaat formlarından farklı olarak hem esnek hem de geçici olabilirken; bireyler için bir anlam deposu, dayanışma ve toplumsal aidiyet hissi sunmaya devam etmektedir. Dolayısıyla modernlik içinde cemaatin sonu değil, yeniden biçimlenerek varlığını sürdürmesi söz konusudur. Sosyolojik analizler açısından bu yeni cemaat tipolojileri, toplumsal çözülmenin değil; yeni karşılıklı bağlanma biçimlerinin ve kolektif oluşumların izini sürmek açısından önemli bir bağlam sunmaktadır.

1.3 İlişkisel Sosyoloji ve Norbert Elias

Modern sosyolojik kuramlar içerisinde toplumsal gerçekliği anlamada giderek önem kazanan yaklaşımlardan biri ilişkisel sosyolojidir. Bu yaklaşım, bireyleri ya da yapıları analiz etmenin ötesinde, aralarındaki dinamik ilişkileri ve bu ilişkilerin zaman içinde nasıl biçimlendiğini anlamaya çalışmaktadır. Özellikle yapı-fail, birey-toplum, mikro-makro gibi ikiliklerin aşılması gerektiğini savunan ilişkisel sosyoloji yaklaşımı, toplumsal olguları sabit kategoriler yerine sürekli oluş ve etkileşim içinde olan süreçler olarak ele almaktadır. Dolayısıyla ilişkisel sosyoloji hem kuramsal hem de metodolojik bir açılım sunmaktadır. Bu çerçevede, ilişkisel sosyolojinin temelleri açıklandıktan sonra bu yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan Norbert Elias'ın önemli bir katkısı olarak süreç sosyolojisi yaklaşımı ele alınacaktır.

1.3.1 İlişkisel Sosyolojinin Temelleri

Sosyolojik kuramlar dayandığı varsayımsal perspektiflerce şekillenmiştir. Sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışından bu yana pozitivizm ekseninde kuramsal ve metodolojik yönelimler gelişmiş olsa da yirminci yüzyılda topluma yapı ve kurum odaklı bakan kuramların yanına bir fail olarak bireyi ve etkileşimlerini koyan yaklaşımlar yerleşmiştir. Tüm bu kuramsal yığın bir arşiv çalışmasına çevrildiğinde araştırmacının elinde iki veya en fazla üç temel paradigma kalacaktır.

Sosyolojik alandaki metodolojik ve kuramsal tartışmalarda sıkça başvurulan yapı-fail ikiliği, yapılan çalışmaların ya yalnızca yapı, toplumsal normlar, roller ve kurumlara odaklanmasına ya da yapıyı bütünüyle reddederek toplumu bireylerin anlamlı etkileşimlerinden doğan mikro ölçekli ilişkilere indirgemesine neden olmuştur. Sosyolojinin ele alacağı problematik temaları, hangi araçlar ve bakış açısıyla incelemesi gerektiği sorusu bugün bile hala tartışılırken klasik dönem yapıtlarının çoğu modern bilimlere dâhil olma iddiası taşıyan sosyolojinin meşruluğunu metodolojik bir çıkışla savunmuştur. Öyle ki Durkheim, sosyolojinin toplumsal olguları şeyler gibi ele alması gerektiğini söylerken tam da nesnel ve yapısal pozitivizm kaynaklarından beslenmiştir. Her ne kadar doğayı ve toplumu anlama çabaları fizik bilimine benzetilmeye çalışılsa da araştırma nesnesi insan olan bir bilimin bundan daha fazlasına ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Gerek klasik dönem kuramcıları gerek çağdaş yaklaşımların hepsi tartışmalarında mutlaka bir yönelim

belirleyerek başlamış ve çalışma alanlarını bu yönelimle incelemişlerdir. Dolayısıyla ele alınacak sosyolojik literatür bu yönüyle muazzam bir amaç-araç tartışması içerir.

İlişkisel sosyoloji, toplumsal yapıları ve bireysel eylemleri anlamada geleneksel yaklaşım ve varsayımlara karşı çıkan bir sosyolojik perspektife dayanır. Sosyolojik kuram ve analiz biçimlerini kapsamına göre sınıflandırma alışkanlığı bugün hala geçerli bir yöntemdir. Makro kuramsal yaklaşımlar altında sınıflandırılan yapısal işlevselci perspektifin karşısına mikro ölçekli analiz yerleştirilir. Mikro düzeyde yapılacak bir sosyal analizin yaslandığı temel varsayım toplumda yapıların değil bireylerin belirleyici olduğu iken yapı-fail ikiliğinin fail boyutunu öne çıkaran ve toplumu özneler arası ilişki ve etkileşimler olarak okuyan bir literatüre sahiptir. Sosyolojik kuram arşivinde kısaca yapısalcılık ve sembolik etkileşimcilik olarak kategorize edilen bu iki perspektif araştırmacının izleyebileceği iki farklı yol olarak işlev görür. Makro ve mikro düzeyin iki uçluluğuna karşın zamanla eklektik denilebilecek veya ekletisizmden uzak olsa da mezo düzey analizleri içeren bir analiz düzeyi daha eklenir. Mezo düzeyde yapılacak bir sosyolojik inceleme, yapıları veya bireyleri değil küçük grupları (etnik, dini, yerel vb.) incelemeye odaklı, hem yapıdan hem bireyden izler taşıyan alternatif bir yol izlenimi vermektedir. Bu sınıflama bir sosyal bilimcinin başlangıç aşamasında içinde olduğu sosyokuramsal uzamı kabaca betimlemesini kolaylaştırsa da etkin ve geçerli bir sosyal kuram ve analiz için bundan çok daha derinlikli sorular sorulması gerektiği açıktır.

Sosyokuramsal uzamın temel dinamiklerini anlamak açısından daha sorunsal bir temelden meseleye bakmak işlevsel olacaktır. Sosyolojik yaklaşımları birbirinden ayıran ve klasik tartışmaların merkezinde olan üç temel dikotomi ekseninde uzamın derinliğini görmek ve ilişkisel sosyolojinin bu uzamda nerede konumlandığını görmek adına, ilişkisel sosyolojinin beslendiği argümanların ayrımları sunulacaktır. Sosyal bilim literatürü öncelikle makro-mikro, yapı-fail, bireysel-holistik (bütüncül) (Crossley, 2011) olarak ayrılabilecek üç temel dikotomi ekseninde gelişmiştir. Bu üç temel dikotomiyi doğuran temel iki sorudan birincisi "toplumsal gerçekliğin doğasının ne olduğu", ikincisi "bu doğanın nasıl incelenmesi gerektiği" ile ilgilidir. Birinci soruya makro-yapı-holistik odaklı verilen yanıtlar bu uzamın bir ucunda yer alırken mikro-fail-bireyselcilik odaklı yanıt verenler ise diğer ekseninde konumlanmıştır. Tek başına her bir dikotomi üzerine yüzlerce tartışma yapılmış iken bu araştırma kapsamında yalnızca ilişkisel sosyolojinin temel savlarının dayandığı argümanlar ışığında bir epistemolojik ayrım açıklamasına gidilecektir.

Toplumsal gerçekliği makro boyutuyla yani yapı ve kurumlar ekseninde ele alan yaklaşımlar toplumu birbiriyle işlevsel bir bağlılık ilişkisi içinde olan sosyal bir sistem olarak görmektedir. Bu bakış açısı sosyolojinin henüz bir bilim olma iddiasında olduğu on sekizinci yüzyıl itibariyle Comte ile başlayan ve toplumu doğa yasalarında olduğu gibi nedensel mekanizmalarla işleyen bir sistem olarak görme eğiliminden doğmuştur. Sosyal sistem yaklaşımı özellikle Parsonscu yapısalcılığın temel tezi olmakla beraber Durkheim da toplumun şeyler gibi incelenmesi gerektiğini iddia etmiştir (Balcı, t.y, s. 234-235). Toplum, bir sosyal sistem olarak farklı yapılardan oluşurken yapıların yerine getirmesi gereken işlevsel zorunluluklar söz konusudur. Sistem yaklaşımında bireyin bir fail olarak yeri yalnızca yapıların izin verdiği ölçüde mevcuttur ve birey yapısal normlar tarafından kısıtlanmıştır (Durkheim, 2013, s. 39). Tam da bu bağlamda toplumu tek tek bireylerin toplamından daha fazla bir şey olarak gören holistik yaklaşım oluşmaktadır. Holistik bakış, bütünün parçadan daha farklı ve büyük olduğu iddiası üzerinden toplumun sadece bireylerin toplamı olarak görülemeyeceğini, dolayısıyla bireyler arası boyutun analizinin toplumsal gerçekliği anlamak adına yetersiz olduğunu iddia eder. Eylemler yalnızca yapıların bir uzantısı olarak görüldüğünde toplumsal gerçekliğe dair anlamlı ve kapsamlı bir analiz elde edilebilecektir.

Holistik yaklaşımın öne sürdüğü eylemleri yönlendiren yapısal mekanizmaların varlığı tartışması ilişkisel sosyologların temel savlarını ortaya koyarken irdelediği bir meseledir. Bilhassa Crossley (2011) ilişkisel sosyoloji yaklaşımını inşa ederken bu temel dikotomileri reddetmek veya tamamen kabul etmenin mümkün olmadığını, esasında bunun son derece anlamsız olduğunu ifade etmiştir. Ancak ilişkiselliğin neyi ele aldığı ve bu uzamda nerede konumlandığına dair sunduğu yaklaşımda, yapıların ve faillerin hangi bakışla ele alınması gerektiğini uzun uzadıya tartışmıştır. Benzer bir yaklaşım Emirbayer'in ilişkisel sosyolojinin bir paradigma olması gerektiği iddiası üzerine yükselen tartışmasında (2012) da mevcuttur. Emirbayer ve Mische (2012) ayrıca bu uzamda konumlanan ilişkisel sosyolojinin faillik boyutunun yeterince anlaşılmadığını ve failliğin zamansal boyutunun ihmal edildiğini ifade etmektedir. Tsekeris (2015), düalistik tartışmaları bir yana bırakarak karşılıklı bağımlılıkları inceleyen sistematik ve ampirik bir odaklanma arayışındadır. Kasper (2015, s. 118), yapı-fail dikotomisini bir bilmece olduğunu iddia ederken ilişkisel bir sosyolojinin bilmecesinin birey ve toplum arasında aktarılanın mekanizması olduğunu ifade etmektedir. Yapı-fail dikotomisiyle yapılan hesaplaşma ilişkisel sosyolojinin başlangıç

noktasını oluşturur. Esasında yapı fail dikotomisini tartışmaya açan sorular, ilişkisel sosyolojinin de savlarını oluşturan sorulardır.

Hesaplaşmaların en merkezisi Emirbayer'in determinist ve toplumu şeyler olarak gören yaklaşımları tözcü olarak adlandırdığı tartışmasıdır (1997). İlişkisel sosyolojinin doğasına uyumlu biçimde- Bourdieu'a atıfla- diğerleriyle hangi bağlamlarda ayrım yarattığını anlama çabası içinde diğer yaklaşımları Dewey ve Bentley'nin tanımlamasıyla tözcü yaklaşımlar olarak sınıflandırır. Tözcü yaklaşımları *öz-eylemsel ve eylem-arası* olarak ikiye ayırırken ilişkisel sosyoloji etkileşim-ötesi olarak adlandırılmıştır. Öz-eylem, şeylerin içkin bir varoluşa sahip olduğu ve eylemlerin bu içkinlikten doğduğu, eylem arası ise eylemin değişken nitelikteki varlıklar arasında meydana geldiği yaklaşımlar olarak tanımlanmıştır (Emirbayer, 2015, s. 27). Tözcü yaklaşımlar herhangi bir ilişki, bağlantı veya eylemden önce "şey" olarak var olan nihai varlıkların doğasından kaynaklı eylemsellik açıklaması yapmaktadır. En genel haliyle yapıların veya kurumların birey üstü oluşumlar olduğunu iddia etmek veya toplumsal olguları nesneler gibi görmek bu yaklaşımın bir ucundayken diğer ucunda var olan aktif öznelerden doğan eylemleri okuyan etkileşimci yaklaşımlar yer alır. Emirbayer (2015, s. 32), her ne kadar ilişkisel sosyolojiyi tözcülükten ayırıp herhangi bir varlık, olgu veya gerçeğe özsel bir atıf vermeden yalnızca şeylerin içinde oldukları ilişkiler üzere varlık kazandığı savını keskin biçimde ifade etse de klasik kuramcılar dahil pek çok sosyal bilimcinin metinlerinde ilişkisel bir alt metin olduğunu da söylemektedir. George Simmel, Max Weber, Emile Durkheim, Karl Marx, George H. Mead, Micheal Foucault vd. kuramcıların yaklaşımları ne sadece tözcüdür ne de tam anlamıyla ilişkiseldir. Bu açıdan gerçek bir ilişkisel sosyolojik yaklaşım ile tözcü unsurların birbirine sık sık karıştırılması bugün ilişkisel sosyolojinin bir paradigma haline gelmesini engellemektedir.

Tüm bu ikiliklerin üzerine ilişkisel sosyoloji en temelde üç ana iddia üzerinde yükselmektedir. İlk olarak ister birey ister yapı öne çıksın bunlar yalnızca karşılıklı olarak birbirine bağımlılık ilişkisi içinde olan ağların bir sonucudur. Aslolan her zaman *ilişkilerdir.* Toplumsal gerçeklik daima ilişkiler üzeredir ve ilişkilerle var olur (Depeltau ve Powell, 2015, s. 25-28). Ne fail tek başına sosyolojik bir değere sahiptir ne de yapı. İlişkisel sosyolojik perspektif ister kurumlar, ister bireyler, istek gruplar olsun birbiri arasındaki ilişkilerin sosyolojik olanı yansıttığını iddia eder. Dolayısıyla sosyolojik dikotomileri

tartışmak anlamsızlaşır. Bu haliyle tek başına özneleri birer bağımsız aktör olarak görmektense, öznelerin diğerleriyle kurdukları ilişkilerin analiz edilmesini önerir.

İkinci olarak gerçeklik durağan, *sui generis* ve statik değil tam aksine son derece *dinamik ve süreçseldir*. Bireylerin eylemleri her zaman belirli ilişkilerin sonucunda meydana gelir ve eylemleri yönlendiren mekanizmalar da ilişkiseldir (Tsekeris, 2015, s.143). Yorumsamacı paradigma temelde bireyin anlam ile olan ilişkisine odaklanarak diğerleri için ve diğerlerine doğru yapılan toplumsal eylemi inceleme nesnesi haline getirirken ilişkisel sosyoloji ilişkilerin statik olduğu varsayımına da karşı çıkar. Toplumsal gerçeklik sürekli değişen, birbirine göre şekil alan, birbirine bağımlı bir oyun alanı olarak görülür (Tsekeris, 2015). Dolayısıyla yapısal işlevselcilikteki konsensüs ile toplumsal sistem anlayışı, ilişkisel sosyoloji perspektifinde anlamını yitirir. Sistemin uyumu, ancak sistemi oluşturan parçaların birbirlerine göre farklı ve sürekli değişen konumlanışlarının bir sonucu olabilir. Önemli olan bireyler değil, ilişkilerdir.

Geleneksel anlayışlar, toplulukları daha sabit, homojen yapılar olarak tanımlarken, ilişkisel sosyoloji, topluluğun dinamik yapısını, üyelerinin değişen ilişkileri ve etkileşimleri üzerinden ele alır. Toplulukların evrimi, üyelerinin karşılıklı bağımlılığına ve ilişkilerinin sürekliliğine bağlıdır. İlişkisel sosyoloji, toplumsal yapıları, grupları ve toplulukları dinamik süreçler olarak ele alır. Bu perspektif, sabit yapıları ve sınıflamaları aşarak, toplumsal değişimin daha kapsamlı ve gerçekçi bir şekilde anlaşılmasına olanak tanır. Topluluklar da tıpkı toplumsal yapılar gibi, bireylerin karşılıklı etkileşimleri ve ilişkileri üzerinden şekillenir ve sürekli bir değişim içindedir. Son olarak sosyolojik bir analiz *ilişkisel mekanizmaları* açığa çıkarmaya odaklanmalıdır (Kasper, 2015, s. 122). Gerçekliğin doğası ilişkisel olduğunda yapılacak kültürel bir çalışma ilişki ağlarının, karşılıklı bağımlılıkların ve bu bağımlılıkların dinamik biçimde geliştiği bağlamsal ağları analiz etmeyle mümkün olacaktır (Kasper, 2015, s. 166).

İlişkisel sosyolojinin temel kavramlarından biri, toplumsal ilişkilerin ağlar şeklinde tanımlanmasıdır. Bireyler ya da gruplar arasındaki etkileşimler, bir ağın parçaları gibi düşünülebilir. Bu ağlar, sabit ve kapalı yapılar yerine, karşılıklı etkileşimler üzerinden sürekli şekillenen dinamik sistemlerdir.

Klasik sosyolojinin birey ve toplumu birbirine karşıt kategoriler olarak görmesine karşın geliştirilen ilişkisel sosyoloji yaklaşımını temsil eden pek çok isim bulunmaktadır.

Klasik dönem kuramcıları her ne kadar pozitivist yaklaşımlardan beslense de hemen hepsinde ilişkisel örüntüler görmek mümkündür. Bu bağlamda bugün bir paradigma olma gayreti sarf eden ilişkiselciliğin kökleri on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın tartışmalarında bulunabilmektedir.

Sosyolojinin toplumsal formları incelemesi gerektiğini ifade eden ve form-içerik ayrımıyla bunu destekleyen Simmel'in çalışmaları ilişkisel sosyolojinin kökenlerini barındırır. Birey ve toplum ikiliğini aşarak formlara odaklanmayı öne süren Simmel de Elias gibi her türden olguyu özneler arası sosyal formlar olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu bağlamda Elias'tan daha önce süreçsel yaklaşıma yakın izlenimler bırakmıştır (Bianchi, 2011, s. 91). Bireyler arası etkileşimleri inceleme teşebbüsünü ilişkiler üzerinden okuyarak belirli tipolojiler çıkarmış olan Simmel, toplumu bir ilişkiler ağı olarak görmüştür. İlişkisel sosyoloji tartışmaları yürüten pek çok yazar, kurucu figür olarak Simmel'e işaret etmektedir (Emirbayer, 1997; Crossley, 2011; ayrıca bkz. White, 2008). Elias'ın yaklaşımı ise Simmel'in izlerini dolaylı biçimde taşımaktadır. Simmel'in sosyoloji literatürüne katkılarından en önemlilerinden biri toplumsal grupları bir form olarak ele alması ve grubu matematiksel bir dizayn üzere okumasıdır. White'ın kimlik ağları analiziyle (2008) Simmel'in formel sosyolojisi arasında da göreli ilişkiler mevcuttur.

İlişki içine giren bireylerle var olan toplum veya herhangi bir toplumsal grup farklı geometrik özellikler gösterir. İki kişinin etkileşimde olduğu bir sosyal bağlama üçüncü bir kişi eklendiğinde grup dinamikleri önemli ölçüde değişkenlik gösterir. Bu bakış açısı, bugün sosyometrik çalışmalarda ortaya konan ağ analizi yaklaşımların temel mantığını yansıtır. Bir sosyal ağ, birbirine bağlı ve karşılıklı konumları değişen bireylerin birbirlerine göre sergiledikleri etkileşim ve eylemlerin sembolik bir temsilidir. Sosyometrik analizlerde oluşturulan sosyogramlarda çıkarılan ilişki matrisleri, bireylerin diğer aktörlerle kurduğu ilişkileri sayısal olarak gösterir. Bu sayısal ifadeler genellikle 0-1 kodlamasıyla—varlık ve yokluk olarak—oluşturulan bir matris şeklindedir ve ağa eklenen tek bir bireyin varlığı, tüm ilişki örüntüsünde önemli değişikliklere yol açabilir.

Simmel ortaya koyduğu biçimsel sosyoloji yaklaşımında *dyad* ve *triyat* olarak adlandırdığı ilişki türleri üzerinden bir özet sunmaktadır. Dyad, ikili olarak kurulan ve bu kişilerin birbirine bağımlılıklarının son derece yoğun olduğu, ilişkinin devam etmesinin her aktörün varlığına bağlı olduğu bir örüntüdür ki ilişkiler ikili etkileşimlerle ortaya çıkar (Simmel, 1950, s. 122-123). Bu ilişkiler sadece bireyler arasında değil, iki ayrı grup, kurum

veya yapı arasında da gerçekleşebilmektedir. Ne zaman ki bu ilişkiye üçüncü bir kişi eklenirse o zaman grup dinamikleri değişmeye başlar. Grubun devamı için iki kişi elzem iken bireyler birbirine varlıklarını borçlu hale gelir ancak üçüncü bir kişi eklendiğinde diğeri gruptan çıksa da ilişki devam eder. Bu noktada Simmel, triyatta artık merkezi unsurun karşılıklı konumlanışlar olduğunu ifade etmektedir. Ağ analizinin temel dinamiklerini aktörler arasındaki farklı konumlanışlarla anlatan Simmel (1950, s. 135-136) ikiden fazla aktörden meydana gelen gruplarda birey üstü bir soyutluğun oluşacağını ima etmektedir. Esasında Simmel hem sosyolojik metot önerisi hem de grup dinamiklerine dair yaptığı analizlerle birey ve toplum arasındaki ilişkiselliği ortaya koymaya çalışmaktadır. Dolayısıyla onun birey ve toplum okuması ilişkisel sosyolojinin temel metodolojik yönelimine dair kökleri barındırmaktadır.

Klasik sosyologlardan Marx ve Durkheim'da da ilişkiselliğin nüvelerini görmek mümkündür. Crossley (2011), kapsamlı bir ilişkisel sosyoloji okuması yaptığı çalışmasında Simmel, Marx, Durkheim ve Mead'in metinlerinde yer alan ilişkisel göstergeleri vererek tartışmasına başlamıştır. Marx'a göre (2011, s.1) toplum bireylerin ilişkilerinin toplamıdır ki Marx'ın diyalektik okumasına biraz derin bakıldığında üretim ilişkileri temelinde bir yapı analizi yaptığı görülecektir. Durkheim geleneksel ve modern dönem ayrımını dayanışma türlerine göre ayırırken bireylerin birbirine bağımlılık türü ve yoğunluğunda meydana gelen değişime vurgu yapar. Mead, benlik kuramında bireyin zihinsel benlik inşasının ancak diğerleriyle kurulan anlamlı ilişkiler temelinde olabileceğini söylerken esasında yaptığı şey bir ilişkisel okumadır. Bunun gibi örnekler göstermektedir ki ilişkisel sosyoloji bugün daha önce denenmemiş ve el değmemiş, sosyolojik olana uzak bir yaklaşım değil tam aksine sosyolojinin doğasında yer alan temel örüntüleri ifade eden geçerli bir perspektiftir.

Sosyolojik analizi birey-toplum ikiliğinden çıkararak ilişkileri merkeze alan ilişkisel sosyolojinin ilkeleri çerçevesinde kimi sosyologlar yapıyı bu sürece entegre etmeye çabalarken kimileri bireyi öne alan perspektifleri destekleyen bir kuramsal yaklaşım inşasına girişmiştir. Bu sosyo kuramsal uzamda 1950'lerden sonra ağırlık kazanan Amerikan sosyoloji geleneği içinde gelişen New York İlişkisel Analiz Ekolünde yer alan Barry Wellman, Harrison White, Charles Tilly, Nick Crossley gibi çağdaş kuramcıların da temel çabası ilişkileri toplumsal analizin merkezine almak olmuştur. Ancak 1970'ler sonrası daha da gelişen ilişkisel analiz yaklaşımlarından önce bugün sosyolojide neredeyse her alana temas etmiş isim olarak Pierre Bourdieu öne çıkmaktadır. Bourdieu, geliştirdiği refleksif

ilişkisel sosyoloji anlayışında alan ve habitus kavramlarına entegre ettiği sermaye yaklaşımıyla sosyal gerçekliğe dair son derece geçerli ve kapsamlı bir okuma imkanı sunmaktadır.

Bourdieu'ya göre sosyal gerçeklik bir mücadele alanıdır ve bu alan içerisinde aktörler sorgulamadan edindikleri doğal yatkınlıklar (habitus) ile elde ettikleri sermayelerle sosyal uzamda farklı konumlarda yer alırlar. Bu mücadele alanında aktörlerin sahip oldukları sermaye türleri belirleyici bir rol oynar. Sermaye yalnızca ekonomik sermaye ile sınırlı değildir. Marx'ın sermaye kavramını kültürel sermaye (eğitim, bilgi, kültürel beceriler), toplumsal sermaye (sosyal ağlar ve bağlantılar) ve simgesel sermaye (tanınma, prestij, meşruiyet, statü) gibi üç farklı boyutta tanımlayan Bourdieu'ya göre, aktörler içinde bulundukları alanın yapısına bağlı olarak bu sermaye türlerini biriktirir veya dönüştürür. Bourdieu'nun bu yaklaşımı, sosyal uzamı yalnızca bireylerin ya da grupların sabit konumlarının toplamı olarak değil, sermaye dağılımlarının ve ilişkisel farkların belirlediği dinamik bir yapı olarak düşünür (Bourdieu, 2015, s. 19-20). Bir aktörün sosyal uzam içindeki konumlanışı sermaye türlerine göre eş zamanlı olarak değişiklik gösterir.

Alan kavramı Bourdieu'nun kuramında oldukça önemli bir yere sahiptir. Farklı alanlarda farklı sermaye türleri geçerlilik kazanabilir ki bu durum alan içinde süregelen mücadeleyi dönüştürür (Swartz, 2011, s. 167). Bireyler bağlam içinde sahip oldukları sermayeye göre güç kazanabilir (Bourdieu, 2015, s. 28) . Bourdieu da Elias gibi toplumsal yaşamı mücadeleler ve güç ilişkileriyle örülü bir oyun alanı olarak görmektedir (Swartz, 2011, s. 175). Buradaki temel fark, Bourdieu için oyun alanında belirleyici olan şeyin sermaye türleri ve habitus olmasıdır. Elias için ise alandaki mücadeleyi belirleyen bireylerin karşılıklı bağımlılığına dayalı asimetrik güç ilişkileridir. Esasında Bourdieu, ilişkiselliğin ontolojik bir görünümünü sunarken sosyal gerçekliği ilişkilerle yeniden ve yeniden üretilen bir alan olarak görmüştür.

İlişkisel sosyoloji alanında Bourdieu'nun kuramsal katkıları sosyal gerçekliği alan, habitus ve sermaye kavramları çerçevesinde anlamlandırarak önemli bir temel oluşturmuştur. Diğer yandan toplumsal süreçlerin dinamik ve sürekli yeniden üretildiği yapıyı kavramada, Norbert Elias'ın süreçsel ve figüratif sosyoloji yaklaşımı da oldukça kapsamlı ve derinlikli bir çerçeve sunmaktadır. Elias'ın ilişkisel bakışı, toplumsal figürasyonların tarihsel süreçler içindeki dönüşümünü ve bireylerle yapılar arasındaki karşılıklı bağımlılıkları ayrıntılı biçimde analiz etmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın bundan

sonraki bölümünde Elias'ın temel varsayımları ve figürasyon kavramı üzerinden ilişkisel sosyoloji perspektifine daha sistematik bir giriş yapılacaktır.

1.3.2 Norbert Elias'ın Süreç Sosyolojisi

Norbert Elias'ın figüratif sosyoloji yaklaşımı, modern sosyolojide birey ve toplum dikotomisini aşma çabalarının özgün örneklerinden biridir. Elias'ın kuramı, bireyleri ve toplumsal yapıları birbirinden ayrı değil, sürekli etkileşim içinde olan süreçsel figürasyonlar olarak kavramsallaştırır. Bu yaklaşım, hem klasik sosyolojiden hem de çağdaş teorik pozisyonlardan farklılaşır. Nitekim Elias'ın kuramında kurduğu kavram örgüsü çağdaş sosyal bilimin "kalıplaşmış kavramlarına - toplum, sistem, yapı, rol, eylem- radikal bir alternatif" (Krieken, 2001, s. 354) sunmaktadır.

Elias diğer ilişkisel sosyologlar gibi tartışmasını öncelikle sosyolojinin hakim iki temel perspektifini- özellikle yapısalcılık- eleştirerek başlatır. Esasında Elias'ın öncelikli amacı, pozitivist hegemonik ağlarla örülü sosyal bilim bakışını eleştirmek suretiyle, toplumsal gerçekliği dışsal ve nesnel görme eğiliminin yarattığı körlüğü gözler önüne sermektir (Elias, 2020a, s. 11-13). Bu anlamda Elias'ın ilk dönem çalışmalarında kendi perspektifini uyguladığı *Uygarlaşma Süreci (The Civillizing Process) çalışması* öne çıkmaktadır. Ancak derin bir figürasyonel sosyoloji anlayışını geliştirdiği eseri "*What is Sociology?" (1978)* çalışmasıdır. Çalışmasında uzun uzadıya nesnel bir sosyoloji anlayışının araştırmacının önüne koyduğu engellerden bahsetmektedir. İnsan bilincinin şeyleştirme eğiliminin yanı sıra pozitivist düşünme araçları sosyal bilimcinin içkin olduğu alanı görmesini engellemektedir. O tüm bu engellere bir çözüm niteliğinde karşılıklı bağımlılık ve yönelim ilişkilerinden meydana gelen örüntüleri yani *figürasyonları* merkeze almayı önermektedir (Elias, 2020a, s. 13).

Elias üzerine yapılan tartışmaların bir kısmı onun sunduğu paradigmanın sosyolojik sahada nerede konumlanacağı üzerinedir. Alışılagelmiş bakış açılarının sınırlarından kurtulmayı ve insan ilişkilerinde var olan karşılıklı bağımlılık ağlarını açığa çıkarmayı hedeflemekle çoğu zaman statik ve normatif sosyoloji anlayışına eleştirel biçimde karşı gelmiştir (Goudsblom, 1987, s. 9). Johann Arnason (1987), Elias'ın figüratif sosyolojisini modern sosyolojik paradigmalara karşı bir "karşı-paradigma" olarak tanımlamaktadır. Elias'ın, özellikle tarihsel süreçlere ve güç ilişkilerine odaklanması, onu hem yapısalcı hem de bireyci yaklaşımlardan ayırır.

Elias'ın erken dönem çalışmaları onun figüratif sosyoloji anlayışını sunduğu ve akabinde derinleştirdiği bir çizgide ilerler. Onun sosyolojik tahayyülünün önemli bir göstergesi olan *The Civillizing Process,* toplumun ve bireyin tarihsel süreklilik içinde nasıl evrimleştiğine dair önemli bir katkıdır. *The Establishers and Outsiders*'da ikili grup karşılaştırması yapan Elias ve Scotson (1965) bir kasabada yaşayan iki ayrı toplumsal grubun birbirlerine karşı farklı konumlanma biçimlerini incelemiş ve toplumsal dışlanma ve statünün figüratif olarak nasıl inşa edildiğini anlatmıştır. Esasında Elias'ın metodolojik ve kuramsal tartışmalarını sunduğu iki ana eser *What is Sociology* (1978) ve *The Society and Individuals*'tır (1991). Buna ek olarak özellikle dilin figüratif rolüne vurgu yaptığı *The Symbol Theory* kayda değer çalışmaları arasındadır. Elias her iki çalışmasında da üç tezi eleştirip üzerine kendi figüratif sosyoloji perspektifini kurar.

İlk olarak birey ve toplum arasında kurulan karşıtlığın son derece yanlış olduğunu, toplum bireylerden oluşur demek ne kadar yanlışsa bireyi toplum yaratır demenin de o kadar yanlış olduğunu ifade etmektedir (1991, s. 7-9). Diğer ilişkisel sosyologların eleştirdiği üzere toplum ve bireyi dikotomik bir epistemolojiyle açıklamaya karşı durarak bunun yerine toplum ve bireyi birbirini oluşturan, iç içe geçmiş süreçler olarak görmeyi önermektedir. Elias'ın makro ve mikroyu birleştiren figüratif sosyoloji anlayışının temelinde diğer tüm sosyologların kuramsal temellendirmesinde görüleceği gibi insan doğasına yönelik bir anlayış yatmaktadır. Elias, insanı *homo clausus* olarak gören anlayışa karşı durarak yerine *homo aperti*'yi önerir. Homo clausus, bireyi toplumdan soyutlayan ve tek başına, toplumdan bağımsız bir varlık olarak ele alan yaklaşımdır. Bu açıdan bireyi toplumdan bağımsız bir fail olarak gören dikotomik anlayışın bir ucunu reddetmektedir. Buna karşılık homo aperti topluma ve toplumsal ilişkilere açık olan; toplumla dönüşen, toplumu dönüştüren, birbirine karşılıklı olarak bağımlı ve dinamik süreçlerle ilerleyen birey anlayışını savunur. Elias'ın insan doğası varsayımı onun sosyolojik perspektifinin temelini oluşturmaktadır. Ona göre birey ve toplum, karşıt iki kategori değil; birbirini etkileyen ve bağımlı olan iki ilişkisel boyuttur.

İkinci olarak Elias, sosyolojinin her olgu ve olayı nesneler olarak görme eğilimini reddederken pozitivizmin yarattığı şeyleştirme eğiliminin sosyolojiyi ve sosyal bilimciyi kör ettiğini iddia eder. Bu eleştirel argümanını desteklemek adına dilsel kalıpların bireyin kendisi, çevresi ve her türden bilgiyi, dışarıda, kendine has, sui generis bir yapı olarak görme eğilimi yarattığını ifade eder. Elias şeyleştirme ve olguları kendi münferit alanlarında okuma

alışkanlığının muazzam bir statikleştirmeye neden olduğunu savunmaktadır (2020a, s. 16). Doğa bilimlerinden ödünç alınmış kavramların sosyolojik olana uygulanması sonucunda, birey ve topluma dair tüm ilişkisellikler kendine içkin, soyut ve dışsal olgular olarak görülür (Elias, 2020a, s. 18; Elias, 1991, s. 173-174). Elias, geliştirilecek sosyolojik dilin toplumun doğasına uygun biçimde süreç ve figürasyonları baz alması gerektiğini ifade ederken sosyolojinin görevlerinden birinin de bu ortak dili geliştirmek olduğunu savunmaktadır. Onun önerdiği süreçsel sosyoloji yaklaşımı, araştırma sürecinde kavramları yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir (Kaspersen ve Gabriel, 2008, s. 371). Nitekim kendisi Comte ve onun takipçilerinin döneminde çığır açıcı girişimlerde bulunduğunu düşünse de bu girişimin sosyolojinin özgül amaçlarından alıkonulmasına neden olduğunu düşünür (Elias, 2020a, s. 19-20). Tam da bu bağlamda asıl analiz edilmesi gereken düşünme ve bilgi elde etmenin sürecidir (Elias, 2020a, 74).

Bilgi sosyolojisinin temel sorularından biri olan bilginin nasıl üretildiği, hangi mekanizmalarla aktarıldığı sorunsalına Elias, süreçsel bir yanıt vererek bireylerin içinde oldukları ilişki ağları içinde hangi mekanizmalarla bilgiyi aktardığını ve bu mekanizmanın dinamik alt yapısını incelemeyi önerir. Esasında onun yaptığı, metodolojik ve sosyolojik bir tamamlama olarak görülebilir. Diğer yandan kendisi bilgi sosyolojisinin, sosyolojinin hangi özgül koşullar altında kuramsal yaklaşımları ürettiğini araştırmayı görmezden geldiğini ifade ederek başka bir eleştirel noktaya değinmiştir (Elias, 2020a, s.74-75).

Onun sosyoloji anlayışı, toplumu birer ilişkiler ağı olarak görerek bireyi, toplumu ve bu ikisi arasında gelişen her türden ilişkiyi birer süreç olarak görme üzerine kuruludur. Görüldüğü üzere homo apertinin yer aldığı ilişkiler ağını ortaya koymak olağan bir dinamizmi ve süreçselliği açığa çıkarmaktadır. Bu haliyle Elias'ın yaklaşımı, bugün sosyal değişimi anlama çabasında bulunan sosyal bilimcilerin takıldığı statik olgusallık (değişen sosyal durumları sabit kategoriler olarak gören ama aynı zamanda olgusal değişimi anlamaya çalışan çelişkili perspektif) engelini aşmanın bir yolu olarak görülmektedir. Bazı kuramcılar (Bogner ve Rosenthal, 2023) Elias'ın figüratif sosyolojisinin klasik yorumsamacı yaklaşımların eksiklerini örtebileceğini ampirik ve teorik olarak ispatlama girişiminde bulunmuşlardır. Elias'ın figüratif sosyolojisinin en büyük avantajı, sosyal bilimcilerin toplumsal gerçekliği anlamaya çalışırken önünde duran açmazları süreç kavramıyla aşabilme imkânıdır (Bogner ve Rosenthal, s.572). Sosyoloji, değişimin yönü ve onu ortaya çıkaran mekanizmalar ile ilgilenmelidir (Elias, 1991, s. 175-176). Elias, insan eylemlerinin

planlanmış doğasına karşı çıkarken herhangi bir olguya sabit bir form atfetmekten çekinerek zamansallık içerisinde insan eylemliliğinin iç içe geçen karakterine odaklanmaya çalışmıştır (Krieken, 2001, s.355). Bu sebeple geliştirdiği yaklaşıma süreç sosyolojisi denmesini uygun görmüştür.

Elias'ın süreçsel yaklaşımı kendi içerisinde analitik bir bütünsellik içermektedir. Gerek yapı-fail dikotomisi gibi karşıtlıkları eleştirisi gerek üzerine inşa ettiği ilişkisel yaklaşımı kritik bir kavramda birleşmektedir. Zaman, Elias için teorisine entegre ettiği ve sosyolojik olarak tanımlama gayreti içinde olduğu bir kavramdır. *Zaman üzerine (1992)* çalışmasında uzun uzadıya zamanın insan ilişkilerinden doğan karmaşık bir sentezleme düzeyi olduğunu anlatırken (2020b, s.73) Abbot da metodolojik yönelim ne olursa olsun "zamanın" kurucu bir rol oynadığını ifade etmektedir. Abbot'ın süreç sosyolojisine katkısı, olayların hangi sırayla gerçekleştiğinin sonuçlar üzerindeki etkisine yaptığı vurgu iken (2001, s.286-287) süreçsel yaklaşımı özgün bir nedensellikle harmanlamıştır. Sosyal bilimlerde yaygın metodolojik yönelimleri eleştiren Abbot (2016, s.200), radikal bir yaklaşımla süreçlerin de bir olaylar dizgisi olarak ele alınması gerektiği iddiasındadır. Bu perspektifle incelenecek bir sosyal değişim, herhangi bir grubun zamanla hangi aşamalardan geçtiğinin ortaya çıkarılması anlamına gelir. Geliştirilecek süreçsel yaklaşım (Abbot'ın ifadesiyle süreçsel ontoloji) bireylerle veya toplumla başlamaz; esas olan akış halinde olan olaylardır (Abbot, 2016, s.200). Bu bağlamda süreç sosyolojisi ardıl olaylar akışı içinde zamanı son derece sosyolojik bir yerde konumlandırmaktadır.

Toplumsallığı bir süreçler dizgisi olarak görmenin metodolojik karşılığı, bireyin içinde olduğu ilişkiler ağının dinamizmini resmetmek, bu minvalde davranış kalıplarını ve diğerlerine karşı geliştirilen toplumsal eylemi, düşünce biçimlerini ortaya koymaktır. Elias'ın figüratif sosyolojisinde tam da bu bağlamda merkezi konumda olan bir diğer kavramı ise güçtür. Elias, gücü karşılıklı bağımlılık ilişkileri içerisinde son derece işlevsel bir yerde konumlandırırken bireylerin birbirine karşı geliştirdikleri farklı ilişkiselliklerin güç dengesi ile eşgüdümlü ilerlediğini iddia etmektedir. Güç ve oyun alanındaki stratejilere bağlı gelişen figürasyon modelleri diğer bölümde detaylı olarak aktarılacaktır. Ancak bu noktada anlaşılması gereken figürasyonların süreç sosyolojisinde ilişki, güç, karşılıklı bağımlılık gibi diğer kavramlarla olan derinlemesine ilişkisidir.

Norbert Elias'ın sosyolojisinde öz-denetim süreçleri, bireylerin toplumsal figürasyonlar içinde nasıl biçimlendiğini ve davranışlarını nasıl düzenlediğini anlamada

merkezi bir yer tutar. Elias'a göre bireylerin öz-denetimi, toplumsal normlar, değerler ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri aracılığıyla gelişen karmaşık ve tarihsel olarak şekillenen bir süreçtir. Toplumsal yapıların ve figürasyonların dönüşümüyle paralel olarak bireylerin içsel disiplin mekanizmaları da evrilir; bireyler, içinde bulundukları sosyal alanın beklentilerine uygun davranmayı öğrenir, kendi arzularını ve dürtülerini bu bağlamda kontrol ederler (Bianchi, 2011, s.93). Bu öz-denetim mekanizmaları, sadece bireysel bir zihinsel faaliyet değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve güç dengeleriyle iç içe geçmiş dinamik bir süreçtir (Bianchi, 2011, s.92-93). Böylece, Elias'ın yaklaşımında öz-denetim, birey-toplum ayrımının ötesinde, ilişkisel bir süreç olarak ele alınır; bireyler kendi benliklerini toplumsal figürasyonların karmaşık yapısı içinde sürekli olarak yeniden üretir ve dönüştürürler.

Son olarak Elias farklı çalışmalarında yürüttüğü felsefî ve sosyolojik tartışmalarda (1991a, 1991b, 2020a, 1965) psikogenez ile sosyogenezi sentezlemektedir. Freudyen perspektifin öne çıkardığı psikolojik gelişim yaklaşımını eleştirirken bireysel gelişimi toplumsal gelişim ile birlikte ilerleyen bir süreç olarak görür. Bu noktada Elias sosyalizasyon süreçlerine vurgu yaparak bireysel gelişimin bireyin içinde olduğu yakın ilişkiler içinde an be an geliştiğini ifade etmektedir.

Birey ve toplum arasındaki yapay ikilikleri aşarak onları karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde tarihsel olarak açıklamaya çalışan Norbert Elias, sosyolojiyi durağan yapılar yerine süreçlerin bilgisi olarak yeniden düşünmeye davet eder. Elias'ın birey ve toplum arasındaki karşıtlığı aşmak için geliştirdiği figürasyon kavramı, bireylerin toplumsal düzen içinde yalnızca etkilenen aktörler olmadığını, aynı zamanda onu sürekli yeniden kuran fail pozisyonları olduğunu gösterir (Featherstone, 1987, s.200). Pek çok isim Elias'ın yapı-fail dikotomisini aşma konusundaki başarısını vurgulamaktadır (Arnason,1987; Featherstone, 1987; Mouzelis, 1987). Süreç sosyolojisi, yalnızca toplumsal değişimi kavramak için değil, aynı zamanda bireyin bu değişim içindeki yerini anlamak için de güçlü bir kuramsal zemin sağlamaktadır.Figürasyon, psikogenez, sosyogenez, karşılıklı bağımlılık gibi temel kavramlarla örülmüş süreçsel yaklaşımı, insan ilişkilerinin hem dinamik hem de çok katmanlı doğasını açıklamakta işlevseldir. Bu çalışma da Elias'ın sunduğu ilişkisel ve süreçsel bakış açısını merkeze alarak, toplumsal olguları sabit değil, dönüşen yapılar olarak ele alırken grup dinamiklerini bu minvalde okumayı hedeflemektedir.

1.3.3 Figürasyonlar ve Oyun Modelleri

Elias'a göre figürasyon, bireylerin ve toplulukların ilişkilerinden doğan yapılar ve süreçlerin toplamıdır. Toplumsal düzen, bireylerin birbirleriyle olan sürekli etkileşimleriyle oluşur ve bu süreç tarihsel olarak değişir. Figürasyon, bireylerin ve grupların birbirleriyle karşılıklı bağımlı bir şekilde etkileşime girdiği bir ağda şekillendikleri anlamına gelir.

Elias'ın birey-toplum karşıtlığını figürasyon kavramıyla çözümlerken sosyal ilişkileri dinamik bir karşılıklı bağımlılık ağı olarak analiz etmektedir. Elias'ın analizleri, modern devletin oluşumundan gündelik davranış kalıplarına kadar uzanan geniş bir yelpazede, makro ve mikro süreçleri birlikte düşünmeye imkân tanır (Arnason, 1987, s. 227). Bu anlamda Elias, sosyolojide süreksizlikten çok sürekliliğe, yapının statik formlarından çok oluş halindeki ilişkisel biçimlere yönelir.

Elias yalnızca küçük gruplar veya bireyler arası formlarda meydana gelen süreçselliği okurken değil, bugün makro sosyolojik konular arasında sıklıkla tartışılan küreselleşme veya dünya sistemleri yaklaşımlarının kullandığı temel argümanların dahi ilişkileri görmezden gelerek körleştirdiğini ifade eder. Nitekim gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler gibi kavramlar kullanılmasına karşın bu farklılığın bireysel gelişim tiplerinde ve farklı entegrasyon düzlemlerine tekabül eden karşılıklı bağımlılıklara denk düştüğünün görmezden gelindiğini iddia etmektedir. Elias figürasyonların açığa çıktığı ağ yapılarına vurgu yaparken ortaya çıkan farklılaşmanın bir kaynağını da onun kuramsal dizaynında önemli bir yer tutan entegrasyon düzlemlerinde görür.

Farklı entegrasyon düzlemleri, bireylerin içinde olduğu ilişkisel ağların görece karmaşıklık ve soyutluk düzeyi ile ilişkilidir. Klasik sosyolojideki makro-mikro ayrımını aşmak üzere kullandığı entegrasyon düzlemleri yaklaşımı, bireylerin içinde olduğu ve birbirinden ayrılamayan, sürece gömülü farklı toplumsal uzamları ifade eder. Her ne kadar tek başına yapıyı veya bireyi öne çıkarmıyor olsa da entegrasyon düzeyleri değiştikçe bireyin ilişkisel mekanizmaları içselleştirme seviyeleri de değişmektedir. Bu noktada Elias'ın temel amacı (2020a, s.65), karşılıklı bağımlılıklardan oluşan "iç içe geçmiş ağları oluşturan bireylerin bu farklı entegrasyon düzlemlerini neden ve nasıl meydana getirdiğidir". Toplumsal ilişkiler birbirini izleyen tarihsel süreçsellik olarak okumak başlangıç ve sonunun tam olarak ayırt edilemediği ve doğrusal nedenselliği reddeden bir spirali inceleme izlenimi vermektedir.

Karşılıklı bağımlılık ilişkileri toplumsal olanın özünü oluşturur ki figürasyonlar sosyolojinin en temel inceleme nesnesidir. Elias (2020a, s.79). özellikle doğa bilimlerindeki işlevsellik, nedensellik ve bağımlılık örüntülerinin kesinlikle sosyal bilimlerin doğasında olan karşılıklı bağımlılıktan farklı olduğunu vurgulamaktadır. Kurulan tüm nedensel ilişkilerde mutlaka bir yapısal unsurun öne çıkıyor olması, sosyal bilimlerin doğasındaki eş zamanlı dinamik süreci göz ardı eder. Bu nedenle sosyolojinin kullanacağı kavramsal araçlar Elias'a göre hala yeterli olgunlukta değildir. Süreçsel yaklaşımı tüm çalışmalarında sıkı sıkıya savunan ve paradigmasını bu eğride geliştiren Elias için toplum ancak bu dinamizmi göz önünde bulundurularak geliştirilecek yeni kavramsal araçlarla anlaşılabilir.

Daha karmaşık sosyal ilişkiler ve ağlar farklı entegrasyon düzlemlerindeki daha karmaşık karşılıklı bağımlılık zincirlerinden meydana gelir. Elias'ın bu yaklaşımı bir yönüyle Berger ve Luckmann'ın gerçekliğin sosyal inşası yaklaşımında öne sürdüğü üçlü süreç -nesnelleştirme, içselleştirme ve dışsallaştırma- ile daha iyi anlaşılabilir. Berger ve Luckmann (2021, s.80-82), anlamın dışsallaşması ve diğerleri tarafından görünür hale gelmesiyle beraber nesnel bir form kazanacağını ifade ederken sosyalizasyon süreçleriyle nesnel bilgi stoklarının mutatlaşacağını belirtmektedir. Esasında klasik sosyolojideki kurumsallaşma ve yapı yaklaşımının Elias'ın ilişkiselciliğindeki karşılığı işte bu karşılıklı bağımlılıklardır. Bireyler karşılıklı bağımlılığın sonucunda oluşan konfigürasyonlar temelinde farklı tutumlar içine girerler (Kutay, 2022, s.120). Bireylerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlılıklarıyla oluşan sosyal ağ içinde çok daha karmaşık süreçler meydana gelmekte; bu süreçler içerisinde farklı figürasyonlar oluşmakta; bu oluşan figürasyonların karşılıklılığı çok kutuplu alanlar oluşturmaktadır (Elias, 2020a, s.99). Bu noktada figüratif çok yönlülüğün doğası Elias'ın da bahsettiği üzere (2020a, s.101) oyun modelleri ile açıklanabilir.

Oyun ve alan teorisi özellikle Bourdieu'nun çalışmalarında hakim olan ancak ilişkisel sosyolojinin temel kuramsal birikiminden biri haline gelmiştir. Nitekim sosyal dünyayı birbiriyle mücadele halinde olan bireylerin farklı oyun alanlarındaki konumlanışları olarak okuyan Bourdieu gibi Elias da 2020a, s.107) figürasyonları insan ilişkilerindeki yapısal bir karakter olarak görmektedir. Gücün oyun alanı içindeki dağılımı bireyler arasında meydana gelen farklı figürasyonları değiştirmektedir. Sosyal dünya bu haliyle güç dengelerinin değiştiği bir süreçler dizgisi olarak görünmektedir.

Güç kavramını Elias, Bourdieu'dan görece farklı olarak oyun gücü olarak okumuş; aktörlerin kendileri veya oluşturdukları figürasyonların oyun gücüne bağlı olarak sürecin değişeceğine vurgu yapmıştır. Güç dengelerinin değişimi dinamik ve olumsal olduğundan sosyal olan tam da bu oyun sürecini analiz etmekle ilgili hale gelir. Oyun gücü, birinin kazanmasının diğerinin gücüne bağlı olduğu karşılıklı bir sürece atıf yapar (Elias, 2020a, s.109). Oyun modelleri Elias için figürasyon ve karşılıklı bağımlılıkların kompleks yapısını anlatmanın bir aracıdır. Bu kompleks yapıyı açığa çıkarmanın bireyleri okumaktan geçtiği yanılgısı ise Elias'ın doğa bilimleri eleştirisini doğrular nitelikte devam eder. Sosyoloji ne bireyleri ne de yapıları değil yalnızca figürasyonları incelemelidir (Elias, 2020a, s.104).

Karmaşık bir yapıya sahip fenomenlerin önceden var olduğu varsayılan normlara göre kategorize edilmesi, sürecin en başında henüz bir norm veya kural oluşmamışken ortaya çıkan ilişkiselliği okumaya engel olur (Elias, 2020a, s.108). Bu nedenle son derece karmaşık fenomenler ve ilişkilerin analizi için önceden olduğu varsayılan kurallar yerine henüz oluşmakta olan kurallar olduğunu varsayarak süreci incelemek gerekir. Elias'ın bu bakış açısı bugün grup ve topluluk çalışmaları için oldukça işlevsel bir imkan sunmaktadır. Herhangi bir topluluğun sahip olduğu varsayılan bilgi stoku ve normlarını açığa çıkarmak, ilişkisel sosyolojinin öncelikli meselesi değildir. Bu noktada topluluğun henüz hiçbir norm ve kurala sahip değil iken bireyler arasında kurulan ve önceden ne olduğuna ilişkin bir varsayım yapılmadan incelenen karşılıklı bağımlılıkların oluşturduğu figürasyonları incelemek, tam da topluluğun inşasının süreçsel analizini elde etmek demektir. Bu sayede yalnızca o andaki topluluk örüntüsü değil aynı zamanda sonraki çalışmalar için tarihsel süreci de ele alabilen bir analizin önü açılmaktadır.

Elias'ın oyun modellerinde ortaya koymaya çalıştığı şey, süreçsellik, karşılıklı bağımlılık ve güç ekseninde bireyler arası etkileşimlerin nasıl iç içe geçtiği ve tarafların birbirine göre bu bağlılık ekseninde farklı konumlara girdiğidir (Drukshan, 2018, s. 82-84). Oyun modellerini normlaşmamış figürasyonlar ve normlaşmış figürasyon modelleri olarak ikiye ayıran Elias, iç içe geçen süreçleri okumak için örnek modeller sunmaktadır. Henüz normlaşmamış bir figürasyon modelinde birbirine görece konumlanmış iki grup arasında birinin sahip olduğu güç ve araçlara göre diğerinin bir sonraki adımını planlayacaktır. Her iki grubun karşılıklı bağımlılığı sonucu, birinin özerk karar alması söz konusu değildir. Birey veya grupların karşılıklı bağımlılıkları dostluk, iş arkadaşlığı gibi işlev ilişkisi doğurur (Elias, 2020a, s.111).

Normlaşmış figürasyon modellerinde ise aktörlerin oyun gücüne göre farklı figürasyonlar oluşur. Oyun gücü yüksek olan diğerini denetleme ve kontrol etme, yönlendirme imkânına sahiptir. Bu haliyle ilişkinin türü ve yönü oyun gücü fazla olana göre şekillenir. İki taraf arasında oyun gücünün farkı görece az ise her bir rakibin ilişkinin yönünü tek başına belirleme gücü azalacağı gibi figürasyonun oyunculara göre değişme gücü de azalır. Oluşan oyun figürasyonu, her bir rakibin hamlesine göre değişeceğinden yeni bir sosyal süreç meydana gelir (Elias, 2020a, s.116-119).

Farklı güç dengelerine sahip ikili oyunlarda güçlü bir rakibin görece zayıf ikiden çok rakiple oluşturduğu bir figürasyonda rakibin gücü bölüneceğinden diğer zayıf aktörlerin kendi içinde çatışmayı azaltarak güçlü rakibe karşı oyun gücünü arttırması beklenir. Çoklu rakiplerin birbirine karşı oluşturduğu figürasyon modellerinde ise herhangi bir taraf tek başına belirleyici olmaktan çıkarken oyun figürasyonunun bireylere bağımlılığı azalır ancak karşılıklı bağımlılık son derece güçlü hale gelir. Ancak tüm bu figürasyon modelleri tek bir düzlemde meydana gelmektedir.

Birden çok düzlemde birden çok oyuncunun katıldığı figürasyon modellerinde ise her bir oyuncu için belirleyiciliğinin imkansız hale gelmesi çok daha görünürleşir. Eşzamanlı olarak her oyuncunun hem kendi oyun gücü hem de diğer oyuncuların oyuna yönelik tahayyülü değişir. Elias, bu modelde grup içinde oyuna yönelik bir baskı oluşacağını ve bunun iyi organize edilememesi durumunda grubun dağılma riski olduğundan bahseder. Alternatif bir durum ise bu grubun çok daha kompleks bir figürasyona dönüşmesidir. Toplumsal olanı tam da bu kompleks olanda görmek gerekir. Birden çok oyuncunun farklı düzlemlerde devamlı iç içe geçen karşılıklı hamleleri yeni bir oyun süreci açığa çıkarır. İlişkinin sayısı arttıkça bireylerin tek tek süreci belirleme oranı azalırken artık süreç oyuncuların hamlelerinin yöneticisi haline gelir (Elias, 2020a, s.136-137).

Elias'ın oyun modelleri, figürasyon kavramının işleyişini somutlaştıran, bireyler arası ilişkilerin dinamik doğasını görünür kılan bir düşünsel araç olarak değerlendirilmelidir. Bu modeller, bireylerin karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde nasıl konumlandıklarını ve bu konumların zaman içinde nasıl dönüştüğünü gösterir. Elias, bu yaklaşımıyla hem bireyci hem de yapısalcı açıklamaların ötesine geçer; çünkü onun için toplum, statik bir yapı değil, sürekli yeniden kurulan bir ilişkiler ağıdır. Oyun modelleri, bu ilişkiler ağının gerilimlerini, denge arayışlarını ve farklı güç asimetrilerini analiz etmek için işlevsel bir soyutlamadır.

Sonuç olarak, Elias'ın figüratif sosyolojisi, birey ve toplum arasındaki karşılıklı bağımlılığı, tarihsel zaman içinde evrilen bir güç ilişkileri ağı olarak anlama imkanı tanır. Oyun modelleri ve güç üzerine geliştirdiği bakış açısı, özellikle gündelik ilişkiler ve bireyler arası ilişkilerin topluluk düzeyinde analizi için büyük bir açıklayıcılığa sahiptir. Bu bağlamda Elias'ın mirası, tamamlanmamış ama dönüştürücü bir kuramsal öneri olarak sosyolojik düşünce içinde canlılığını korumaktadır.

1.3.4 Topluluğun İlişkisel Okuması

İlişkisel sosyoloji, toplumu ve topluluğu anlamada modern sosyolojinin vazgeçilmez bir metodolojik aracıdır. Topluluklar, genellikle belirli bir coğrafi alan, kültürel bağlar ya da ortak çıkarlar etrafında şekillenen sosyal birimler olarak tanımlanır. Ancak ilişkisel sosyoloji, toplulukları sadece bu tür sabit faktörlerle değil, bireyler arasındaki ilişkiler üzerinden tanımlar. Topluluklar, ilişkilerin kesişim noktalarıdır ve bu ilişkiler, zamanla değişen sosyal dinamiklerin bir yansımasıdır.

İlişkisel sosyolojik bir yaklaşım, toplulukları anlamada yenilikçi bir perspektif sunar. Topluluk analizinde ilişkisel yaklaşım, toplumsal yapıları sadece bireyler üzerinden değil, bireyler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin tarihsel evrimi üzerinden incelemeyi mümkün kılar. Bu, sosyal değişimlerin, topluluklardaki dönüşümlerin, toplumsal bağların zamanla nasıl değiştiğinin anlaşılmasına katkı sağlar. Nitekim Elias her ne kadar toplumsal normların incelenmesinin önemli olduğunu düşünse de asıl olan bu normları meydana getiren olumsallıkları anlamaktır (Özgören, 2020, s.1385).

Bireylerin ve grupların etkileşimleri zamanla evrilir ve değişen koşullara göre şekillenir. Bu, toplumsal değişimi anlamada çok önemli bir noktadır çünkü toplumsal dinamikler sadece mevcut duruma göre değil, tarihsel sürece de bağlı olarak gelişir ve değişir. Bu bakış açısı sosyal değişimi anlarken süreklilik içinde okuma imkanı tanımaktadır.

Topluluklar sabit yapılar olarak değil aksine, üyelerinin birbirleriyle etkileşimde bulunduğu bağlamsal, durumsal ve tarihsel birimler olarak okunmalıdır. Örneğin, dijital cemaatler, yerel topluluklar, diasporalar gibi çeşitli topluluk türleri, ilişkisel ağların farklı biçimleridir. Bu tür topluluklar, geleneksel cemaat anlayışından çok daha esnek ve değişken yapılar sunar. Özellikle günümüz geç modern cemaat yapılanmaları çok farklı grup fraksiyonlarına sahiptir. Bu karmaşık ve iç içe geçmiş ilişkiselliği anlamada tam da bu

gerçekliğe uygun bir kuramsal açılım ve metot sunma anlamında ilişkisel sosyolojik bakış daha da önem kazanmaktadır.

Topluluk yapısında gelen sosyal değişimin niteliğine bağlı olarak bugün yapılacak bir analizin metodolojisinde de bazı değişiklikler meydana gelecektir. Yukarıda bahsedildiği üzere ilişkisel sosyoloji, bireylerin eylemlerinin ötesinde ağ yapılarını çözümlemek ve bu minvalde ilişki örüntülerini açığa çıkarmak üzere kurulu olduğunda topluluk ister kaybolduğu ister bağlarından kurtarıldığı isterse de özgürleştiği kabul edilsin (Wellman, 1979, s.1294) herhangi bir ağın analizine bu perspektifle bakmak sorulabilecek soruların geçerli bir yanıtını verecektir.

İlişkisel düzeyde yapılan ağ analizine son dönemlerde artan ilginin nedenlerinden biri, araştırmacıların makro-mikro arasındaki kesin ayrımdan kurtulmasını sağlamasının yanı sıra bu minvalde hem yapısal örüntüleri-aktörlerin daha geniş yapısal ağlardaki konumu gibi- hem de bireysel strateji ve örüntüleri sunabiliyor olmasından kaynaklıdır (Emirbayer ve Goodwin, 1994, s.1418). Bu sayede herhangi bir topluluk analizine dair hem yapısal hem de etkileşimsel örüntüleri ilişki ağlarını netleştirmek kaydıyla açığa çıkarmak mümkün hale gelir. Emirbayer ve Goodwin (s.1447), yapısal ağ analizlerinin gelişim süreci içinde farklı yaklaşımlar geliştirilmesine rağmen hala meselenin kültürel yeniden üretim boyutunu ele almakta eksik kaldığını ifade etmektedir. Nitekim ağ analizi perspektif ve metodolojik araçlarıyla çok daha işlevsel ve kapsayıcı olabilecek iken faillerin ağ içinde söylemlerini incelemede yeterince etkin olamamaktadır. Bir topluluğun, tarihsel bir uzamın veya bir ilişkiler ağının analizi yalnızca ağın kendi içinde ve diğer ağlarla ilişkisinin yapısal bir temsili olmamalı, aynı zamanda kültürel söylem ve pratiklerin ağ temelinde faillerce neden ve nasıl üretildiğini de açıklamalıdır.

Elias, herhangi bir topluluğun üyelerinin ilişkisel örüntüsüne dair bazı çıkarımlarında bireyler arasında kullanılan ve gelişen dilin aslında topluluk üyelerinin ne bildiğine dair ön izlenimler sunduğundan bahsetmektedir (Elias ve Kilminster, 1991, s.53). Semboller çoğu zaman farklı entegrasyon düzlemlerinin birer temsili olabilir ve toplumların karmaşık ilişkiselliğine dair çıkarımlar yapabilmeye imkan vermektedir. Bunun yanı sıra üyeler arasındaki dilin analizi, iletişim gerçekleştiği bağlam da dahil olmak üzere birbirine yönelen bireyler arasındaki figürasyonlara ilişkin analizlere destek olabilmektedir. Bu çıkarımı yapabilmek, Elias'ın habitusun bireylerin doğal konuşma eğilimi üzerine yaptığı etki itibariyle mümkün olmaktadır (Elias ve Kilminster, 1991, s.301). Öyle ki dilin kullanımı

bireyler arasında gelişen karşılıklı konumlanışların bir temsili haline gelebilir ki tam da bu bağlamda bir semboller sistemi oluşturmaktadır.

İlişkisel sosyolojinin karmaşık toplumsal yapı ve ilişkileri çözümlemeye dair iddiası özellikle Elias'ın süreç sosyolojisi yaklaşımında işlevsel görünmektedir. Ancak bazı kuramcılar için (Mouzelis, 1993, s.243) Elias'ın figürasyon yaklaşımı küçük ölçekli sosyal ilişkileri analiz etmek için geçerli bir metot sunsa da makro düzeyde gerçekleşen farklılaşmaları ve çok yönlü modernlik analizlerinde eksik kalan yanları olduğunu savunmaktadır. Figüratif yaklaşım doğrudan grup dinamiklerine atıfla bireyler arası bağlantıları merkeze aldığından küçük grup çalışmaları için elverişli bir yönelim sunmaktadır. Modernliğin farklı görünümlerini doğrudan süreç yaklaşımıyla ele almak belirli açılardan uygun görünse de Mouzelis'in belirttiği gibi gelişmeye ihtiyaç duyduğu noktalar vardır. Diğer yandan Bauman, Elias'ın modern bireyin içinde olduğu çelişkili durumu ortaya koymadaki başarısından söz etmektedir. Modern bireyin hem özgür hem de figüratif karmaşık yapılar içindeki sıkışmışlık halinin temel bir çelişki olduğunu ifade etmiştir (Bauman, 1979, s.120-121).

Topluluğun ilişkisel okumasını yapma girişiminin kuramsal açılımına dair bu bölüme kadar pek çok noktaya değinildi. Bu yönelimin metodolojik boyutunu ise son dönemlerde sosyal bilimlerde sıkça kullanılmaya başlayan sosyal ağ analizi oluşturmaktadır. Klasik sosyal ağ analizi yaklaşımı, bireyler arasındaki bağlantıların belirli sayısal matrislere dökümü ve görselleştirilmesine dayanır. Bu anlamda özellikle Emirbayer'in sosyal ağ analizine dair sınıflaması temel bir epistemolojik ayrım sunmaktadır. Emirbayer (2012, s.43), ilişkisellik dışındaki yaklaşımları tözcü olarak tanımladığı tartışmasının devamında sosyal yapı analizlerinde yapısal denklik modelleri olarak ağ analizlerinin tekniğine değinmiştir. Ağlar daha geniş ölçekli yapılanmaları belirli bileşenlere ayırarak okumanın bir yolu olarak görünmektedir.

Ağ analizi en basit haliyle, bireyleri düğüm ve bireyler arasındaki ilişkileri bağlar olarak gören ve bir dizi sosyometrik tekniğe dayanan, herhangi bir toplumsal ağda aktörlerin konumlanışlarını ve rollerini açığa çıkaran bir metottur. İlişkisel yaklaşımda çoğunlukla tercih edilen ağ analizi, diğer sosyolojik kültür çalışmalarına göre ağırlık kazanmıştır. Ağ analizi üç farklı biçimde gerçekleştirilebilir: pozisyona dayalı, tanımlayıcı veya ilişki tabanlı (Emirbayer, 2012, s.43-44). Ağda yer alan aktörlerin pozisyonuna göre ağ tanımlanabilir; ağın özgüllüğünü yansıtan önemli olay örgülerinde yer alan aktörler incelenebilir veya

herhangi bir ağ içinde küçük bir kümeyle başlanıp kurulan ilişkilere göre diğerleri de dahil edilerek ağ tanımlaması yapılabilir. O halde ağ analizi bunların hepsini belirli oranlarda içerebileceği gibi yalnızca birine de odaklanabilir. Nicel ağ analizlerinin ilişkilerin nedenselliğine dair yeterli açıklamayı içermemesi (Emirbayer, 2012, s. 45-50) ilişkilerin tam bir görünümünü ve açıklamasını yapmakta yetersiz kalabilir. Bu nedenle her bir ağdaki her bir düğüm ve bağlantıya dair ayrıntılı bilgiye sahip olmak anlama yönelik bir çıkarım imkanı verebilir. "Nitel, nicel ve grafik teknikleri ile beraber" kapsamlı analizler yapılabileceği gibi sosyometrik verilerle genişletilen ağ analizleri de mevcuttur (Ağcasulu, 2018, s. 1916).

Ağ analizleri bireyleri, bireylerin oluşturduğu toplulukları ve daha makro ölçekli yapıları bağlamsal olarak inceleme imkanı sağlamaktadır (Ağcasulu, 2018, s.1916). Bir ağa analizi üç farklı düzeyde yapılabilir: Ağ, aktör ve ilişki. Ağ tabanlı analizlerde merkezilik ve yoğunluk ölçüleri esas iken bir ağda yer alan çizgilerin fazlalığı ve bağlantıların artışına göre kapsama dair bir çıkarımda bulunulabilir (Gençer, 2017, s.31). Ancak ağ analizlerinde araştırmacının temel kısıtlamalarından biri ağın çok geniş olması durumunda her bir düğüm ve bağlantıya ulaşılamayacak olması ve bu minvalde yapının tam bir resminin çizilememe ihtimalidir. Bu düzeyde bir analizde daha işlevsel olabilecek ikinci yol ilişki tabanlı ağ analizleridir. İlişki düzeyinde ulaşılabilen aktörlerin karşılıklığına dayalı ikilikler merkeze alınır ve bu şekilde daha alt düzeyde diğer ilişkiler de açığa çıkarılabilir. Bu alt gruplar bileşenler olarak tanımlanırken [bileşenin özelleşmiş bir formu ise kliklerdir] (Ağcasulu, 2018, s. 1926). Bir noktanın diğer tüm noktalarla bağlantılı olması durumu klikleri oluştururken birden çok klik iç içe yer alabilir.

Sosyal ağlar çok geniş ölçekli yapıların bir uzantısı olabileceği ve ağa eklenen tek bir aktörün dahi tüm bir ağdaki bağlantıları oldukça dönüştürebileceği için araştırmacının kısıtlılığını görece düzenleyen egosantrik ağ analizleri yaygınlaşmaktadır (Ağcasulu, 2018, s. 1917). Ego merkezli ağ analizleri, tek bir aktörün ilişki kurduğu tüm düğümleri keşfetme ve bu bağlamda ağın göreli bir görünümünü elde etme üzerine kuruludur. Tüm bir ağa ulaşamama durumunda egosantrik ağ analizleri daha işlevsel olabilmektedir (Ağacasulu, 2018, s. 1917-1918). Bazı durumlarda ego yönelimli ağ ile başlanan analizler ilişki düzeyine evrilebilir. Bu ağ analizlerinde ancak kartopu ve rastgele örneklem kullanımı uygun iken merkezdeki aktörden elde edilen bir isim listesi diğer aktörlere erişimi sağlayabilmektedir. Erişilen aktör sayısı arttıkça kurulan bağlantılar da artmakta ve aktörlere yöneltilen soruların aynısı diğer ulaşılan düğümlere de yöneltilmektedir. Görüldüğü üzere ağ analizi, başlangıçta

planlandığı gibi gitmeyebilecek çok yönlü ve değişken bir metot olarak araştırmacıya ucu açık bir araştırma alanı tanımaktadır. Tüm bu kısıtlar ve zorlukların yanı sıra ağ analizi, incelenmek istenen yapıya dair figürasyonel konumları açığa çıkarmanın işlevsel bir yoludur.

Düğümler (aktörler) ile kenarlar (bağlantılar) ile gösterilen ağ analizlerinde ilişkiler yönlü veya yönsüz olabilmektedir (Gençer, 2017, s. 26-27). Karşılıklılığın boyutuna göre her bir aktör arasındaki ilişki yalnızca A'dan B'ye olabilir veya A ile B arasında yönsüz karşılıklı bir ilişki mevcut olabilir. Araştırmacı veri toplama sürecinde ilişkilerin yönünü ve varlığını tespit etmeli; bu bağlamda ağı resmedebilmelidir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, nicel ağ analizleri yalnızca bir ağda merkeziliği ve yoğunluğu daha yüksek olan aktörleri tespit edebilse de ağı meydana getiren sosyal bağlamı, kültürel dinamikleri ve olumsallıkları tam anlamıyla yansıtamayabilir. O nedenle, Elias'ın figüratif yaklaşımıyla zenginleştirilen bir göreli ağ analizi hem aktörlerin karşılıklı konumlanışlarını hem aralarındaki güç dengesini ve diğer ilişki türlerini hem de bu ilişkileri açığa çıkaran sürece dair kapsamlı bir analiz yapabilme imkanı tanımaktadır.

Sosyal ağ analizi, ilişkiselci perspektifin metotlarından biri olarak zaman içerisinde görünürlük kazanmıştır. Özellikle Crossley (2010; 2011), ağ analizinin epistemolojik zeminini ilişkisel sosyolojiyle bağlantılandırarak ağların esasında ilişkileri ve ilişkilerin içinde yer aldığı bağlamı açıklamada işlevsel olduğunu savunmuştur. Sosyal ağ analizinde klasik kabul edilebilecek diğer bir çalışma Faust ve Wasserman'a aittir (1994). Onlar sosyal ağ analizinin kavramsal ve metodolojik boyutunu tartışırken istatistiksel bir temelde yapılandırmışlardır. Ağ analizinin teknik boyutuna dair verimli bir tartışma yürütmelerine karşın bu çalışma kapsamında öne çıkan değeri, onların ağ analizini ilişkilerin mantığını açıklamaya yönelik tanımlamasıdır. Faust ve Wasserman (1994, s.4-6), sosyal ağ analizini, bireylerin değil, aralarındaki ilişkilerin oluşturduğu yapısal düzenlilikleri incelemeye odaklanan bir yaklaşım olarak tanımlar. Ağ yapıları, dinamik bir okumayla birleştirildiğinde "zaman içinde değişen sosyal süreçleri" anlamada işlevsel bir araç haline gelmektedir (Faust ve Wasserman, 1994, 7-8).

Bu yaklaşımda ilişkiler, belirli kurallara göre örülmüş yapılar (örneğin ağ yoğunluğu, merkezilik, aradalık, yakınlık vb.) üzerinden analiz edilir. Faust ve Wasserman'a (1994) göre, ağ analizinin istatistiksel boyutu, ilişkilerin hem sayıca hem de yapısal özellikler açısından haritalanmasına olanak tanımasından kaynaklanmaktadır. Scott (2000) ise bu

ölçütlerin, aktörlerin ağ içindeki konumlarını anlamada işlevsel olduğunu ve toplumsal bağlamların çok katmanlı doğasını görünür kıldığını belirtir. Bununla birlikte, bu çalışmada sosyal ağ analizinin teknik-ölçümsel yönleri (örneğin merkezilik katsayıları, bağ yoğunluğu, yapısal boşluklar) detaylı olarak incelenmemekte, ancak bu ölçütlerin arkasındaki kuramsal mantık, figüratif ilişkileri anlamaya katkı sağlayacak şekilde kavramsal düzeyde değerlendirilmektedir.

Grup analizlerinde matematiksel metotları kullanarak bunları diyagram ile görselleştirmeyi hedefleyen sosyometrik analiz, grup içindeki üyelerin ilişkilerinin matrislerle ifadesini içerir. Bu anlamda sosyal ağ analizinin kökenleri Moreno'nun sosyometrik analizlerine dayanmaktadır. Kendisi Amerikan pragmatisizminden etkilenerek psikolojiyle karışık bir sosyolojik yaklaşım ekseninde ilişkileri şematize eden sosyogramların tekniğini aktarmıştır (Borgatti vd., 2009, s. 892-893; Ayrıca bkz. Şatıroğlu, 2012; Erdoğan, 2013).

Sosyal ağ analizi yaklaşımlarında ileri düzey istatistiksel metotların kullanımının bazı çalışmaların doğasına uygun olmayabileceğine belirten Freeman'a göre (2005, s. 248), Moreno ile başlayan sosyometrik analizlerde kullanılan grafik ve görselleştirme teknikleri ağın yapısını yansıtabildiği ölçüde pek çok noktada açıklayıcıdır. Aktörler arasındaki ilişkilerin simetrik olduğu durumlarda her aktörün diğer aktörle karşılıklı ve eşit miktarda ağa sahip oluşunu N-N matrisleri açıklayabilmektedir. İlişkiselliği yansıtan ağ analizlerinde varlık ve yokluk durumuna göre oluşturulan ilişki matrisleri, aktörler arasındaki bağlantıların resmedilmesinde işe yarar görünmektedir.

Sosyal ağ analizinin niceliksel yönünün açmazlarına bir cevap olarak nitel sosyal ağ analizi önerilmiştir. Nitel sosyal ağ analizi (QSNA), ilişkilerin sadece yapısal düzeyde değil, aynı zamanda anlam ve bağlam temelinde çözümlenmesini amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yöntem, klasik nicel sosyal ağ analizinden farklı olarak, bireyler arasındaki bağların kültürel, söylemsel ve deneyimsel boyutlarını ön plana çıkarır. Alandaki öncü çalışmalardan Heath, Fuller ve Johnston (2009), nitel ağ analizinin sınır belirleme sorununa dikkat çekerken; Crossley (2010) nitel ve nicel unsurların birlikte kullanımını savunarak "karma yöntemli" bir ağ okuması sunar. Bellotti'nin (2015) *Qualitative Networks* adlı eseri ise nitel ağ analizine teorik ve yöntemsel bir temel katan alandaki kapsamlı çalışmalardan biridir. Froehlich, Rehm ve Rienties'in (2020) çalışması da bu yaklaşımı karma yöntem çerçevesine yerleştirerek eğitim ve sosyal bilimlerdeki uygulamalarını göstermiştir. Bu literatür, sosyal

ağların yalnızca biçimsel yapılar değil, aynı zamanda ilişkisel süreçler ve anlam dünyaları olarak da kavranması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Elias'ın süreçsel yaklaşımıyla incelenecek bir topluluğun analizinde gündelik hayat içerisinde topluluk üyelerinin rutin eylemlerini çözümlemek, söylem ve edimlerinin diğerleriyle karşılıklı konumlanışlarını anlamak ve bu minvalde bir ağ profili çıkarmak günümüz geç modern topluluk yapının dönüşümünü anlamak noktasında oldukça verimli bir yöntem olarak görünmektedir. Elias ve Scotson, *Establishers and Outsiders*'da gündelik hayat pratikleri içerisinde oluşan figürasyonları inceleyerek kasabada yaşayan iki farklı grubun birbirlerini karşı geliştirdiği stratejileri ve toplumsal dışlanma örüntüleri açığa çıkarmıştır. Ona göre gündelik hayat akışı içinde bireylerin tutumlarının oluşturduğu "figürasyon akışını" ele almak, karşılıklı bağımlılığın gözlenebileceği elverişli bir alan yaratmaktadır (Perulli, 2016, s. 125-126). Bu bağlamda Elias her ne kadar yapısalcı perspektif ile etkileşimciliğin ötesinde bir kuramsal zemin kursa da etkileşimci yaklaşımların merkezi kavramı olan gündelik hayata verdiği önem noktasında ortak bir zeminde buluşmaktadır.

1.4 Ağ Pazarlama ve Alanyazın

Dünyada ve Türkiye'de giderek artmaya başlayan çok katmanlı pazarlama sistemleri (network marketing) literatürde farklı kavramlarla adlandırılmaktadır. Genel kullanımında çoğunlukla multi-level marketing veya network marketing terimleri tercih edilmekte; Türkçe kullanımında alan çalışmalarında çok katmanlı pazarlama (çkp) veya ağ tipi pazarlama terimleri kullanılabilmektedir. Küreselleşmeyle beraber ekonomik yapıların ulus aşırı formlar kazanması ve yayılmasında bir artış yaşanmıştır. Ticari ağların genişlemesiyle dünyanın herhangi bir yerinde üretilen bir ürün tüketiciye kolaylıkla ulaştırılabilmektedir. Geleneksel pazarlama sistemlerinde, bir ürünün tüketiciye ulaşana kadar birçok kez el değiştirmesi piyasa içinde rekabeti arttırırken eş zamanlı olarak maliyetlerde de bir artışa neden olmaktadır (Tekbaş, 2010, s. 51). Günümüzde başta ABD olmak üzere pek çok ülkede çok katmanlı pazarlama geniş bir pazar payına sahip iken (Türkmen, 2018, s. 13) çok katmanlı pazarlamanın kurumsal ilk örnekleri yirminci yüzyılın ilk çeyreğine uzanmaktadır (Türkmen, 2018, s. 2).

Çok katmanlı pazarlama sistemleri, doğrudan satışın gelişmiş bir çeşidi olarak ele alınırken (Işık, 2001, s. 53) bazı temel bileşenlerinden söz etmek mümkündür. İlk olarak

ürün pazarlamasında yer alan aracılar ortadan kalktığında yüz yüze doğrudan satış esastır. Sistem dağıtıcı ve distribütörler ile ilerlemektedir. Dolayısıyla çkp şirketleri resmi çalışanlara değil, bağımsız distribütörlere sahiptir (Tekbaş, 2010, s. 50-51). Tüm bunların yanı sıra çkp şirketlerinin temel özelliği distribütörlerin network sistemine birilerini dahil etmesi ve bu sayede kıdem ve kazanç sağlıyor olmasıdır (Tekbaş, 2010, s. 50-51).

Çkp sistemi, klasik ekonomik yapılanmaya göre çalışanların çok daha esnek koşullarda etkin rol oynadığı; hem dağıtıcıların hem de distribütörlerin farklı yollarla kazanç sağladığı bir yapılanmadır. Esnek çalışma koşulları, çalışanların işleyişi kendilerinin belirliyor olması ve hiyerarşik yapının görece daha adil olduğunun düşünülmesi bu organizasyonların yayılmasını etkileyen önemli faktörlerdendir.

Aracıların ortadan kalkmasıyla kazanç sağlayan dağıtıcı ve distribütörler hem ürün satışından hem de kendi ekiplerini oluşturarak ekiplerinde yer alanların yaptıkları satışlardan kazanç sağlayabilmektedir (Kara ve Çiçek, 2016, s. 51). Bu yönüyle ekip üyeleri potansiyel bir yönetici konumundayken dikey hareketlilik çok daha fazladır. Distribütörlerin kurduğu ekiplerin genişliğine ve verimine göre kazanç oranı atarken çkp sistemlerinde en önemli iki unsur ürünlerin tanıtımı ve ağ genişlemesi olarak görünmektedir. Bu iki unsur birbirine bağımlıdır çünkü satılan ürünün kalitesi ve değeri hem kazancın hem de ağın artışına fayda sağlamaktadır. Pek çok farklı kazanç yöntemine sahip olan çkp sistemlerinin (Kara ve Çiçek, 2016, s. 52) temel bileşenleri ürün, distribütör, sponsor, iş/fırsat toplantıları olarak özetlenebilir (Işık, 2001, s. 55-56).

Çkp sistemine dahil olan kişilerin artışında önemli bir diğer etken ise sisteme dahil olmak için gereken sermayenin düşüklüğü, iş yeri açma gibi masraflara sahip olmaması, esnek çalışma koşullarıdır (Karaman, 2019, s. 556). Pek çok ticari girişimde risklerin ve masrafların fazlalığı ve belirli bir seviyede nitelik arayışına karşın çok katmanlı pazarlama sisteminde eğitim seviyesi ve gelir durumu şartı aranmadığından kişiler çok daha kolay bir şekilde sisteme dahil olabilmektedir. Elde edilen gelirlerin aynı zamanda uzun erimli olması ve bireylere bir nevi alternatif bir emeklilik desteği sağlayabilme potansiyeli taşıması (Tekbaş, 2020, s.60) bireylerin ekonomik güvence sağlama arzusuyla bu sistemlere dahil olmasını kolaylaştırmaktadır.

Sistem içerisinde yer alan distribütörler hem satıcı hem de müşteri niteliğindedir (Türkmen, 2018, s.23). Esasında distribütörler sistemin devam etmesi için elzemdir çünkü

ağ içerisine eklenecek yeni üyelerin tespit edilmesi ve mal ve hizmetin tanıtımı ve dağıtımında etkin rol oynamaktadır. Ekip kurarak sponsor konumuna evirilen distribütörler ekibin kazancı, performansı ve motivasyonundan sorumludur. Kazan-kazan stratejisi ile işleyen çkp yapılarında, doğal olarak her üye birbirine bağımlı hale gelmektedir.

Türkiye'de faaliyet gösteren pek çok çkp firması mevcuttur. Herbalife, Avon, Tupperware, Farmasi, LR Health and Beauty, Oriflame, Amway, Tiens, Ersağ gibi faaliyet gösteren firmalar genellikle kozmetik, sağlık, temizlik gibi farklı ürün paketlerini satışa sunmaktadır. Son yıllarda çkp ile işleyen firmaların ürün tüketimi artarken aynı zamanda katılım sağlayanlarda da artış gözlemlenmektedir.

Literatürde, faaliyet gösteren çok katmanlı pazarlama firmalarına dair yapılan bazı çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmaların bir kısmı işletme ve pazarlama teknikleri bağlamında bir değerlendirme yaparken (Türkmen, 2018; Bekezhanova, 2014)) bazıları bu grupların iç işleyişi, distribütörlerin tutumları, çkp sistemlerinin yakın ilişkilere etkisi gibi sosyal bağlamlarda değerlendirmeler yapmaktadır (Işık, 2001; Tekbaş, 2010; Kara ve Çiçek, 2016).

Işık (2001), Türkiye'de de faaliyet gösteren Avon firmasının Adıyaman'daki distribütörlerinin, yaptıkları işe karşı tutumlarını anlamak amacıyla gerçekleştirdiği araştırmada, çalışanların firmaya olan bağlılıklarının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Çalışanların firmaya yönelik tutumlarının farklılaşmasında yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi gibi demografik özellikler etkili görünmektedir. Çok katmanlı pazarlama firmalarındaki çalışanların gerek firmaya gerekse kendi sosyal çevrelerine karşı tutumları pek çok etmenden etkilenmektedir. Özellikle distribütörlerin potansiyel üye olarak öncelikle kendi yakın ilişki ağlarında yer alan kişilere başvurması bir açıdan ağın genişlemesini kolaylaştırsa da yakın ilişkilerde ve bireylerin anlam dünyasında değişime neden olabilmektedir. Bu bağlamda Tekbaş (2010) Herbalife çalışanlarının birincil ilişkilerini nasıl değiştiğini ve herhangi bir rol çatışması yaşayıp yaşamadığını anlamak amacıyla üyelerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Goffman'ın rol çatışması ve izlenim yöntemi yaklaşımıyla ele alınan araştırma bulguları, çok katmanlı pazarlamanın bireylerin yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Pek çok katılımcı Herbalife'ın bir yaşam tarzı olduğunu, grubu bir aile gibi gördüklerini ve kendilerine bir kurtarıcı misyonu atfettikleri görülmüştür (Tekbaş, 2010, s .165-170). Bu gruplar bireyler için sadece bir ticari etkinlik

alanı olmakla kalmamakta, süreç içinde yaşamlarını kapsayan bir sosyal dünyaya evrilmektedir.

Yapılan çalışmalar çkp gruplarının bireylere aynı zamanda bir yaşam tarzı ve tüketim biçimi de sunduğunu göstermiştir. Bekezhanova'nın (2014) çok katmanlı pazarlamanın bireylerin yaşam tarzı üzerindeki etkisini Türkiye ve Kazakistan ekseninde karşılaştırdığı çalışmasının bulgularına göre, çok katmanlı pazarlamanın üyelerin maddi durumlarında bir iyileşmeye neden olmadığını ancak sosyal çevrelerinin genişlemesine yol açabildiğini tespit etmiştir. Ancak aksini gösteren çalışmalar da mevcuttur. Karaman (2019, s. 60-61). One More firmasının çalışanlarıyla gerçekleştirdiği tarama araştırmasında, ek gelir sağlama noktasında çok katmanlı pazarlamanın etkili olduğunu; sisteme katılanların evli ve kadın ağırlıklı olduğunu ve çocuklu kadınlar için alternatif bir gelir kapısı olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Başka bir çalışmada (Kaya ve Çiçek, 2016) bireylerin çok katmanlı pazarlama gruplarına katılma nedenleri arasında ürünleri indirimli kullanmak ilk sırada yer alırken ardından satış ve ekip kurarak daha fazla gelir elde etme isteğinin yer aldığı vurgulanmaktadır. Benzer bulgulara sahip başka çalışmalar da mevcuttur (Argan, 1997). Bu açıdan firmaların bireysel ve takım motivasyonunu arttırmak amacıyla düzenlediği iş/fırsat toplantıları oldukça etkili görünmektedir. Çok katmanlı pazarlama firmaları, bireysel girişimcilik, kişisel gelişim, ilerleme temaları ile çalışanlarını motive etmektedir.

Görüldüğü üzere ağ pazarlama gruplarına dair yapılan çalışmalar sınırlı bir kapsamda ele alınmıştır. Çalışmaların odak noktası bireylerin bu tarz ekonomik bir girişime yönelme nedeni veya gruba yönelik tutumlarıdır. Literatürde yer alan çalışmalar gerek problem gerek amaç bakımından çok katmanlı pazarlama sistemleri bazında konuyu ele almakta; çoğunlukla işletme ve pazarlama bağlamında bu gruplar değerlendirilmektedir. Dolayısıyla literatürde sosyolojik bağlamda bu gruplardaki sosyal ilişki ağları, bireyler tarafından atfedilen anlam veya işlevsel yönü eksik bırakılmıştır. Esasında ağ pazarlama gruplarının doğrudan incelenmesi üzerine literatürde yer alan boşluk, bu araştırma kapsamında ikinci dereceden önem arz etmektedir. Bu çalışma, bireylerin dâhil olduğu çoklu topluluk yapılarının ilişkisel analizini hedeflerken bunu ağ pazarlama grubu örneği üzerinden açıklama yoluna gitmektedir. Bu hem kuramsal hem de metodolojik açıdan ilk olma özelliğini taşırken yapılacak diğer araştırmalar için örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Çalışmanın özgünlüğünü oluşturan Elias'ın süreç sosyolojisi yaklaşımı ile birleştirilen araştırma metodolojisi bir sonraki bölümde aktarılacaktır.

2. METODOLOJİ

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, verilerin toplanması ve analizinde kullanılan kavramsal ve metodolojik araçlar sunulacak; ardından alan uygulamasında karşılaşılan zorluklar ve deneyimler aktarılacaktır. Araştırmanın metodolojisi yalnızca bir dizi yöntem bilimsel teknikten oluşmamakta, alan deneyiminde araştırmacının beslendiği kuramsal arka planı da sunmaktadır. Elias'ın süreçsel yaklaşımın hem veri toplama hem de analiz sürecinde uygulanma aşaması çalışmanın zorlu kısımlarından birini oluşturmaktadır. Bu bölümde aktarılacak bilgiler, daha önce sunulan kuramsal kaynaklarla beraber düşünülmelidir. Sahada yaşanan deneyimler, herhangi bir topluluğun ilişkisel örüntüsünü anlamayı hedefleyen araştırmacılar için önem arz etmektedir.

2.1 Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, toplumsal ilişkilerin yapısını ve süreçlerini ilişkisel sosyoloji perspektifiyle anlarken modern bireyin anlam üretimine ve kolektif inşa süreçlerine Elias'ın süreçsel yaklaşımıyla bakmanın işlevselliğini ortaya koymaktır. Figüratif analiz için seçilen çok katmanlı pazarlama topluluğu içerisindeki bireyler arası etkileşimler ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri analiz edilerek, sosyal gerçekliğin nasıl dinamik ve sürekli değişen bir figürasyon olarak şekillendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma, Norbert Elias'ın süreçsel ve figüratif sosyoloji yaklaşımı ile diğer ilişkisel sosyoloji kuramlarının kavramsal çerçevesini kullanarak, birey-toplum ikiliğini aşan, ilişkilerin merkezde olduğu bir sosyolojik anlayış ile topluluk analizlerinin derinleştirilebileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

2.2 Araştırmanın Problemi

Geleneksel sosyolojik yaklaşımlar, toplumsal yapıyı çoğunlukla durağan, statik ve bağımsız unsurlar bütünü olarak ele almakta, birey ve yapıyı birbirinden ayrıştırarak analiz etmektedir. Ancak bu perspektif, toplumsal gerçekliğin dinamik, süreçsel ve ilişkisel doğasını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu araştırmanın problemi, geç modern dönemin cemaat örüntüleri bağlamında bireyler arası karşılıklı bağımlılıkların, sosyal figürasyonların ve toplumsal süreçlerin nasıl işlediğinin ve bu ilişkisel yapının sosyal yaşam üzerindeki etkilerinin yeterince anlaşılamamış olmasıdır. Dolayısıyla, çalışmada ilişkisel sosyoloji

perspektifi temel alınarak, toplumsal gerçekliğin daha bütüncül ve süreçsel bir şekilde kavranması amaçlanmaktadır.

2.3 Araştırmanın Yöntemi

Sosyal bilimlerde var olan tüm metodolojik yaklaşımlar kendini bir kuramsal-düşünsel paradigmaya dayandırmıştır. Kuram ve metot birbirinden bağımsız iki ayrı kulvar değil; tam aksine araştırmacının ele aldığı konuyu hangi düşünsel ve pratik araçlarla inceleyeceğini belirleyen bir yol haritasıdır. Sosyal bilimlerde hakim iki ana paradigma, topluma ve bireye dair olanı yine kendi araçlarıyla ele almış; bu eksende hem metodolojik hem de kuramsal bir tartışma yürütmüşlerdir. Öyle ki sosyal bilim literatürü bu tartışmalardan meydana gelmiştir.

Sosyolojinin henüz bir bilim olma iddiasında olduğu on sekizinci yüzyıl dahil olmak üzere günümüzde de hala ana akım yöntemlerden biri olan kantitatif metotlar, kendini pozitivist paradigma ve onu araçlarına dayandırmaktadır. Pozitivizmin ortaya çıkış iddiası, toplumu da tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi nesnel ve nedensel ilişkiler ekseninde incelemek ve doğa yasaları gibi toplumun da yasalarını ortaya çıkarmaktı. Ancak her dönem kendi özelliklerini yansıtan ideolojiler, kuramlar ve yaklaşımlar ürettiğinden pozitivist öngörü arzusu da tarihsel dönemdeki son derece karmaşık ve kontrol edilemez sosyal gelişmelerden kaynaklanmıştır. Yaşanan yapısal dönüşümler ekseninde toplumu dizayn etmek ve bu amaçla kurallar belirlemek dönemin ruhuna son derece uygun olsa da pozitivizmin sunduğu niceliksel araştırma yöntemleri hem belirli avantajlara hem de sınırlılıklara sahiptir.

İlk olarak toplumu bireyler üstünde bir yapı olarak gören holistik eğilim beraberinde bireyler arasında var olan sosyal etkileşim ve dinamikleri görmezden gelmeye ve indirgemeci bir yaklaşımla her türden olgu ve olayı yalnız doğrusal bir nedensellikle incelemeye yol açabilmektedir. Bununla beraber yapıyı öne çıkaran bir duruşla bireyi pasif varlıklar olarak görmekte ve kurgulanan nedensellik ilişkileri çoğu zaman toplumun doğasına aykırı bir forma bürünmektedir. [Pozitivizmin mottosu olan ‘düzen’ ve ‘ilerleme’ toplumda da keşfedilmesi gereken yasaları olduğuna ve bu bilgiye deney ve gözlem yoluyla ulaşabileceğini iddia etmektedir] (Erdoğan ve Semerci, 2021, s. 32). Düzenin yanında gelen ilerleme düşüncesi bugün sosyal bilimlerin ana konusu olan modernizmi doğurmuştur. Tarihsel sürece bakıldığında, kilisenin prangalarından kurtulmayı uman ve aydınlanma düşüncesi ile her türden bilgiyi bilimsel deney ve gözleme dayalı nedensellikle ele alan

düşünsel serüven, beraberinde toplumsal olana dair tek bir gerçekliğin olduğu iddiasına ulaşır (Şimşek ve Yıldırım,2011, s. 30). Zaman içerisinde toplumu da tıpkı fizikte olduğu gibi birbirine bağlı mekanizmalar olarak gören ve bu sistemin kurallarını ortaya çıkarmak ve bu sayede kontrol etmek düşüncesine dayanan pozitivizmin sunduğu kantitatif metotların yanına bireyin gündelik hayat pratiği ve eylemlerini merkeze alan, etkileşim örüntülerine bakarak bireyi, anlam üreten ve yorumlayan bir varlık olarak gören yorumlayıcı paradigma yerleşmiştir.

Toplumsal gerçekliğin tek bir şeklinin olduğu fikri, Alman Epistemolojik yaklaşımlarından doğan ve Weber'in de etkilendiği Diltheyci çizgiye evirilerek her toplumsal anın biricik ve kendine özgü olduğunu, bu haliyle sonsuz karmaşık gerçeklikler olabileceği düşüncesine doğru bir kayma yaşamıştır. Hiç şüphesiz bu yeni yaklaşımın ortaya çıkışında Weber'in *verstehen*'e dayanan sosyal bilim anlayışı ve insan doğası varsayımı oldukça etkili olmuştur. Yorumlamaya dayalı yaklaşımlar sosyal bilimlerde neredeyse bir paradigma değişimi denebilecek düzeyde özellikle yirminci yüzyılda artış yaşamıştır. Bu perspektifte amaç yasaları açıklamak değil, anlama dayalı toplumsal inşa süreçlerini keşfetmektir. Kendini fenomenolojide deneyimi çözümlemek, inşacı yaklaşımda gerçekliğin üçlü doğasını keşfetmek veya etnometodolojik yaklaşımdaki gibi sosyal ortamları otantik doğasıyla gündelik hayat içerisinden süzmek şeklinde göstermektedir.

Yorumsamacı paradigma pozitivist paradigmanın aksine bireyleri rasyonel bir homo economicus olarak görmektense anlam üreten varlıklar olarak görmeyi daha doğru görmektedir. Bu açıdan yapı-fail ikiliğinin ağırlıklı olarak birey tarafında konumlanırken sunduğu metodolojik duruş nitel araştırma yöntemlerini sunmaktadır. Tarama araştırmaları, istatistiksel analizlerin yerini bireyin etkileşim ve deneyimlerine dayandıran ve bu verileri kalitatif yöntemlerle elde eden yorumlayıcı paradigma ise zaman içerisinde yapıyı göz ardı etmekle eleştirilmiştir. Her iki metodolojik duruş arkasında bir dizi kuramsal varsayım ve eleştiri barındırmaktadır. Her iki yaklaşımın da geçerli ve indirgemeci tarafları bulunmaktadır.

Bu çalışmanın araştırma amacı ve sorusunu besleyen temel sorunsal ise tam da bu yapı-fail ikiliğinin çıkmazı ve indirgemeciliğinden bir kaçış yolu olan ilişkisel sosyolojik yaklaşımın geçerliliğini gösterebilmektir. İlişkisel sosyoloji yapı mı birey mi sorusunu sormaya gerek kalmadan inceleme nesnesini ilişkiler ve ilişkilerin içine doğduğu dinamik

figürasyonlara çekerken araştırmacıya veri toplama araçları bağlamında çok daha esnek bir perspektif sunmaktadır.

Sosyal değişim, sosyolojinin ortaya çıkış dinamiklerini yaratan koşulları oluştururken kurulan metodolojik yaklaşımlar da esasında toplumsal değişimin en geçerli şekilde nasıl anlaşılabileceğine dair sorulan sorulardan doğmuştur. Son derece karmaşık ve hızlı dönüşümleri anlamlandırma ve öngörme arzusundan doğmuş pozitivist ve yorumsamacı yaklaşımlar, bireyi ve toplumu daha statik bir yerde konumlandırmaktadır. Her ne kadar yorumsamacı yaklaşımların bakış açısından sosyal değişim pozitivist perspektife göre daha dinamik olsa da bu bir iç çelişki yaratır ki değişimi anlamaya çalışırken sabit olguları esas alma yanılgısını doğurur. Tam da bu bağlamda ilişkisel sosyolojiye bilhassa süreç sosyolojisine yaslanmış metodolojik bir yönelim, varsayımsal olarak dinamik ilişkileri, sosyal uzamdaki karşılıklı bağımlılıkları ele alırken tüm bunları devingen bir sürecin parçası olarak okur. Dolayısıyla hiçbir şey olduğu yerde sabit olarak görülmediğinden hali hazırda var olan ve devam eden sosyal değişimi anlamak için oldukça geçerli bir araçsal yaklaşım önermektedir.

İlişkisel sosyolojik perspektife dayanan bir metodolojik duruş yalnızca nitel değil aynı zamanda niceliksel verileri de içerebilir. Başlangıç itibarıyla nitel-nicel ayrımı dâhil ilişkisellik içinde anlamsızlaşır. Çünkü bireyler arasında var olan ilişki dinamiklerini ve bu karşılıklı konumlanışları içeren figürasyonları incelemenin birden çok yolu olabileceği gibi ikiliklerden doğan çıkmazlar alaşağı edilmektedir.

İlişkisel sosyoloji, özellikle Norbert Elias'ın süreç ve figürasyon kavramlarıyla, ne bireyi ne de yapıyı merkeze alır; bunları sürekli etkileşim ve bağımlılık ilişkileri içinde analiz eder. Bu yönüyle pozitivist ve yorumlayıcı yaklaşımlar arasında üçüncü bir metodolojik yönelim sunar (bkz. Emirbayer, 1997).

Tablo.1 Karşılaştırmalı Metodolojik yaklaşımlar

Boyut / Yaklaşım	Pozitivist Yaklaşım	Yorumlayıcı Yaklaşım	İlişkisel Yaklaşım
Toplum Anlayışı	Nesnel ve ölçülebilir bir yapı	Öznelerin anlamlandırdığı bir pratikler bütünü	Süreçsel ve ilişkisel bir figürasyon
Bilgi Anlayışı	Nesnel gerçekliğin ölçülmesi	Anlamın yorumu	İlişkilerin dinamik analizi
İnceleme Birimi	Birey veya yapılar (statik)	Öznel deneyimler ve anlam üretimi	Karşılıklı bağımlılıklar ve figürasyonlar (dinamik)
Zaman ve Süreç	Doğrusal ve dışsal	Bağlamsal	İçkin, dönüşümlü ve tarihsel
Amaç	Nedensel yasalar bulmak	Anlamları çözümlemek	Süreçleri ve ilişkisel dönüşümleri açıklamak
Yöntem	Nicel teknikler, anket, istatistik	Nitel teknikler, mülakat, etnografi	Süreç analizi, figüratif çözümleme, tarihsel değişim takibi

Not: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Nitel araştırmalar en genel haliyle bireylerin deneyimlerini, yaşantılarını, gerçekliğe yükledikleri anlamları gözlem, derinlemesine mülakat veya odak grup çalışmaları gibi tekniklerle inceleyen bir yönteme sahiptir. Bu haliyle bakıldığında özne ve özneler arası boyuta yaptığı vurguyla ilişkisel vurgular taşır. Ancak veri analizinde odaklanılan ilişkiler olsa da temaların ve tipleştirmelere dayanan gündelik bilgilerin açığa çıkarılması temel amaç olduğundan bu yönüyle ilişkisel yaklaşımdan ayrılır. Çünkü her ne kadar ilişkilere odaklansa da deneyimleri birbirine göre şekil alan karşılıklı bağımlı bireylerin figürasyonları olarak değil; dışsallaşmış anlam üretiminin statik bir göstergesi olarak ele alır. Tablo. 1'de görüldüğü üzere, nitel yaklaşımlar ilişkisel sosyolojik perspektife daha yakın bir noktada konumlansa da varsayımsal ve kuramsal düğümler açısından ayrışmaktadır.

Eliascı süreç sosyolojisi yaklaşımı ilişkiselciliğin bir kolu olarak, toplulukları birbiriyle bağımlılık ilişkileri içinde yer alan bireylerin ilişki örüntüleri olarak görür. Esasında topluluklar figürasyonların bir araya gelmesiyle oluşmuş daha karmaşık figürasyonlardır. Hem sosyal değişimi anlamak hem bireyin özneler arası boyutta ilişkisel değişimini çözümlemek hem de günümüzün topluluk yapısına dair bir çıkarımda bulunabilmek adına ilişkiselci yaklaşım araştırmacıya oldukça esnek ve işlevsel bir metodolojik yönelim imkânı sunmaktadır.

Bu bağlamda yapılan topluluk analizinde Elias'ın süreç sosyolojisinin benimsenmesi ve figüratif analizin yapılmasının iki önemli gerekçesi vardır. Birincisi, sürekli değişen ve dönüşen dinamik bir yapı olarak topluluğu bu dinamizmi görmezden gelmeyen kuramsal araçlarla ele alabilme imkânı. İkincisi ise geç modern dönemin karmaşık doğasına uyumlu biçimde makro veya mikro açılımlarının yerini iç içe geçen süreçlerin okunabildiği bir metotla incelemek. Tam da bu bağlamda araştırma, modern dönemde bireyin yaşadığı anlam krizi ve topluluk ilişkilerinde meydana gelen çözülmeye dair çıkarımlar yapmak amacıyla Norbert Elias'ın süreç sosyolojisi yaklaşımıyla Türkiye'de faaliyet gösteren bir ağ pazarlama (network marketing) grubunun incelenmesine dayanmaktadır. Çalışma figüratif ve süreçsel yaklaşım temelinde hem kuramsal hem de metodolojik olarak dizayn edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın yöntemi, ilişkisel sosyolojinin dayandığı kuramsal ve metodolojik yaklaşım ekseninde nitel yönelimli bir süreç ve figürasyon analizinden oluşmaktadır.

Elias'ın süreçsel sosyolojik yaklaşımı yalnızca bir kuramsal tartışma değil; aynı zamanda yöntemsel bir pozisyon içerir. Yukarıda bahsedildiği üzere sosyolojinin araştırma nesnesi olarak ne yapı ne de bireyi değil; yalnızca ilişkileri ve bu ilişkilerin içinde yer aldığı figürasyonları analiz etmeyi önerir. Bu bağlamda araştırmada söz konusu topluluğun ilişkisel örüntüsünü çıkarmak ve süreç yaklaşımıyla grup dinamiklerini anlamak adına metodolojik olarak ilişkisel-süreçsel bir pozisyon benimsenmiştir. Bulguların analizinde Elias'ın figüratif duruşu ekseninde bir ayrımlamaya gidilmiş; araştırmanın verileri ise nitel bir yönelimle yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar ve alan gözlemlerine dayanmaktadır. Epistemolojik olarak ilişkisel sosyoloji yaklaşımına yaslanan bu çalışmada sosyal ilişkilerin süreçsel dinamiklerini analiz etmek hedeflenmiştir. Veri toplama ve analizinde ise nitel araştırma yöntemleri benimsenmiş, özellikle figüratif analiz mantığı çerçevesinde tematik çözümleme ile süreçsel örüntüler ortaya konmuştur.

2.4 Veri Toplama Süreci ve Karşılaşılan Zorluklar

Araştırmada incelenen grup Türkiye'de alternatif tıp yaklaşımlarından beslenen ve buna yönelik ürünleri olan uluslararası bir ağ pazarlama firmasının Türkiye'deki topluluğudur. Bu bağlamda 6 erkek ve 17 kadın olmak üzere toplamda 23 katılımcı ile derinlemesine mülakatlar yapılmış; ağın resmedilmesi ve ilişki örüntülerinin görünürleştirilebilmesi için veri analizine eş zamanlı olarak katılımcı gözlem yoluyla grubun ritüalistik örüntüleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Elias'ın süreç sosyolojisi yaklaşımı klasik ikilikleri reddettiğinden yöntemsel açıdan nitel veya nicel bir ayrıma gitmek de anlamsızlaşmaktadır. Odak itibarıyla nitel yönelimli bir veri toplama süreci Elias'ın bahsettiği üzere figürasyonları ortaya çıkarmak için çok daha işlevseldir. Bunun öncelikli nedeni nitel veri toplama tekniklerinin dayandığı varsayımların belirli oranlarda ilişkisellik içermesidir. Bireyler arasındaki ilişkileri gözlemlemek çoğu zaman gündelik hayat pratiklerinde görünürleşen- aslında gündelik ilişkisellikte açığa çıkan- örüntüleri ele almak demektir. Diğer yandan bireyi merkeze alan bir yönelim Eliasçı perspektife uygun değildir. Nicel yaklaşımlar nasıl ki gerçeklikteki dinamizmi sabitleştirme eğiliminde ise nitel yaklaşımlar da gerçekliği bireye indirgeme ve bu halde ilişkisel figürasyonları görmezden gelme riski taşır. Dolayısıyla Elias'ın figüratif yaklaşımı bir metottan ziyade bir yönelim tercihidir. Bu yönelime uygun araçlar verinin heterojenliğine, sahanın derinliğine ve karmaşıklığına ve tabi ki incelenecek figüratif alanın niteliğine göre değişkenlik gösterecektir.

Araştırma bağlamında topluluğa üye olan bireylerin topluluğa girmeden önceki süreçleri, topluluğa dahil oluş örüntüleri ve dahil olduktan sonra değişen figürasyonları ele alınmıştır. Böylesi bir amaca hizmet edecek veri toplama araçlarından en uygunu derinlemesine mülakat olarak belirlenmiştir. Bireyler arası alanda meydana gelen ilişkilerin ortaya çıktığı süreçsel bağlam, katılımcıların yaşantılarını, bireysel deneyimlerini-ki aslında bu deneyimler bağımlılık ilişkilerince şekillenen figüratif deneyimlerdir- ve diğerlerine dair gerilim ve yakınlıklarını ele almayı içermektedir. Bu sebeple öncelikli veri toplama tekniği derinlemesine mülakatlar olmuştur.

Araştırmada kullanılan ikinci araç ise katılımlı gözlemdir. Topluluğun düzenlediği çeşitli etkinliklere (akademi, gezi, eğitim, sunum vb.) katılım sağlanarak alan içinde oluşan figürasyonların dinamik doğasını gözlemleme şansı elde edilmiştir.

Katılımcılarla derinlemesine mülakatlar Ocak-Mayıs 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup, verilerin elde edilme süreci Ekim 2024'te katılımlı gözlem yöntemiyle başlamıştır. Gruba dahil olma süreci, pek çok nitel saha çalışmasında olduğu gibi bu araştırma için de en zorlu aşamalardan birini oluşturmuştur. Özellikle kapalı yapılar sergileyen topluluklarda yer edinmek ve grup üyelerine erişebilmek, ancak uzun vadede güven ilişkilerine dayalı bir etkileşimle mümkün olabilmektedir. Her ne kadar bu topluluğa katılım süreci teorik olarak kolay görünse de yalnızca formel anlamda üyelik statüsü elde etmek yeterli olmamıştır; asıl olarak grup içi ilişkilerin kurulmaya ve sürdürülmeye

başlanmasıyla saha süreci gerçek anlamda işlerlik kazanmıştır. Bu durum, araştırmacının toplulukla kurduğu ilişkinin hem gözlemci hem katılımcı pozisyonlarını sürekli olarak yeniden gözden geçirmesini gerektirmiş ve süreci beklenenden daha karmaşık bir hale getirmiştir.

Ağ pazarlama firmaları ile çalışan gruplar hali hazırda bir ağ biçiminde konumlandığından figüratif analiz için oldukça elverişli bir veri alanı sağlamıştır. Bu grup üzerinden yapılacak bir topluluk analizinin amacı ticari ağlarla örülü gruplaşmaları açığa çıkarmak değil; modern yaşam çoğulculuğu içinde çok merkezliliğe rağmen bireylerin herhangi bir topluluğa dâhil oluş süreçlerinin temel dinamiklerini ortaya koymaktır. Bu amaçla yapılacak herhangi bir topluluk analizinde araştırmacının dikkate alması gereken unsur, birbiriyle çeşitli bağlarla bağlı bireylerden oluşan ve devamlılık arz eden her türden topluluğun incelenebilecek olmasıdır. Araştırma için bir ağ pazarlama grubunun seçilmesinin kuramsal ve metodolojik olmak üzere iki gerekçesi vardır. Kuramsal olarak araştırma öncesinde söz konusu gruba dair yapılan gözlemlerde Tönnies'in sosyolojik anlayışı bağlamında cemaat özellikleri gösteren bir grup olabileceğine dair bazı göstergelerin söz konusu olması ve bireylerin herhangi bir şirket veya holding gibi ticari bir yapılanmadan daha çok duygusal bağlılık ve motivasyonlarla gruba dâhil olduklarının fark edilmiş olmasıdır. Bu bağlamda geç modern dönem cemaatleşmesinin ortaya çıktığı sosyal bağlamı anlamak için elverişli bir topluluk olacağı düşünülmüştür.

Metodolojik olarak ise ilişkisel sosyolojinin ve bilhassa Elias'ın süreç sosyolojisi yaklaşımının topluluk ve sosyal değişim analizlerinde uygun metodolojik araçlar sunduğuna dair bir çıkarım yapabilme imkânı, zaten hali hazırda ağ biçiminde işleyen bir yapı üzerinde uygulanmaya uygun görünmektedir. Ağ pazarlama grupları hali hazırda statü ayrımlarına sahip ve zaman içinde üyelerin konum değişiklikleri yaşadığı bir motife sahip olduğundan süreç sosyolojisi ve karşılıklı bağımlılık analizi için uygun bir akış sağlayacağı varsayılmıştır. Nihayetinde bu gruplarda herhangi bir üyenin maddi kazancı diğer üyelerin kazançlarına bağımlıdır ve bu doğal olarak bir figürasyon yaratır.

Alan uygulamasında karşılaşılan zorluklardan bahsedilecek olursa, topluluk üyelerinin dışarıdan gelen bir katılımcıya dair ilk ilişkisel tepkisi onu başarı motivasyonu ile desteklemek ve ileriye taşımaya yönelik söylemler olmuştur. Dolayısıyla katılımcıların çoğu yapılan görüşmelerde başlangıçta topluluğun yalnızca dayanışma ve kazanç tarafını ağırlıklı olarak araştırmacıya aktarmış; bu nedenle figürasyonlardaki gerilim ve güç dengelerine dair

deneyimlere ulaşmak ilk başta zorlaşmıştır. Ancak zaman içerisinde katılımcılarla yapılan tekrarlı görüşmelerde kurulan bağdan kaynaklı ilişkisel deneyimlere daha kolay ulaşılmaya başlanmıştır. Bu sebeple araştırmacının toplanan verilerin geçerliliğinin daha güçlü olabilmesi için incelemek istediği topluluğa uygun bir dil ve metodolojik araç seçmesi gerekmektedir. Araştırma süreci tekdüze ilerlememiş, her bir görüşme ve gözlemde refleksif olarak sorgulamalara ihtiyaç duyulmuştur.

İkinci olarak ağın genişliğinden kaynaklı olarak ağın her bir düğümüne ulaşılamamış, ancak amaçlı örneklem ile farklı üyelerin birbirine göre konumlanmaları anlaşılmaya çalışılmıştır. İlk olarak görüşme yapılan katılımcılardan öneri üzerine kendi ekipleri veya liderlerinden diğer kişilerle görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Bu sayede ağın belirli bir kesimine ulaşmak mümkün olmuştur. Dolayısıyla kapsamı geniş bir ağ çalışıldığında araştırmacının hangi aktörlere odaklanması gerektiği sorusu sorulmalı ve buna yönelik görüşmeler yapılmalıdır. Araştırma süreci içinde bu zaman zaman zorlanmalara neden olmuştur. Çünkü ulaşılmak istene ağ bütünlüğüne tamamen ulaşılamamış; yönlendirilen kişilerin hepsi görüşme yapmayı kabul etmemiştir. Bunun bir nedeni zaman yetersizliği olarak öner sürülürken bir diğer nedeni bireysel deneyimlerine dair paylaşımda bulunmak istememeleri olmuştur. Bu bağlamda böylesi yakın ilişkileri çalışmak isteyen her araştırmacının alanda bulunma süresinin fazlalığına göre ulaşacağı kilit aktörlerin sayısının arttığı gözlemlenmiştir.

Görüşülen 23 katılımcının 17'si kadın olup erkek katılımcı sayısı 6'da kalmıştır. Erkek katılımcılara ulaşmada yaşanan zorluğun olası bir nedeni, iş hayatlarında network dışında başka faaliyetlerinin de olması ve zaman yönetiminde zorlanmaları olarak düşünülebilir ki yapılan görüşmelerin çoğunda buna vurgu yapılmıştır.

2.5 Verilerin Analizi

Ağ pazarlama gruplarının analizinde Elias'ın süreç sosyolojisi yaklaşımını uygulamak, bu grupların doğası gereği barındırdığı karşılıklı bağımlılık ilişkileri, hiyerarşik figürasyonlar ve zaman içinde dönüşen grup dinamiklerini anlamak açısından güçlü bir kuramsal zemin sağlamaktadır. Elias'ın birey-toplum ikiliğini aşarak önerdiği ilişkisel bir figürasyon modeli, üyelerin hem birbirlerine hem de bütünsel yapıya nasıl eklemlendiğini süreç içinde ortaya koymaya olanak tanır. Bu yaklaşım, üyelik geçişleri, statü değişimleri ve grup içi rekabet gibi unsurların durağan kategoriler değil, zaman içinde şekillenen ilişkisel

pozisyonlar olduğunu gösterir. Yalnızca güç ve iktidar değişimleri değil aynı zamanda bireyler arası gelişen ve değişen bağlar, bu bağların hangi süreçsel dinamiklerle beslendiği de ortaya konabilmektedir. Diğer yandan bireylerin gruba dahil oluş süreçlerine entegre olan motivasyon ve ilişkisel bağlamı ilişkisel deneyim ekseninde açıklamada Elias'ın yaklaşımına bazı eklemlenmeler yapılması gerekmektedir.

Geç modern dönemin özelliklerinden biri olan neoliberalizm ve bireyselleşme vurgusu, piyasadaki yapısal eşitsizlikler içinde bireyin yaşadığı güvensizlik ve yalnızlık gibi etmenler bireyleri alternatif arayışlara itmektedir. Topluluğun kurulduğu tarihsel yapıyı çözümlemek de Elias'ın analizinde önemli bir yere sahiptir. Bu tür gruplarda yaygın olan neoliberal başarı söylemi-kişisel gelişim vurgusu ve öznel deneyimleri kavramak adına daha bütüncül bir analiz için söylem çözümlemesi ve eleştirel bir perspektife de ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu araştırmada elde edilen nitel veriler, ilişkisel sosyoloji perspektifi doğrultusunda analiz edilmiştir. Norbert Elias'ın süreç sosyolojisi yaklaşımının temel kavramları olan figürasyon, göreli bağımlılıklar, güç dengeleri ve süreçsel dönüşüm ekseninde değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda, veri analizi yalnızca bireysel anlatıların çözümlenmesiyle sınırlı kalmamış; katılımcılar arasındaki ilişkisel örüntülerin, karşılıklı bağımlılık dinamiklerinin ve kolektif figürasyonların zaman içindeki değişimi de göz önünde bulundurulmuştur.

Veri analizi süreci, nitel analizde yaygın olarak kullanılan tematik kodlama yöntemiyle yürütülmüştür. Ancak bu kodlama, klasik anlamda bireysel ifadeleri kategorilere ayıran bir teknik olarak değil, ilişki biçimlerini, sosyal pozisyonları ve bu pozisyonların tarihsel olarak nasıl kurulduğunu ortaya çıkarmaya yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Kodlama sürecinde, anlatılarda tekrarlayan yapılar, simgesel sınırlar, aidiyet ve dışlama pratikleri ile grup içi iktidar ilişkilerine odaklanılmıştır. Grup içinde zamanla dönüşen bağların figüratif analizi araştırma bulgularının merkezi unsurlarını oluştururken ilişkiselliğin merkezi fenomeni olan zamansallık vurgusu analiz süreci boyunca ön planda tutulmuştur.

Zamansallık vurgusu ilişkisellik ve süreçsel yaklaşımla eş güdümlü ilerlediğinden elde edilen verilerden çıkan kodlar, süreç ekseninde dizayn edilmiştir. Üyelerin gruba dâhil olmadan önceki sürece dair deneyimleri ve dâhil olduktan sonraki figüratif bağlam, iç içe

geçen süreçler olarak ele alınmıştır. Bu bakış açısı, araştırmanın problemlerinden biri olan modern dönemde bireyin yaşadığı anlam krizi ve topluluk çözülmesine dair çıkarımlar yapabilme imkânı sunmuştur.

Elde edilen veriler, sabit kategoriler altında dondurulmamış; aksine, figürasyonların zaman içindeki dönüşüm süreçlerine odaklanılarak, ilişkisel gerilimlerin ve kolektif kimlik biçimlenmelerinin nasıl evrildiği açıklanmıştır. Bu bağlamda analiz, klasik nitel sosyolojide görülen anlam çözümlemeleriyle benzerlik taşısa da analizin birimi birey değil, ilişkisel konumlanmalardır.

Ek olarak analiz ve alan uygulaması sürecinde deneyimlenen bir diğer durum ise gözlem ve görüşme verileri de dahil olmak üzere sürece dair yapılacak bir analizin nitel veya nicel yönelimli bir araştırmaya göre daha komplike olmasıdır. Bunun en temel nedeni, ele alınan topluluk ve ağın zaten hâlihazırda dinamik ve iç içe geçen farklı figürasyonlara sahip olması ve bu nedenle her bir kodun eş zamanlı değişiminin okunmaya çalışılmasıdır. Her bir kod, diğer kodlarla eş zamanlı dinamik bir yapıda ortaya çıktığından Elias'ın toplumsal olana dair yaptığı çıkarımların geçerliliğine dair bir tecrübe elde edilmiştir.

Veri analizi sürecinde, aynı zamanda araştırmacının konumu da refleksif biçimde dikkate alınmıştır. Elias'ın (1987) "katılım ve mesafe" (*involvement and detachment*) kavramından hareketle, "düşünsel bir refleksiyonla" (Elias, 2020a, s.179) araştırmacı hem sahadaki etkileşimlerin bir parçası olmanın getirdiği duyarlılıkla hem de bu etkileşimlere dışarıdan bakmanın sağladığı eleştirel ve analitik mesafeyle hareket etmeye çalışmıştır.

Görüşme transkriptleri alan uygulaması boyunca ön kodlamalarla düzenlenmiş olup veri toplama süreci sonrasında Atlas.ti programı ile kodlama yapılmıştır. Kodlama süreci her ne kadar tematik analizle gerçekleşmiş olsa da bağlam ve kodlar itibariyle veriler süreç ve ilişki odaklı bir analize ve kodlamaya tabi tutulmuştur. Alanda yapılan katılımlı gözlemden elde edilen bulgular ise Elias'ın oyun modelleri yaklaşımıyla entegre edilerek figürasyonların göreli bir temsiline ulaşılmak amaçlanmıştır.

2.6 Araştırmanın Sınırlılıkları ve Etik

Bu araştırma, niteliksel bir yaklaşımla belirli bir grup içerisindeki ilişkileri anlamaya odaklanmış olup, elde edilen bulgular çalışmanın yürütüldüğü zaman, mekân ve katılımcılar ile sınırlıdır. Araştırma grubu, incelenen ağ pazarlama grubu ile sınırlı tutulmuştur.

Dolayısıyla elde edilen veriler genellenebilirlik iddiası taşımamakta, yalnızca belirli figürasyonların analitik bir çözümlemesini içermektedir. Katılımlı gözlem ve derinlemesine mülakat tekniği kullanılması nedeniyle, araştırmacının sahadaki pozisyonu, kurduğu ilişkiler ve grup içindeki etkileşim dinamikleri veri üretim sürecini etkilemiş olabilir. Bununla birlikte, grubun kapalı yapısı, bazı bilgilere erişimi sınırlamış; araştırmacının gözlemci konumunu her zaman açıkça koruması, bazı durumlarda daha derinlemesine gözleme engel teşkil etmiştir.

Etik açıdan araştırmada gönüllülük ilkesi gözetilmiş; tüm katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş, görüşmelerde ve metinde kullanılan ifadeler anonimleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerin bazıları katılımcıların izniyle ses kaydına alınmış; bazıları görüşme esnası ve sonrasında tutulan notlarla oluşturulmuştur. Grupta yer alan bireylerin mahremiyet algısı gereği grubun adı araştırmada doğrudan verilmemiştir. Literatürde ağ pazarlama üzerine yapılan çalışmalarda doğrudan firma adı kullanılmış olmasına karşın, bu araştırmada incelenen grup kapalı bir grup özelliğine yakındır. Grubun doğrudan adının kullanılmasına karşın katılımcıların anonimliğinin riske girme ihtimali nedeniyle bulgular boyunca incelenen topluluk "Grup X" olarak ifade edilmiştir. Toplanan veriler yalnızca akademik amaçlarla kullanılmış; grup üyelerinin mahremiyetine, güvenliğine ve onuruna zarar vermeyecek şekilde işlenmiştir. Araştırma süreci boyunca etik ilkelere uygun hareket edilmiş, araştırmacının kendi etkisini ve pozisyonunu sürekli olarak göz önünde bulundurduğu refleksif bir yaklaşım benimsenmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Sürece ve dönüşen ilişkilere odaklanarak yapılan veri analizi sonucunda bulgular iki ana eksende ele alınacaktır. Birincisi katılımcıların topluluğa giriş yapmadan önceki figüratif bağlamları, motivasyonları, sürece yönlendiren diğer ilişkisel pozisyonlar gibi noktalara dikkat çekilerek henüz ağın figürasyonuna dâhil olmadan önceki dışsal ilişkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Ardından figürasyonun dış çemberine ilk dâhil oluş ile gelişen etkileşimsel ve duygusal örüntüler ortaya konulmaya çalışılmış, öncesindeki pozisyonlar ile ağa temasın artmaya başladığı sürece doğru gelişen pozisyonlar arasındaki geçişlilik ve bağımlılık ilişkileri gösterilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların ağa dâhil olması ve merkezi figürasyonlara doğru gelişen süreç içinde yaşadığı konumsal ve bireysel değişimlere odaklanılarak farklı figürasyonlar arasındaki kaymalar açıklanmaya çalışılmıştır. Grubun bir parçası olma süreci devam ederken dışarıdan dâhil edilecek potansiyel yeni üyelere karşı alınan pozisyonlar ve geliştirilen stratejiler analiz edilmiş ve oluşan figüratif alandaki gerilim kaynağı ve güç ilişkileri ortaya konulmuştur.

3.1 Gruba Giriş Öncesi Motivasyonları

Araştırma sürecinde katılımcıların Grup X'e dâhil olmadan önceki toplumsal bağlamları, bireysel deneyimleri, kurdukları ilişkiler ve gerilimleri üzerinde durulmuştur. Bu başlıkta gruba katılan bireylerin motivasyonları ele alınmakta; ancak bu eğilimler bireysel tercihler olarak değil, belirli toplumsal figürasyonların içinde şekillenen yönelimler olarak okunmaktadır. Bireyin gruba katılma kararı, yalnızca kişisel ihtiyaçların değil, aynı zamanda içinde bulunduğu sosyal ağların, ekonomik beklenti ve gerilimlerin, aile ve iş hayatında yaşanan bedensel veya sosyal sorunların ve yakın sosyal çevre yönlendirmelerinin etkileşimli bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda süreç temel üç dinamik ekseninde ilerlemektedir: *Ekonomik zorlanma ve gelir kaybı, sağlık ve bakım sorunları, alternatif topluluk arayışları*. Bu üç dinamik birbiriyle eş zamanlı olarak çalışırken bireylerin yer aldığı figürasyon alanında çözülmelere neden olmakta; onları pozisyon değişimine zorlamaktadır. *Dönüm noktası* olarak tanımlanan bu sıkışma, figüratif değişimin eşik çizgisidir.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde Grup X ile tanışmadan önceki bağlamları irdelenmiştir. Buna yönelik olarak hayatlarında nasıl ilişkiler içinde yer aldıkları, iş ve aile yaşamları, maddi durumları üzerinde durulmuştur. Katılımcıların çoğunda görülen

en temel motivasyon kaynağı ekonomik olarak zorlanmaları, geçimlerini sağlayamamaları veya uzun vadeli planları için çalıştıkları işlerde gerekli kazancı sağlayamayacakları düşüncesidir. Çok daha karmaşık ve çok katmanlı ekonomik figürasyonlar içinde yer alan bireyler, var olan konumlarından memnuniyetsizlik duymakta ve bu memnuniyetsizlik onları dâhil olabilecekleri başka ilişki ağlarına yönlendirmektedir. Dolayısıyla ekonomik zorlanma ve beklentilerin karşılanmaması, katılımcıların içinde oldukları figürasyonda çözülmeye neden olmaktadır. Buna eşlik eden ve çoğu katılımcıda (A3,A4,A5,A7,A9,A10,A11,A12) ekonomik kazanç imkânı kadar vurgulanan diğer önemli süreç belirli bir süredir bizzat kendilerinin ya da yakın çevrede yer alan diğer bireylerin yaşadığı sağlık problemleridir. Yaşanan sağlık sorunlarına modern tıp ile çözüm bulunamamış olması ve çaresizlik duygusu, beraberinde psikolojik bir buhrana neden olmakta; bu da ekonomik zorlanmanın yanı sıra pozisyon değişimi için bireyleri zorlamaktadır.

Herhangi bir aktörün içinde bulunduğu ilişkisel ağdaki konumunu sürdürme eğilimi, diğerleriyle kurulan ilişkilere bağımlı iken figürasyon alanının sınırlılığı da alternatif arayışları getirebilmektedir. Esasında Grup X'e dâhil olmadan önceki ilişkisel örüntüler göstermektedir ki bireyler içinde oldukları daha geniş yapısal ağlar içinde hareket imkanını kaybetmekte, bu sebeple kendilerini yeni ilişki ağlarına yönlendirmektedir.

Buna yönelik olarak katılımcıların pek çoğu süreci ortaya çıkaran bağlama dair birbirine yakın ifadeler kullanmışlardır:

> *A7: "İflas edince İstanbul'da tekstilciydik. Çok büyük bir iflas ettik. Böyle tepeden yere çakıldık. Kapının önünden bir günde dört tane araç gitti. Biz böyle her şeyimizi bitirdik. Ankara'da bir dükkan, bir market Bakkal, artık öyle bir şey tuttuk. O da 5 yıl zar zor işte gitti."*

Katılımcının ifadeleri figüratif alan değişikliğinde önemli bir bulguya işaret etmektedir: Katılımcı bulunduğu figüratif konumdan düşüş yaşamış; ardından şehirde başka bir figürasyon alanına dahil olmaya çalışmıştır. A4, daha önce esnaflık yaparken hem maddi olarak hem de fiziksel olarak yıprandıklarını ve pek çok iş denemelerine rağmen tutunamadıklarını belirtmiştir. Yaşanan düşüş yalnızca ekonomik bir yer değişimi değil aynı zamanda içinde olunan ilişki ağının dışına atılma ve yeni bir ilişki ağına adapte olma sürecini göstermektedir.

Elias'ın oyun teorisinde ifade ettiği gibi, oyuncuların hamleleri karşı tarafın hamlesine doğal olarak bağımlıdır. Görüşme yapılan katılımcıların içinde oldukları önceki figürasyonlardan dışlanmaları, oyun alanı içinde farklı hamleleri tetiklemiştir. Ancak alan içinde oyun gücü düşen oyuncular başka alternatif oyun alanlarına geçme eğilimi göstermiştir. Benzer eğilim diğer katılımcılarda da görülmektedir.

A8: "Boşandıktan sonra ailemin yanına geldim, işsiz olduğum bir süreçti. Kira verip ev bakacak durumum yoktu, çocuk da olunca. Benim için çok zor bir süreçti."

A9: "..çalışmam gerekiyor. Yani geçinmem gerekiyor. Daha doğrusu çocuklarım yanımda. İş taleplerim kabul edilmiyor. Çünkü dönem ortası ayrıldım ben işten. Sonra diğer özel kurslar falan kendi öğretmenleriyle bir devam etmek istiyorlar vesaire. Ben işte bu geçirdiğim özel süreçlerde başka işler de yaptım kendi çapımda hani geçinecek kadar. Yine öyle birkaç iş arayışım oldu."

Uzun bir boşanma sürecinden geçen iki kadın katılımcının yaşadığı süreç yalnızca bireysel bir deneyim değildir; bu süreç figüratif bir konum değişikliğidir. Evlilik ve boşanma süreçleri bireylerin yeni ilişki ağlarına ve dolayısıyla yeni figürasyonlara girişini ifade eder. Bu bağlamda boşanma süreci neticesinde ilişki ağından dışlanan aktör yeni bir ilişki ağı olan aile evine dönse de ekonomik pozisyonları gereği çocukların bakımı, ihtiyaçların dağılımı gibi farklı sorumlulukları beraberinde getirir. A9'un özel sektördeki eğitim kurumlarının "kendi öğretmenleriyle devam etmek istiyorlar" ifadesi girilmek istenen yeni ilişki ağının dışlayıcı mekanizmalarını açığa vurmaktadır. Nihayetinde yeni karşılıklı bağımlılık ilişkileri bireylerin yeni figürasyonlara dâhil oluş süreçleriyle eş zamanlı gerçekleşmektedir.

A17: "Malum sıkıntılı zamanlardan geçiyoruz. Maddi, manevi sıkıntılar yaşıyoruz. Asgari ücretle çalışıyorum. Ben de herkes gibi acaba başka bir iş bulabilir miyim? Bir şeyler yapabilir miyim? düşüncesiyle kendime dua ediyordum."

Elias'ın yaklaşımına göre, bireyler arası alanda gelişen karşılıklı bağımlılık figürasyonun belirleyicisidir. Katılımcının 'herkes gibi' ifadesi ve biz dili kullanımı, onunla aynı figürasyon içinde yer alan ancak oyun gücü zayıf diğer oyuncuların durumunu da analiz ettiğini ve bu sayede yeni karşı hareketlere yönelme arzusunu göstermektedir. Ancak aynı figürasyon içinde hareket alanı sınırlandığında aktörler farklı katmanlara yönelmekte ve alternatif arayışlara girmektedir.

Hemen her katılımcıda maddi bir zorlanma süreci dönüm noktasını oluşturmaktadır. Katılımcıların üç tanesi için bu süreç mesleki konumları diğerlerinden daha prestijli olmasına rağmen iş hayatlarında yaşadıkları bunalım ve zorlanmaları öne çıkarmıştır. Bu durum figüratif bir doyum noktası ve sınırlılığı temsil ettiği gibi, yeni bağlılık ilişkileri geliştirebilecekleri alanlara yönelimin temel dinamiği olarak göze çarpmaktadır.

> *A12: "günde 13-14 saat, 15 saat mesai yaptığım bir işti. Ayımın 15-20 günü şehir dışında geçiyordu. Tabii maaşlı iş olunca, aylık belki 500 milyon 1 milyar TL'lik ciroyu topluyorduk, yönetiyorduk ama onun içerisindeki aldığımız pay bir maaş yani. O tarih itibariyle 4 asgari ücret seviyesine yani şu an 80-100 bin civarı maaş alıyorum. Nihayetinde yetmiyor yani. Bir de bulunduğum kariyerin en üst kariyerindeyim. Yani daha üstü de yok. Dedim, radikal bir değişim lazım."*

Benzer şekilde biyoloji öğretmeni olan A19 ve kimya öğretmeni olan A15 de özel sektörde yaşadığı sıkışmışlık hissinden dolayı bir süredir alternatif maddi arayışlar içinde olduklarını belirtmiştir.

> *A19: "Ne kadar öğrencilerimle olmayı sevsem de çalışma şartları ortamdaki mobbingten çok bunalmıştım. Başka ne yapabilirim diye düşünüyordum ki Grup X ile tanıştım."*

A15 ayrıca çocuklarının artık belirli bir yaşa geldiğini, ancak bu tempoda ne kadar çalışırsa çalışsın hayatına maddi bir kazanım getirmeyeceğini ifade etmiştir. Katılımcılardan düzenli bir işi olanlarda görülen çözülmeye neden olan temel dinamik, maaşlı çalışma hayatının uzun vadeli bir yatırıma dönüşmeyeceği düşüncesidir. Figürasyon içerisinde ulaşılmak istenen maddi ve manevi doyum noktasına ulaşamama düşüncesi katılımcıların hareket alanını sınırlamaktadır. Dolayısıyla içinde olunan ekonomik ilişkilerde yaşanan çözülme ve hareket sınırlılığı bireylerin farklı figürasyon alanlarına geçmesini kolaylaştırmış görünmektedir.

İkinci dinamik olan bireysel ve yakın çevre sağlık sorunları, katılımcıların farklı bir figürasyon alanını temsil etmektedir. Katılımcıların bizzat kendilerinin veya yakın ilişki içinde olunan bireylerin yaşadığı çözüme ulaşmamış sağlık problemleri, onların Grup X'e yönelmelerinde etkili bir tetikleyicidir. Sağlık ve bakım sorunları, katılımcılarda iki şekilde gözlemlenmiştir. Birincisi kendilerinin veya çevrelerinin tedavi edil(e)meyen bir bedensel rahatsızlıklarının olması; ikincisi modern yaşam koşuşturmacası içinde insan vücudunun

ihtiyaç duyduğu gerekli mineral-vitamin gibi takviyelerin eksik kaldığı düşüncesi. Bu iki durumdan birincisi bireylerin yaşamında çok daha etkin iken hemen her katılımcının ya kendisi ya çevresinde bir bedensel rahatsızlık yaşayan ve modern tıp ile bu duruma çözüm bulunamama durumu söz konusudur.

Katılımcıların vücutlarına ve sağlıklarına dair kaygıları, geç modernlikte bireyin bedeniyle kurduğu yeni ilişki biçimlerini ortaya koymaktadır. Radyasyon, mineral yoksunluğu ve toksin birikimi gibi tehlikeler karşısında grup içinde geliştirilen söylemler hem Beck'in risk toplumu kuramına hem de Giddens'ın refleksif özne modeline uygun bir temsil sunmaktadır. Bu bağlamda beden, yalnızca biyolojik bir taşıyıcı değil; modern yaşamın belirsizlikleriyle baş etmenin sembolik bir alanı hâline gelmektedir. Bu modern risklerle başa çıkma yollarından biri olarak alternatif arayış arzusu ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bireylerin karşılıklı ihtiyaç algısı bir bağımlılık süreci yaratmadan hemen önce figürasyon alanında bozulmaya, ekonomik kaygıda olduğu gibi çözülmeye neden olmaktadır. Bireylerin içinde oldukları uzmanlık sistemlerine karşı rasyonel bir güven duymaması, başka ağlara girmesini tetiklemektedir.

Bu bağlamda süreç var olan rahatsızlığa modern ilaçlar ve tedavi yöntemleriyle çözüm bulunamaması ile başlarken Grup X ile teması başlatan önemli bir etken olarak takviye ürünlerin kullanımı dikkat çekmektedir. Sürecin devamı katılımcıların belirli bir süre sonra iyileşme yaşaması hatta kimileri için mucizevi denilebilecek gelişmelerin yaşanması ile sonuçlanmıştır.

> *A4: "Sağlık sorunlarım da vardı benim ailemden gizlediğim. O dönem köyden geldiğimizde göğsümde kistler oluşmuş, doktor da bunun beyinden kaynaklanabileceğini Nodül olabileceğini söyledi. Dedim tedavim ne? Ameliyat ve şans 50-50. Nasıl da rahat anlatır ya doktorlar. Ben orada tabii ki çok korktum. Lavaboya gider gibi hastaneden kaçtım. Bana bir MR tarihi verdiler, ilaçlı MR tarihi. Sonra o döneme kadar dedim, madem elimizde böyle ürünler var, kullanayım bakalım fayda görecek miyim.. 6 ay kadar bir süre vardı. Sonra MR tarihi geldi. Hastaneye gittim. Doktor MR'a baktı. Tertemiz çok şükür. Şaşırd MR'da hiçbir şey çıkmamasına. Hormonlara baktılar, düzelmiş. Kan testlerim düzelmiş, işte vitamin mineral dengem düzelmiş, ultrasona soktular, göğsümdeki kistler bayağı silinmiş. "*

Başka bir katılımcı yoğun iş hayatından dolayı boyun ve bel bölgesinde oluşan fıtıkların ürünleri kullandıktan sonra iyileştiğini ifade ederken bir diğeri ise kendisine konulan hepatit teşhisinin çözümsüz olmasına rağmen ürün kullanımından sonra değerlerinde yükselme olduğunu ifade etmiştir.

A15: "Benim hepatit bir teşhisim var. Bunun normal bir tedavisi yok zaten. neyden kaynaklandığını, bu ağrıların neden olduğunu tam çözemediler. Bu ürünü kullandıktan sonra ağrıların giderildiğini, hafiflettiğini görünce.. Her şeyden önce bu işe girme sebebim tabii ki sağlık olmuştu. Faydasını görünce dedim ki ben faydasını görürsem, niye insanlar faydasını görmesin?"

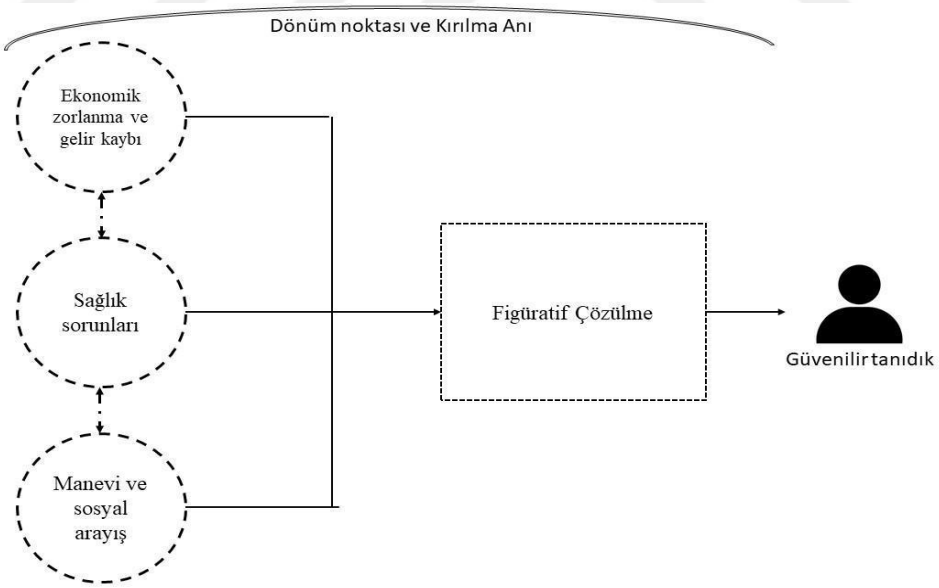
A11: "Benim dayımın da o dönem Temmuz ayında bir rahatsızlığı oldu geçen yıl. Yani yıl 2024, ne olduğunu bulamıyorlar ve çok kötü. Artık kilo verdiği, sürekli kustuğu, su bile içemediği bir dönemdi. Benim de sürekli mide rahatsızlığım var. Ben de artık korkmaya başladım. Zaten temkinli davranıyorum, bir şey yemiyorum falan böyle. Yani ne yaparsanız yapın mide rahatsızlığında o ilaçların faydası da olmuyor. Kullandığım takviyelerim geldi işte bir hafta sonra. Sonrasında da ben ikinci günüydü. İkinci günüm, yani böyle muhteşem bir şey suyun tadını alabiliyorum. Ama çok mutlu oldum, sevindim"

A7: "Benim aşırı derecede böyle bir karın ağrım oluyordu. Ben iğne yaptırmak zorunda kalıyordum. Ya da çok ağır ağrı kesiciler kullanmak zorunda kalıyordum. Midem... Normalde rahatsızlığım yok, mide rahatsızlığım yok ama o ağrı kesiciler, yoğun ağrı kesicileri içtiğim için midem çok ağrıyordu. Ağrıyı kesiyordu ama böyle iki günüm yatakta falan geçiyordu. Ürünü kullandım. O faydayı görünce dedim ki bu iş harika bir şey."

Katılımcıların ifadeleri figüratif alanda yaşanan zorlanma, çözülme, sıkışma ve dışlanma mekanizmalarının birer göstergesidir. Görüşmeler ve alan gözlemlerinde elde edilen verilerin figüratif eksenli okunması sonucunda, gruba dahil olmadan önce her bireyin içinde olduğu bazı figüratif alanlarda yaşanan kırılma anlarının geçişe doğru bir itilmeye neden olduğu görülmüştür. Bu durum diğer yandan Simmel'in metropol yaşamında bireyin içinde olduğu sıkışma ve aşırı uyarılmaya dair analizini desteklemektedir. Beck'in ifade ettiği risk toplumunun doğası gereği hem fiziksel hem de psikolojik açıdan güvenlik ve risk açığı bulunan bireyler, bu sorunlara karşı bir savunma mekanizması olarak alternatif tıp

yaklaşımıyla desteklenen gıda takviyeleri ve bazı özel ürünlere rağbet göstermektedir. Bu kişiler yaşadıkları sorunlara bir çözüm arayışında iken bu çözümü onlara güvenilir bir ağ aracılığıyla gelen Grup X ile çözümleme çabası içindedirler. Geç modern dönemde giderek artan alternatif arayışları, modernliğin refleksif doğasının bir sonucu iken yaşanan krizlere bir yanıt potansiyeli taşıyan her türden oluşum risklere karşı bir güvenlik arayışının sonucudur.

Modern iş ve kariyer figürasyonlarında yaşanan tıkanma ve dışlanma, kendilerinin veya yakın çevrelerinin sahip olduğu sağlık sorunları ve içinde olunan diğer güvene dayalı ağların yetersizliğinden doğan yalnızlık ve psikolojik buhran, bireylerin mevcut figüratif konumlarında bir sarsılmayı doğurmaktadır. Nitekim bu kırılma anları beraber işlediğinde birey için çok daha sıkışık bir alan oluşturmakta ve ortaya çıkan hareket kısıtlaması bireyi alternatif figürasyonlara doğru itmektedir. Gruba dahil olmadan önce yaşanan figüratif çözülmeler bireylerin mevcut figürasyonlarından dışlanmalarına veya tamamen kopmalarına neden olurken bu çözülme diğer bir figürasyon alanına giriş için bir anlamda anahtar işlevi görmektedir. Şekil.1'de topluluğa giriş öncesi yaşanan sürecin figüratif temsili gösterilmiştir.

Şekil 1. Gruba Katılım Öncesi Figüratif Çözülme Dinamiği

Not: Şemalar, araştırmacı tarafından çalışmanın bulgularına dayanarak oluşturulmuştur.

Bir sonraki bölümde süreç sosyolojisi yaklaşımına uygun biçimde katılımcıların gruba ilk temasları ve değişen figüratif konumları irdelenecektir.

3.2 İlk Temas ve Başlangıç Etkileşimleri

Katılımcıların gruba dâhil olmadan önce mevcut figürasyonlarından dışlanma veya çözülmeleri neticesinde içinde oldukları kimi zaman açık kimi zaman örtük arayış hali Grup X'e dahil olmalarında etkin rol oynamaktadır. Bu kişiler, dâhil olmadan önce mevcut figürasyonlarında (örneğin aile, iş, mahalle veya arkadaş çevrelerinde) bir tür çözülme, gerilim ya da tatminsizlik deneyimlemiş ve bu çözülmenin sonucunda bilinçli ya da sezgisel bir arayış sürecine girmişlerdir. Gruba dâhil oluş ile başlayan eş zamanlı süreçler analiz edilmeden önce grubun normatif yapısı hakkında bazı açıklamalar yapmak gereklidir:

Grup içerisinde üyelerin ürünleri satışına göre puan kazanması söz konusu olsa da esas kazanç getirisi her bir üyenin zaman içerisinde ekip kurmasıyla mümkün olmaktadır. Ekipteki kişi sayısı ve kazanca bağlı olarak hiyerarşik yapıda farklı ödül mekanizmaları mevcuttur. Belirli puanlara göre bulunan konum farklı isimlendirilmekte, ağın en üstünde yer alan konum prestiji ve ekonomik sermayesi en yüksek konum olarak görülmektedir. Belirli bir statüye ulaşan üyeler, artık aktif olarak ürün satışı veya network yapmaya devam etmeseler bile pasif gelir elde etmektedir. Her bir katmanda üyelerin elde ettiği kazançlar değişkenlik göstermektedir.

Herhangi bir kişinin gruba dâhil edilme sürecinde öncelikle grubun deyişiyle "liderlerden" biri veya bazıları "sunum" adı verdikleri ürün tanıtımını gerçekleştirmekte; potansiyel üyeler bu sunum akabinde gruba üye olup olmayacağına karar vermektedir. Topluluğun kendi iç işleyişinde dönem dönem yapılan geziler ve bu gezilerde düzenlenen akademiler yer almaktadır. Dolayısıyla topluluk üyeleri düzenli aralıklarla bir araya gelerek ürünler ve gruba dair bilgilerini tazelemekte, etkileşimlerini sürdürmeye devam etmektedir. Haftanın her gün ve saatinde online gerçekleşen ürün eğitimleri, pazarlama ve ikna eğitimleri olduğu gibi üst liderlerin başarı öykülerini aktardığı motivasyon eğitimleri de yapılmaktadır. Gruba dâhil edilmesi planlanan kişilerle aynı zamanda çeşitli kafe, ofis vb. mekanlarda toplu sunumlar da yapılmakta; gruba yeni katılan ve ekip kurmaya çalışan acemi üyeler için liderler öncülük etmektedir. Sunumlar esnasında üst liderleri ile sunum yapan diğerleri süreç içinde eğitimlere de devam ederek kendilerini geliştirmeye devam etmektedir. Haftanın belirli gün ve saatinde düzenli olarak gerçekleşen tanışma toplantıları ile grup içi bağlar ve bağlantılar arttırılmaktadır. Bu toplantılar yine her bir liderin kendi başarı öykülerini anlattığı bir kişisel gelişim semineri biçiminde ilerlemektedir.

3.2.1 İlk etkileşim

Gruba katılımın gerçekleşmesinden bağımsız olarak ilk temas bireylerin diğer figürasyonlarında yer alan güven ilişkisine dayalı ilişkileri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Katılımcıların daha öncesinde görece güçlü bir sosyal bağa sahip olduğu aracı kişi (akraba, yakın arkadaş, eski iş arkadaşı vb.) aracılığıyla gruba dair ön izlenimler edinilmektedir. Bu ön izlenimler kimi katılımcılar için olumluyken kimileri için olumsuz geri bildirime sahiptir. Alan gözlemlerinde grup üyelerinin figürasyonu dışındaki birey ile ilk temasına dair sık sık gözlem yapılmıştır. Grup X'e dâhil olma sürecinde, kimi katılımcılar bu ilk temas sonrasında gruba yönelik olumlu bir kanaat geliştirerek etkileşimi derinleştirme eğilimi gösterirken, bazıları ise bu süreci mesafeli bir şekilde sürdürmüştür. İşte bu noktada "güvenilir tanıdık" figürü belirleyici bir işlev üstlenmektedir. Güvenilir tanıdık, yalnızca gruba dair bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda figürasyonlar arası geçişte bir köprü işlevi görmektedir. Gruba katılım kararı çoğu zaman gruba dair edinilen bilgiden çok aracıya duyulan güvenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla figürasyonun dış çemberiyle ilk temasa geçiş sürecinde yine bireylerin içinde yer aldığı diğer ilişki ağları önem kazanmaktadır. Katılımcıların ifadelerinde bu kişilere duyulan güven, grubun daha önce gözlemlenen ya da duyulan olumsuz yanlarına rağmen sürece dâhil olma kararını şekillendirmiştir.

A8: " Ne zaman bir sorunum olsa aradığım sık sık görüştüğüm bir dostumdu. O bir gün beni aradı. Ya bir iş var çok acayip mutlaka dinlemen lazım dedi. O deyince ben de demek ki iyi bir şey diye düşündüm sunum ayarladık sonrasında da."

A11: "Zaten ilk başta aslında güvendiğim, çok güvendiğim için, hiç tanımadan tamam dedim. Çünkü güvendiğim bir insan, tanıştığım bir insan, çok sevdiğim bir insan."

A14: Eşime arkadaşı bahsetmiş, o da geldi bana anlattı. Eşim sonuçta seni bir yere götürücem deyince düşünmeden tamam dedim."

A17:" Bana bu işten bahseden komşularımdı. Onları çok severim ilk öyle haberim oldu."

A12:" Network benim çok önyargılı olduğum bir şeydi. Bana ilk bahseden meslektaşım sevdiğim bir arkadaşımdı. O beni ikna etti, bildiğin network sistemlerine benzemiyor diye. Ona güvendim ben de bir bakalım dedim."

Dolayısıyla grup üyeliği bir anda gerçekleşen bir karar değil; mevcut figürasyonlarda yaşanan sıkışmışlık ve çözülmelerle başlayan, güven ilişkisi üzerinden kurulan yeni temaslarla şekillenen bir süreçsel geçiştir. Bu süreçte grubun kendisi kadar, grubu temsil eden güvenilir bir figürün varlığı da belirleyici hale gelmektedir.

Katılımcıların neredeyse tamamının ifadeleri figüratif geçişte köprü işlevi gören bir güvenilir tanıdık figürüne vurgu yapmaktadır. Başlangıçta figürasyon alanına dair henüz bir bilgi sahibi değil iken gruba dair ilk ön izlenim gruba üye olan güvenilir tanıdık ile gerçekleştiğinden bu kişilerin ağa girişini kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan bu geçiş süreci katılımcıların gruba dâhil olduktan sonra ağ içindeki etkileşim ve konumunu da değiştirmektedir. Ağa girişte aracı olan aktörün ağ içindeki gücü, kişilerin figürasyon alanındaki oyun gücünü de doğrudan etkilemektedir. Bu süreç bir diğer başlıkta irdelenecektir ancak katılımcıların gruba dair ilk bilgi sahibi oluşlarındaki aracı figür, grupla ilk sosyal temasa geçişlerinde de aktif bir rol üstlenmektedir.

3.2.2 Sunum deneyimi

Grup X ile gerçekleşen ilk sosyal temas olan "sunum" süreci, yüzeyde basit bir bilgilendirme etkinliği gibi görünse de aslında çok katmanlı ve figüratif ilişkilerle örülmüş karmaşık bir sosyal etkileşim alanıdır. Bu süreç farklı aktörlerce farklı şekilde deneyimlenmekte ve Elias'ın oyun modelleri ekseninde bakıldığında, potansiyel üye olan A'ya karşı en az iki aktörün (B ve C) alanda çoklu stratejik hamlelerde bulunduğu gözlemlenmiştir.

Sunumlar genellikle potansiyel üyenin güven duyduğu bir tanıdık tarafından ayarlanan zaman ve mekânda organize edilmektedir. Grup X'e üye en az iki kişi, potansiyel katılımcıya ürünleri tanıtmakta, grubun temel ilke ve değerlerini aktarmakta ve kendi başarı öyküleriyle onu etkilemeye çalışmaktadır. Elias'ın vurguladığı çok katmanlı figürasyon modellerinin bir temsili olarak okunabilecek sunum deneyiminde iç içe geçen güç ilişkileri ve gerilimler ortaya çıkabilmektedir. Grup X'in kendi içinde hiyerarşik yapısında oluşturulmuş lider-ekip ilişkisi merkezi figürasyonların temelini oluştururken sunumlarda da "liderlerin" potansiyel üyeye bir sahne performansı sergilediği gözlemlenmiştir. Sahne performansı Goffman'ın ön ve arka sahne ayrımıyla (Goffmann, 2021) beraber ele alındığında, üyelerin ön sahnede yani sunum esnasında belirgin rollere ve tutumlara

büründüğü, potansiyel üye için grubun temsilinin sunulduğu bir alan olarak işlev görmektedir.

Goffman, bir takımın performansının temel amacının sunulan nesneye dair olumlu bir ön izlenim yaratmak olduğundan bahsetmektedir. Diğer yandan sahnedeki oyuncular kendi kişisel özelliklerinden çok uyulması gerektiğini bildiği belirli bir role göre konum alırlar (Goffmann, 2021, s. 33-37). Bu alan çok daha gergin bir kontrol denetiminin yaşandığı bir bölge olarak işlev görmektedir. Ancak katılımcılardan elde edilen verilere ve gözlemlere dayanarak arka sahnede ön sahneye göre çok daha esnek ve rekabet dolu bir etkileşim sürdüğü görülmüştür. Arka sahne, sunumda yer alan liderlerin potansiyel üyeyi kazanmak için bir arada stratejik bir plan oluşturduğu bir alandır. Diğer yandan kişinin gruba dâhil olmayı kabul etmesi durumunda kimin ekibine dahil olacağı henüz belirli değil iken arka sahnede örtük bir çatışma ve rekabet gözlemlenmektedir. Ön ve arka sahnenin kendine has stratejileri mevcut iken her iki alanda da farklı figürasyonlar oluşmaktadır. Ön sahnede liderlerin başarı öykülerinin aktarılması bunlardan biri iken arka sahneyle beraber çok katmanlı figürasyonlarda güç ilişkileri sürmektedir. Grupla ilk sosyal temas katılımcıların gruba dahil olmaya karar verdikleri ve ilk en yoğun etkileşimlerin yaşandığı alan olarak işlev görmektedir.

Çoğu katılımcı sunuma gelmeden hatta Grup X ile ilgili ilk duyumlarını edinmeden önce ağ pazarlama sistemi ile çalışan pek çok firmaya karşı önyargılı olduğunu ifade etmiştir. Bu önyargı figürasyondan uzaklaşmayı sağlayan bir unsur gibi görünse de ilerleyen süreçte tam aksine figürasyona dâhil oluşun keskin ayrımlarından biri haline gelmektedir. Katılımcıların çoğu (A3, A4, A5, A8, A9, A10, A12, A16, A20, A22, A23) daha öncesinde başka bir ağ pazarlama grubuyla çalıştığını, bir süre devam ettiğini ancak sonrasında uzaklaştığını ve gruptan ayrıldığını belirtmiştir. Herhangi bir network deneyimi olmayan katılımcılar ise deneyimi olan diğerlerinden edindikleri bilgiler ile network sistemine mesafeli olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber bu önyargı, sunum deneyiminden sonra figürasyona ilk dahil oluşu tetikleyen mekanizmalardan biri haline gelmektedir.

> *A3:"... mesela benim arkadaşlarımdan network yapanlar vardı. Bu zaman içerisinde tanıştığım komşularımdan falan. Aşırı şatafat, aşırı lüks, aşırı can çektirme, aşırı böyle gürültülü ortamlar, kutlamalar falan. Hiç hoşuma gitmiyordu."*

A9:"Genelde diğer network şirketleriyle de talepler olmuştu hatta ısrarlar olmuştu ama ben kabul etmedim. Hatta uzun böyle otellerine falan da gitmiştik arkadaşlarla. Yine öyle bir şey olacağını falan tahmin ettim yani davet edilirken."

A12:" ... 2002'de [başka bir firmaya] başladık. Ama orada ne ekip kuruluyor ne de para kazanılıyor. Hatta aksine para kaybettik. O önyargılardan dolayı karşı çıktık başta."

A16:" Dediğim gibi bu diğer firmalarda falan işyerindeki arkadaşlarım ürün getiriyordu. Kardeşim bunları satmanız gerekiyor, bunları almanız gerekiyor. Grup X'te böyle bir şey yoktu. Bir şey satmayacağım zorla insanlara. Bunu alman gerekiyor, bunu şey yapman gerekiyor diye bir şeyim yok en azından."

Bu noktada sunum deneyimiyle kişilerin rasyonel ve duygusal yönelimlerinde bir değişim yaşanmaktadır. Sunum esnasında tanıtılan takviye gıda ve etkili iki ürünü (bu ürünlere farklı isimler verilmiş olup bu isimlerin açıklanmasının verilerin gizliliği ve etik açısından tehdit oluşturacağı düşünüldüğünden metinde bahsedilmeyecektir) tıpkı bir sahne performansı gibi deneylerle gösterilmesi katılımcıların hem rasyonel hem de duygusal yönelimini etkilemektedir. Ardından liderlerin potansiyel üyeye karşı soru cevap şeklinde devam eden konuşmalarıyla bir güç mücadelesi başlamaktadır. Yaşanan bu mücadele eş zamanlı olarak hem potansiyel üye ile liderler arasında hem de sunuma gelen liderler arasında gerçekleşmekte; bu da çok daha karmaşık figürasyonları doğurmaktadır. Güvenilir tanıdık aracı ile belirli bir bilgi yüküyle gelmiş bu kişilerin sunum esnası ve sonrasındaki değişimleri neredeyse her katılımcıda benzer bir eğilim izlemektedir.

A11:"Bence böyle süper bir şey yani şok oldum hani. Etkisini gördüğümde ürün demosunun sonrasında inancım daha da arttı."

A17: " Ürünleri görünce dedim bundan herkesin haberi olmalı ve ben bu işi yapmalıyım."

A12: "Sunuma gidince ürünleri görünce etkilendim özellikle x ve y. Bu bir sosyal sorumluluk projesiydi o zaman anladım."

Katılımcılarda gözlemlenen rasyonel ve duygusal değişime eşlik eden başka değişimler ve motivasyonlar da görülmüştür. Sunum sonrası gruba üye olma yalnızca ilk aşamayı oluştururken bu aşama belirli bir maddi kaynak gerektirmektedir. Bu kaynağa sahip

olanlar figürasyon alanına daha hızlı dahil olurken diğerleri sürece yaymaktadır. Her ne kadar güvenilir bir tanıdık ve sunum deneyimi bu kişilerin gruba üye olmasını tetiklese de bazı katılımcılar (A11, A16, A7, A4, A5) hemen üye olmak istememiş; öncelikle ürünleri kullanmayı, etki gördükleri takdirde bu işi yapabileceklerini belirtmişlerdir.

A11:"İnsanlara ürünleri tavsiye ederken nasıl edeceğim, ben ne kullanıyorum onu tavsiye etmek için benim kullanmam lazım diye tüm ürünleri de denedim aldım."

A16:" ... kendi hikayesini anlatınca dedim hani faydasını görmüşse ben de bir deneyeyim. Hani zararını alabileceğim bir şey yok ortada çünkü. Hani gıda takviyesi, bir bileklik bana ne gibi bir zararı olabilir? O açıdan sunum da beni gerçekten etkileyince dedim neden olmasın? Önce ürünleri denemeye karar verdim."

A7:" Dinledim, güzel, hoşuma gitti. En azından x ve y çok dikkat çekiciydi ilk başta. Ürünlere daha sonra kullandıktan sonra karar verebilirdik. Sonra kullandık. Etkiyi de görünce dahil oldum, ürünleri almaya başladım."

Sunumlar esnasında liderlerin kendi ürün deneyimlerini aktarması da ürün deneyiminin figürasyondaki etkisini arttırmaktadır. Doğrudan ürünlerden fayda sağlamış veya fayda sağlayan birine tanıklık etmiş kişilerin ağzından duyulan hikâyeler bu kişilerin başlangıçta mesafeli ve önyargılı konumlanışlarının değişmesine neden olmakta; oyun alanında oyuncuların konumlarında değişiklik yaratmaktadır.

Ek olarak araştırma bağlamında hali hazırda gruba üye olanlarla görüşüldüğünden figürasyona dâhil olmayanların farklı değerlendirmelere sahip olduğu ancak katılımcıların aktarımlarından ve alan gözlemlerinde anlaşılmaktadır. Sunumlar herkeste aynı etkiyi yaratmamakta, liderler alana yeni bir üye dâhil ediş performanslarında her zaman başarılı olmamaktadır. Bu noktada ilişkiler çok daha gerilimli devam ederken üye olması istenen kişi ürün ve sunumlardan etkilenmenin aksine mesafeli duruşunu korumaya devam edebilmekte veya gerilimi artırarak gruba karşı dışlayıcı bir tutuma girebilmektedir. Nitekim bazı katılımcılar (A3, A4, A5) sunum esnasında karşı tarafla gergin anlar yaşadığını, sunum sonunda rencide edici tavırlara maruz kaldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla oyun alanında sürdürülen mücadele taraflar için her zaman figürasyona dâhil oluş ile sonuçlanmamakta, karşı tarafın psikolojik ve sosyal konumlanışı liderlerin oyun gücünü azaltabilmektedir.

Sunum deneyimi sonrasında katılımcıların bazıları gruba üye olmayı kabul ederek öncelikle ürün kullanımına başlarken bazıları üye olmadan yalnızca ürünleri denemeyi tercih etmektedir. Bu durum katılımcıların yeni bir figürasyon alanına çekilme sürecini göstermektedir. Bireyler gerek alanda yaptığı gözlemle gerek deneyimleriyle beraber figüratif bir konum değişikliğine yönelmekte, bu değişim kimilerinde çok daha hızlı gerçekleşirken kimilerinde sürece yayılmaktadır. Bazı katılımcılarda grupla aktif ilişki kurma sunumun hemen ardından başlarken (A1, A6, A12, A15, A16) bazılarında birkaç haftaya veya birkaç aya kadar uzamıştır.

3.2.3. Bağımlılık ilişkilerinin oluşumu

Grup X ile ilk temas, katılımcılar açısından yalnızca yeni sosyal etkileşimlerin değil, aynı zamanda yeni karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin başlangıcına işaret etmektedir. Gruptaki bireyler henüz merkeze tam anlamıyla entegre olmasalar bile ağın çeperinde konumlanarak ilişkilerine devam etmektedir. Özellikle ürün kullanımı üzerinden görünürleşen bu ilişkiler bireylerin henüz tanımadığı kişiler dâhil olmak üzere ağın geri kalanıyla bir deneyim ortaklığı kurmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra ürün kullanımının devamı başlangıç aşamasında ağdaki aktörlerin birbirine bağımlılığını pekiştirmektedir. Dolayısıyla oluşan bu yeni bağımlılık ilişkileri her iki taraf için de farklı ilişki ağlarını tetiklemektedir. Elias'ın karşılıklı bağımlılık ile ifade ettiği esasında karşılıklı ihtiyacın doğal ve asimetrik bir sonucudur. Bireylerin geliştirdiği karşılıklı bağımlılığın türü değişkenlik gösterirken birden fazla ağ bağlantısı kurulabilmektedir.

Grupla kurulan ilk bağ güvenilir tanıdık aracılığı ile başlayan etkileşim neticesinde çoğunlukla duygusal bir bağımlılık biçiminde ortaya çıkmaktadır. Aracıya duyulan güven ve aidiyetin sonucunda "ona güvenmesem kabul etmezdim" veya "o çağırmasa gitmezdim" gibi ifadeler bireylerin öncelikle kurduğu bu duygusal bağımlılığın bir göstergesidir. Katılımcıların içinde bulunduğu mevcut ekonomik figürasyonlarındaki çözülmeler sonucunda aracıya duyulan güven ile görece örtük bir ekonomik bağımlılık meydana gelmektedir. Böylece birey hem kişisel güven ilişkisinin hem de maddi beklentilerin kesişiminde gruba doğru çekilmektedir.

Sunum deneyimiyle beraber bireylerde oluşmaya başlayan figüratif konum alışlarla eş zamanlı olarak oluşan bir diğer bağımlılık ikna sürecine eşlik eden ekonomik bağımlılıktır. Katılımcılar gruba üye oldukları an itibariyle geniş çaplı ve hiyerarşik bir ağın

parçası olmakta, oluşan karşılıklı bağımlılık ilişkileri ise bu sayede meşrulaşmaktadır. Ağda yer alan her bir aktör bu karşılıklı bağımlılığın farkındadır ve esasında bu bağımlılık aktörlerin ağda bulunmasının kaynağı haline gelmektedir. Elias'ın figüratif yaklaşımında merkezi fenomen olan karşılıklı bağımlılık, Grup X'in dinamiklerinde çok daha belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. Ağda yer alan her bir aktörün oyun gücü ağ yapısından kaynaklı olarak bir diğer aktöre bağımlıdır. Hiyerarşide üstte yer alanlar bilgi ve prestije sahip iken alt pozisyondakilerin katılımı ve devamlılığı zincirin ekonomik işleyişi için zorunludur. Üst pozisyonda yer alanların kazancı alt katmandakilerin kazancını da etkilemekte iken bu çok güçlü bir karşılıklı bağımlılık yaratmaktadır. Oluşan karşılıklı bağımlılık hem dikey (lider-üye) hem de yatay hiyerarşide çok yönlü şekilde işlemeye başlatmaktadır.

Bazı katılımcılar gruba dâhil olma nedenlerini açıkça ifade etmiştir. Öncesinde içinde oldukları toplumsal bağlam ve kırılma anlarına bağlı olarak bu neden kimilerinde "sağlığı iyileştirme" kimilerinde "kazanç planının cazip gelmesi" kimilerinde "sosyalleşme ihtiyacı" olarak öne çıkmıştır. Katılımcılar bu üç nedeni mutlaka ifade ederken baskın olarak öne çıkan motivasyon değişkenlik göstermektedir. Katılımcıların sözlü ifadelerinde "kazanç planı ilgimi çekti" , "sağlık yönü beni cezbetti" veya "çok yalnızdım, başka gruplara da dâhil oldum ama tatmin etmedi" gibi vurgular mevcuttur. Ekonomik kazanç getirisi vaadi, katılımcıların network sistemine dahil oluşunda en temel motivasyon olarak görülmektedir. Her ne kadar görüşmelerde diğer nedenler öne çıkabilse de alan gözlemlerinde görülmüştür ki, nihayetinde az veya çok bir kazanç elde edebileceğine olan inanç başlangıçta örtük ancak daha sonra kurumsal ve güçlü bir bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır.

Grupla kurulan ilk karşılıklı bağımlılık örüntüleri sunum ve tanışma toplantıları ile gerçekleşmektedir. Bu aşama bir "ön deneyim figürasyonu" oluşturmaktadır. Grubun merkezi figürasyonlarına henüz tam anlamıyla erişim sağlanmamış iken sunumlar aracılığıyla anlık, sonrasının henüz belirgin olmadığı ve ilişkilerin kesinleşmediği bir ön deneyim alanı inşa edilmektedir.

Bu inşa süreci yalnızca bire bir sunum deneyimlerinde değil, haftanın her perşembe günü akşam düzenlenen tanışma toplantılarında da gerçekleşmektedir. Salonda potansiyel üyeler ve liderler yer alırken sahnede, grupta merkezi konumda olan aktörlerin ürün ve topluluğun tanıtımı için sergilediği performans, katılımcıların başlangıçta dolaylı yoldan kurduğu duygusal bağımlılığın bir türü olarak değerlendirilebilir. Toplantıların seyri tıpkı bir oyun alanı biçiminde devam ederken sonlarında toplulukta puan ve kazanç hiyerarşisinde

üst sıralarda yer alan liderlerin çıkıp başarı öykülerini, o noktaya nasıl geldiklerini, ne tür zorluklar yaşadığını aktarması topluluğun ortak paylaştığı bilgi stoklarını yenilere aktarması ve bir tür sosyalizasyon sürecini başlamaktadır. Bu süreç neticesinde üyeler rasyonel ve duygusal yönelimlerini değiştirmekte ve gruba doğru çekilmektedir. Dolayısıyla önceden organize edilmiş ve izleyicileri kazanmayı hedefleyen bir ön sahne performansı ile grupla ilk sosyal temas sağlanmaktadır. Figürasyonun dış çeperine ilk temas ile duygusal bağımlılık ilişkisi katılımcının üyeliğini başlamasıyla beraber çok daha komplike ve çok katmanlı ekonomik bağımlılık ilişkilerinin sürdüğü diğer figürasyon alanlarına girişinin kapısını açmaktadır.

Bir sonraki bölümde sürecin devamında yeni üyelerin daha merkezi figürasyonlara çekilme örüntüleri ve kurulan karmaşık bağımlılık ilişkileri analiz edilecektir. Bu aşama aynı zamanda üyelerin figürasyondaki konumunu stabilize etme çabasıyla birleşmektedir. Başlangıçta görülen figüratif motivasyonlar merkeze doğru çekildikçe değişmekte ve bireylerin kurduğu ilişki ağları hem yoğunluk hem de nitelik açısından çeşitlenmektedir.

3.3 Grup içi İlişkilerin Yoğunlaşması ve Karşılıklı Bağımlılık

Gruba katılımın ardından katılımcılar çok katmanlı grup figürasyonlarının içine doğru çekilmektedir. Elias'ın belirttiği üzere, her bir figürasyon esasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin iç içe geçtiği dinamik süreçlerdir. Bu bağlamda bir önceki bölümde sürecin henüz katılımcıların liderler tarafından ikna süreciyle başlayan ve ilk bağımlılık ilişkilerinin oluşmaya başladığı aşaması aktarılmış iken bu aşamada grubun formel bir parçasından ağın her bir üyesine bağlı, sorumlulukları olan ilişkisel bir aktör haline geldiği gözlemlenmiştir. Gerek toplantı gerekse sunumlarda potansiyel üyeye sergilenen sahne performansları bir tür duygusal bağlılığı tetiklerken üyelikle beraber bu bağlar üyeler tarafından içselleştirilmiş ekonomik bağımlılığa eklemlenmektedir. Bu bağımlılıklardan en önemlisi -sürecin neredeyse tamamında gömülü ve normatif olarak kabullenilmiş- ekonomik bağımlılıktır.

Merkezi figürasyonlara çekildikçe katılımcılar, bu ağ içinde liderlerine ya da diğer ekip üyelerine yönelik hem dikey hem de yatay güven ilişkileri kurmakta, bu sayede figürasyon içindeki konumlarını sağlamlaştırmaktadır. Sürecin ilerleyen aşamalarında, başarı motivasyonu, ilerleme vaadi ve esneklik söylemi gibi grup içi normlar bireyler arası bağları daha da güçlendirerek yeni türden karşılıklı bağımlılık ilişkileri doğurmaktadır. Grup

figürasyonları, böylelikle yalnızca ekonomik amaçlara dayalı değil; aynı zamanda duygusal güvenlik ve sosyal tanınma ihtiyacını karşılayan bir topluluk yapısına dönüşmektedir.

3.3.1 Katılım sonrası ilk değişimler: Ekonomik bağımlılık ilişkisi ve güven

Grup üyeliğinin ardından bireylerde gözlemlenen değişim iki şekilde gerçekleşmektedir. İlk olarak üye olsalar bile aktif katılım sağlamaya karşı mesafeli duran ancak ürünleri deneyimlemeye yönelen katılımcılar, ürünlerden gördükleri olumlu etki ile topluluğa karşı rasyonelleştirilmiş bir güven ilişkisi kurmaya başlamaktadır. Başlangıçta görece tek yönlü olan ilişki, ürün deneyimiyle beraber karşılıklı bir güven bağına dönüşmektedir. Henüz grubun etkinliklerine ve diğer grup üyeleriyle aktif etkileşimde değil iken ürünlerden sağlanan fayda bireylerin figüratif alana itilmesini hızlandırmaktadır. Bu aşamada üye olunan ekibin lideri ile belirli aralıklarla iletişim kurulmakta ve lider devamlı olarak üyeden geri bildirim alarak onu çeşitli organizasyonlara davet etmektedir. Üst liderlerin hemen hepsi gruba ekledikleri yeni üyeyi devamlı gözlemlemekte ve geri bildirim almaktadır. Bu durum liderin oyun alanındaki kontrolü sağlamasını kolaylaştırırken ekip-lider ilişkisini güçlendirmektedir. Katılımcılardan bu süreci deneyimleyenlerin hemen hepsi başlangıçta ürün kullanım sürecinde mesafeli durmalarına rağmen liderlerinin ve tanışıklık kazanılan diğerlerinin ilgilenmesi neticesinde gruba karşı bir güven ve yakınlık hissetmeye başladığını belirtmiştir.

İkinci olarak gruba dâhil olduktan sonra eğitim, akademi ve sunum gibi pek çok etkinliğe katılım sağlayan katılımcıların gruba yönelik algısı hızlı bir şekilde değişirken etkileşimler yoğunlaşmakta ve kurulan yeni ilişki ağları beraberinde yeni karşılıklı bağımlılık örüntüleri oluşturmaktadır. Bu süreç üyelerin artık merkezi figürasyonlara çekilmeye ve gruba yönelik aidiyet geliştirmeye başladığı aşamayı ifade etmektedir. Her bir etkinlik ve eğitimde grubun yapısal karakteri üyelere aktarılmakta ve üyeler tarafından içselleştirilmektedir. Artık grubun pasif izleyicisi değil, belirli bir hedef ve motivasyona sahip aktörler olarak ağdaki diğerlerine duyulan ihtiyaç artmaktadır.

> *A8: "Çok sıcak davrandılar. Çok tatlıydılar ve şu hissiyatı almıştım yani ben de onlardan. Ya evet bu insanlarla bu yola çıkılır ve bu insanlar da benim arkamda dururlar ve biz bu işi birlikte güzel yaparız. Ya buna bana destek olur enerjisini almıştım."*

A10:" ... insanlar birbirlerinin iyi olmasını istemiyor ama bu ortamda öyle bir şey yok. Herkes birbirinin iyi olması için uğraşıyor, sen-ben kavgası yok."

A7:"Burada gerçek insanlarla berabersiniz, gerçek düşünceli insanlarla berabersiniz, çok samimiler."

A16:"Açıkçası çok güzel. Herkes çok çok ilgili. Üst liderlerin bir anda seni fark etmesi, seninle tanışması, hoş geldinler."

A3:" Yargısız, eleştirisiz, eksiklerimizi örterek, yani hayatımda hiç kimse benim eksiklerimi örtmedi. Sadece burada, çapraz jenerasyonlarımız dahil açıklarımızın kapatıldığını, şöyle yaparsan daha iyi olur diye yapıcı eleştiri bile olsa yapıcı eleştiri olduğunu gördüm"

A18:"Kişilerin birbirine karşı çok saygılı, anlayışlı, yardımseverlik vb. gibi tavırları vardı. Onlar öyle olunca bende onlara aynı hisleri besliyordum ,aynı tavırları gösteriyordum."

Katılımcıların ifadeleri grup içinde deneyimlenmeye başlanan sosyal ve duygusal ilişkileri temsil etmektedir. Figürasyonun analizi bağlamında, katılımcıların "destek, eleştiri, tanıma hissi" ifadeleri artık grubun ilişkisel bir üyesi haline gelmeye başladıklarını göstermektedir. Katılımcılar yalnızca gözlemci değil, diğerleriyle ilişkiler kurmaya başlayan bir aktör konumuna yerleşmeye başlamışlardır. Grup içinde kendilerini nerede konumlandıracaklarını dair algılarında yaşanan değişim, diğer üyelerle kurulan ilişkiler temelinde şekillenmiştir.

İkinci olarak gruba çekilmeye başlayan katılımcılarda açık ve yoğun biçimde görülen duygusal bağımlılık, liderler ve ekip içinde kurulan ilişkilerle pekişmektedir. Bu durum bireylerin tek başına geliştirdiği bir durum değil; diğerlerine duyulan ihtiyacın artmasıyla gelişen yeni bağımlılık ilişkilerinin bir sonucudur. Katılımcıların ifadelerinde vurgulanan destek, danışma vb. örüntüler ekip üyelerine yönelik bir ihtiyacın artışını, kurumsal bir ilişkinin ötesinde daha yakın ve güvene dayalı ilişki ağlarının oluşmaya başlamasını göstermektedir.

A3:" kendi ellerini sımsıkı tutup sonuna kadar size destek olacağım demesi. O sözü beni inanılmaz tavladı. Dedim, varız o zaman. Ne yapılacaksa yapalım."

Üçüncü olarak söz konusu figürasyon yalnızca karşılıklı bağımlılık üretmemekte, eş zamanlı olarak bir grup aidiyeti ve duygusal güvenlik de yaratmaktadır. Katılımcılar ilişkileri geliştikçe kendilerini grupta belirli bir yerde konumlandırmakta, diğerlerini benimsemekte, grubu artık yalnızca ekonomik bir figürasyon alanı olarak değil bir sosyal destek mekanizması olarak da konumlandırmaya başlamaktadır.

A8:"Herkesin gerçekten bütün samimi hisleriyle birbirini desteklediği en azından kendi ekibim için diyeyim. Ve gerçekten de işte sen yeter ki işte biz senin için her şeyi yapmaya hazırız. Bu noktada hani işte ne gerekiyorsa senin hangi desteğe ihtiyacın varsa biz bu destekleri sana sunmaya hazırız."

A7: "... üst mevkilerden birisi. Bana hiçbir şekilde yani sen kimsin, ev hanımı mısın, daha senin kaydın yok, kuytun yok, yani sen oraya gelmiş oturmuş öylesine bir insansın. Yani insanlar onur ediyorlar. İnanılmazdır onur ediyorlar, seni yükseltiyorlar, sana değer veriyorlar."

Henüz grupla ilk etkileşimlerini kuran ve süreç içinde bu etkileşimlerini yoğunlaştıran bireyler için güven ağı çok kritik bir yere sahiptir. Gerek gruba üyelik öncesinde "güvenilir tanıdık" figürü ile gerekse üyelik ardından geliştirilen güvenli ilişki mekanizmalarıyla bireylerin figürasyon alanı içindeki varlığı diğerleriyle kurulan güven ilişkisine bağımlı görünmektedir. Diğer yandan güven yalnızca üyelere ve topluluğa değil, ürünlere ve kurumsal kimliğe karşı da gelişmektedir.

A3:"30 yıldır hiç değişmemiş, Giderek kalite artarak devam etmiş. Bundan dolayı zaman içerisinde güvenim gerçekten arttı."

A16:" Ama her şeyden ötesiyle ürünlerin kalitesi."

A17:"Faydasını gördüğüm için çok rahat gelip size anlatabilirim. Çok iyi, kullanın. Ailenizde sıkıntılar olan varsa kullansın diyebilirim ben size ama fayda görmeseydim diyemezdim.

Katılımcıların neredeyse tamamı ürünlerden veya kurumsal yapıdan şüpheye düştükleri durumda eskisi gibi grup içinde kalmayı tercih etmeyeceğini belirtmiş; nitekim bazı katılımcılar (A1, A23) bu güven sarsılmasından dolayı gruptan uzaklaşmıştır. Zamanla ürünlerin ilk zamanlardaki kalitesinin düştüğünü düşünen iki katılımcı gruptan uzaklaşma

eğilimi göstermiş; sadece grup içerisinde tanışıp arkadaşlık ilişkisi geliştirilen kişilerle görüşmeye devam etmiştir.

> *A1:" Hani inancın kendin olmayınca, sağlayamayınca mecburen insanları da böyle bir şey var demek kandırıyormuş gibi geldi. Tabii ki faydasını gördüğümüz ürünler mutlaka buldum. Kendim de dahil. Ama işte hani her üründe öyle, onların çok böyle şey yaptığı kadar da iyi gelmedi bana. Biraz ondan dolayı koptum."*

Ürünlere duyulan güven topluluğa duyulan güvenle eş güdümlüdür çünkü liderlerin üyelere aktardığı bilgilerin doğruluğuna olan inanç, katılımcıların figürasyon içinde kalmaya devam etmesinin ön şartı olarak görülmektedir. Her bir üyeyi zamanla figürasyona bağlayan yeni bağımlılık ilişkileri türerken bu bağımlılıklar bir grup aidiyeti, manevi tatmin ve psikolojik esenlik sağlamaktadır. Ürün kalitesine duyulan güven, ürünlerin kazanç getirisi ile bağlantılı olarak ekonomik bağımlılık ile ilişkilidir. Ürünlerin eskisi kadar etki etmeyeceği düşüncesi, figürasyon alanında verilen mücadelenin değerini düşürmektedir. Dolayısıyla katılımcıları doğrudan ifade etse de etmese de grup içerisinde bulunma ve yer alma kurumsal kimliğe, ürünlere ve topluluğa duyulan güvene; bununla ilişkili olarak da ekonomik motivasyona bağımlı durumdadır.

3.3.2 Figürasyonel konum değişimi ve dönüşüm

Katılımcılar, Grup X'in içine girdikten bir süre sonra -bu süreç katılımcıların grup içinde ne kadar aktif olduğuna göre değişkenlik göstermektedir- pek çok kazanım elde ettiğini ifade etmiştir. Bu bölümde katılımcıların grupla teması arttıkça elde ettikleri psikolojik, sosyal ve fiziksel kazanımlarla beraber figürasyonel konumlarının nasıl değiştiği aktarılacaktır. Klasik tematik bir analizde katılımcıların duygu değişimleri statik kavramlarla ifade edilirken Eliaşçı süreçsel yaklaşımda duygu değişimleri bireylerin grup içinde ilişkilerle dönüşen ve figürasyonlarca şekillenen sınırlarını temsil etmektedir.

Katılımcılar Grup X'in " kişisel gelişim ve özgüven", "topluluk içinde var olma ve görünürleşme", "başarılı olmak ve takdir görmek", "yalnızlık hissini giderme" gibi kazanımlar elde etmelerini sağladığını vurgulamıştır. Her bir kazanım bireylerin içinde oldukları sosyal bağlama göre açığa çıkmaktadır. Katılımcılardan A3, A4, A7 ve A16, Grup X'e dahil olduktan sonra kendilerine güvenlerinin arttığını ve yalnızca kazanç ve network değil aynı zamanda kişisel gelişim ve bilgi dağarcıklarında büyük bir artış yaşadıklarını ifade etmektedir. Özgüven ve kişisel gelişime eş zamanlı vurgu yapan katılımcıların kendilerini

içine kapanık veya asosyal, insanlarla pek iletişim kurmayan kişiler olarak tanımladıkları görülmektedir. Dolayısıyla içinde olunan yakın çevre figürasyonlarında benlik algılarını kurulan ilişkilere göre şekillendiren bireyler topluluğa aktif olarak katılım sağladıklarında kendilerini grup içinde farklı bir yerde konumlandırmaya başlamıştır. Benzer şekilde yalnızlık hissinin azaldığını ve kendini yeniden hatırladığını ifade eden katılımcıların ilişkisel deneyimleri çoğunlukla içinde oldukları figürasyonlarda tatminsizlik veya dışlanmayla sonuçlanmıştır. Bu sebeple grubun merkezi figürasyonlarına çekildikçe çekingen, uzak, iletişimsiz konumları değişerek daha devingen ve ilişkisel bir figürasyonel konuma yerleşmişlerdir.

Yaşanan duygusal değişimler, tek başına bireylerin içsel dünyasının tekil halleri değil; grup içinde dâhil olunan yeni figürasyonların neticesinde gelişen konum değişikliğinin bir sonucudur. Bu tür ifadeler, bireyin yalnızca "gruba katılması" değil, aynı zamanda grup içindeki ilişkilerle şekillenen yeni bir kimlik ve konum geliştirmesinin göstergesidir. Bireyler artık sadece kendisi için değil, başkalarıyla olan bağları üzerinden kendilerini tanımlamaktadır. Bu da kişisel gelişim dâhil olmak üzere yaşanan duygusal ve bilişsel değişimlerin ilişkisel bir dönüşüm sürecinin parçası olduğunu göstermektedir. Grup üyeleri, yalnızca ekonomik hedefler doğrultusunda değil, aynı zamanda onaylanma ve tanınma ihtiyacının tatmini yoluyla da bağımlılık ağlarının içine çekilmektedir. Katılımcılardan birinin ifadesi gruptaki bağımlılık ilişkilerini oldukça net bir şekilde özetlemektedir. "Gerçekten öyle bir davranış ilgileri var ki siz de onların o yaklaşımına karşılık vermek zorundasınız. "(A7).

Bulgularda dikkat çekici bir diğer unsur grup içindeki *ödül mekanizmalarıdır.* Sözlü ve fiili ödül mekanizmalarının varlığı, figürasyonların normatifleşmesi ve grubun devamlılığı için kritik bir öneme sahiptir. Özellikle fiili ödül mekanizmaları düzenli olarak gerçekleştirilen organizasyonlarda liderlerin sahneye çıkması, başarı hikayelerini ve mücadelelerini anlatması, mikrofon uzatılması, alkışlanması gibi eylemlerle işlemektedir. Bu organizasyonlar grubun yalnızca ekonomik bir değiş tokuş sistemiyle değil; moral, saygı, takdir ve onur gibi değişim değerlerini de üyelere sunduğunu göstermektedir. Diğer yandan herkesin elde ettiği ödül ve takdir düzeyi farklılaştığından Elias'ın vurguladığı gibi asimetrik bir bağımlılık ilişkisi oluşturulmakta ve bu kurumsallaşmış güç ilişkilerini doğurmaktadır. Dinleyiciler ve sahnede yer alanlar figürasyon alanı içindeki konumlarını hem kendileri hem de ilişki içinde olduğu diğerleri için görünür kılarken figüratif hiyerarşiyi yeniden üretir.

Yeniden üretim beraberinde grup içi konumların ve hiyerarşik yapının meşrulaştırılmasını da getirmektedir. Tam da bu bağlamda oluşan güç ilişkileri herkes için açık ve görünürdür. Bu durum üyelerin figürasyondaki konumlarını sabitleştirirken rekabeti tetikler ancak herhangi bir üyenin kazancı bir diğerine bağımlı olduğundan oluşturulan rekabet bir çatışmadan ziyade figürasyon içindeki dayanışma ağlarının artışına ve döngüsel olarak lider-ekip arasındaki motivasyon ve güven düzeyinin yükselmesine neden olmaktadır. Esasında bir liderin oyun gücünün artışı, ekibindeki üyelerin oyun gücünün artışına bağımlıdır. Sahnede yer alan veya grup içi puan sisteminde daha üst statüde olan aktörler figürasyon alanı içinde daha merkezi konumdadır. Eş zamanlı olarak duygusal ve ekonomik bağımlılıklar ödül mekanizmaları ile meşru, normatif bir hale gelirken her ilişki karşılıklı bağımlılığın yeniden üretimini tetiklemektedir.

> *A13:"Söyle söyleyeyim ben size. Bizim kendimiz, ailemizle ve kendi sponsorluğumuz olduğu kişilerle hiç yani... İş arkadaşı gibi değiliz. Onlar gelip gelip çocuğumu bizde bırakırız. Biz onların çocuğunu bırakırız. Birlikte dolanır halime gideriz."*

> *A17:"diğer ortamlardan daha sıcak, daha samimi, daha doğal. Bu beni daha çok etkiledi. İnsanlarla sanki ilk defa değil de yıllardır, uzun süredir tanıyormuşum gibi bir ortam oluştuğu için bana çok sıcak geldi."*

Görünür figüratif hiyerarşi, bireylerin konumlarını sabitlemenin yanı sıra aynı zamanda karşılıklı bağımlılık ilişkileri üzerinden rekabetin çatışmaya değil, kolektif motivasyonun artışına evrilmesine neden olmaktadır. Böylelikle grup, hem bireysel başarı arayışlarını meşrulaştıran bir sahne hem de üyelerin duygusal bağ ve aidiyet geliştirdiği bir topluluk alanı hâline gelmektedir. Katılımcıların ifadeleri, figürasyon içinde şekillenen bu ilişkilerin yalnızca figürasyon alanı için işlevsel değil, aynı zamanda samimi ve kapsayıcı sosyal bağlar içerdiğini de ortaya koymaktadır.

3.3.3 Sosyal Destek, Dayanışma ve Sorun Çözme İlişkileri

Grubun yapısal örüntüsünde ilişkiler yoğunlaştıkça katılımcıların karşılıklı olarak deneyimlediği sosyal destek ve dayanışma ilişkileri figürasyona çekilme düzeyini arttırmaktadır. Katılımcılardan elde edilen veriler ve alan gözlemlerinde yatay ve dikey destek örüntülerinin yoğunluğu ve işlevselliği öne çıkan örüntülerden biri olmuştur. Grubun ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde işleyen figürasyon alanına- merkeze- doğru çekildikçe artan ve diğer figürasyonlarla iç içe geçen yeni bağımlılık ilişkileri eklenmektedir. Bunlardan en önemlisi grup içinde sosyal destek ve sorun çözme mekanizmalarıdır.

Katılımcıların gruba yönelmesinde etkin olan diğer ağ pazarlama firmalarıyla kurulan ayrımın gerekçelerinden biri de topluluğun ekip ruhudur. Bu vurgu her bir katılımcıda oldukça baskın biçimde ortaya çıkmıştır. Bireyler güven ve ekonomik bağımlılık ilişkilerini sürdürmeye devam ederken iç içe geçen bir dayanışma ağını da inşa etmektedir. Kişilerin gruba dâhil olduğu andan itibaren giderek artan biçimde yatay ve dikey destek mekanizmaları işlemeye başlamaktadır. Dikey destek mekanizmaları (lider-ekip arasındaki) henüz sunum deneyimi esnasında kurulan ilişkiyle inşa edilmeye başlarken grup üyeliği sonrasında etkileşim yoğunlaşmaktadır. Esasında grupta gözlemlenen önemli bir ayrım, hiyerarşik yapıda üst veya alt statüde yer alan herkesin birbirine "lider" olarak seslenmesidir. Bu durum figürasyon alanına gömülü ancak meşru olan hiyerarşik yapıdaki olağan çatışmayı göreli olarak azaltan sembolik bir ilişki kurmaktadır.

> *A7:" Senin iyiliğin için herkes elinden geleni yapar. Ben demez. Yani benim gücüm bir şeye yetiyorsa karşı taraf için elinden gelen her şeyi yapar. Hiç tanımadığınız bir lideri dahi arasanız, bir soru sorsanız size uzun uzun detaylı detaylı anlatır. Her konuda yardımcı olurlar."*

> *A8:"Ekip sağlam mı? Ve gerçekten ben yani bir dakika bir şeye ihtiyacım var benim dediğim zaman yanımda birilerini bulabilecek miyim? Bocalayacak mıyım? Nasıl olacak? Bu beni birazcık korkutuyordu açıkçası. Bu noktada aslında beni tavlayan noktalardan bir tanesi ekipti, ekip desteğiydi… destek olacağını ciddi şekilde gösteren ve hissettiren insanlar. Hala devam ediyorlar bu desteğe."*

> *A11:"Konuşabildiğim, danışabildiğim bir yer. İnsanların elinden tuttuğu, hiç bırakmadığım bir yer."*

A16:"... diğer üst liderler olsun sürekli böyle soruyorlar işte ne yaptın, nasıl gidiyor, eksik bir şey var mı, eğitimleri alalım hemen sahalara çıkalım. Belki ilk başta olmaz ama en azından yapa yapa yapa yapa bu işin içerisinde olursun. İçindeki potansiyeli görebilmeleri ve seni o yönde hani seni şurada görmek istiyoruz, şunu yaparsın içimizden böyle bir insan çıkması bizi çok çok mutlu eder. Sürekli motive edince olunca böyle insan böyle hani işte bir şeyin açlığını çekince o açlığı insanlığın görmesi biraz beni gerçekten şey yapmıştı."

Görüşmelerde elde edilen bu ve benzeri ifadelerin hepsi figürasyon alanında sorun çözme ve destek mekanizmalarını temsil etmektedir. Dikey destek ilişkileri, liderlerin ekiplerinde yer alan üyelere motivasyon, sözlü ödüllendirme, sorun çözümü veya ürünlerle ilgili bir sorun olduğunda yardım alma şeklinde ilerlemektedir. İşleyen destek mekanizması hem sosyal hem de ekonomik karşılıklı ihtiyacın doğurduğu bir bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır. Üst liderlerin ekiplerinde yer alan diğer liderlere karşı yardımsever ve sahiplenici tutumu, bireylerde duygusal bir aidiyet oluştururken ağ içerisinde güven ve yakın ilişki ağlarının da genişlemesine neden olmaktadır. Yatay destek mekanizmalarında ise ekip üyeleri arasında üst liderlere göre farklı bir destek mekanizması işlemektedir. Çapraz grupların birbirinden formel bir maddi çıkarı olmaz iken grup içinde güvende hissetme, arkadaşlık ilişkileri geliştirme, sunumlarda destek alma gibi alanlarda yatay kollarla etkileşime girilmektedir.

A3:"Sizinle alakası olmayan insanın Hadi ne zaman kariyer alıyorsun? Senden eğitim dinlemek istiyoruz. Seni işte sahnede görmek istiyoruz. Böyle değişik motivasyonlarla sizi yukarıya doğru çekmeye çalıştıklarını görüyorsun. Bir şeye ihtiyacın olduğunda mesela bir hasta var diyelim. Bu hastaya fayda taşımak istiyorsunuz.Aradığımızda karşılıksız direkt tabii ki diyor anlatırım. Tabii ki faydayı taşıyalım. Bu beni inanılmaz etkiledi. Yani burada tutunmanın, devam etmenin ana nedenlerinden bir tanesi bu."

A3:" Ürün sıkıntısında bilmediğim bir konumda direkt kendisini ararım. Ama artık çok şükür bir düşme yaşamıyoruz. Hani bırakalım mı gibi şeklinde öyle bir negatiflik etmiyoruz. Ama ekiplerden gelen problemlerden çözemeyeceğim bir şey olduğunda Özlem liderime, Onun da çözemeyeceği veya bilmediği bir konuysa Nadir Bey'e, oradan da Gülsüm Hanım'a. Bir şekilde, ama iyi bir şey olduğunda, motive edici, gurur verici bir şey olduğunda ilk önce aşağıya böyle gümbür gümbür yayıyoruz."

A19:"..hem sunumlarıyla hem yönlendirmesiyle hem akıcılığıyla ya dedim zaten en üstlerdesin. İnsanlarda şu var, zaten koltuğa oturmuşsun, alttakinden sana ne. Ama hiçbirinde ben böyle bir şey görmedim inanın ki."

Herhangi bir üye için ağ içerisinde bir sorunla karşılaştığında aranacak kişilerin sıralaması değişse de bu kişiler mutlaka üst lider, ekip arkadaşı veya çapraz koldaki diğer üyelerden biri olmaktadır. Katılımcılara herhangi bir sorun yaşadıklarında sırayla ilk kimi arayacakları sorulduğunda verilen yanıtların bu kategorilerde olması, ağın içinde daha mikro düzeyde yoğun ilişki ağlarının kurulduğunu göstermektedir. Grup üyeleri sunum veya toplantı esnasında giderek içselleştirilen grup normlarını ve sınırlarını sergilemeye devam ederken gündelik ilişkilerinde kendi mikro figürasyonlarında farklı ilişki ağları örmektedir.

Öyle ki pek çok katılımcı bu kişiler için "ailem gibi, akrabam gibi" (A3, A13, A14, A11) "kimse gelmediğinde onlar geldi" (A13), "çocuğumu emanet ederim, bırakırım" (A16) gibi ifadeler kullanmışlardır. Kişilerin zaman içinde geliştirdiği karşılıklı bağımlılık ilişkileri farklı figürasyon alanlarında uzamaya ve güçlenmeye devam etmektedir. Katılımcıların bu vurgusu, grubun merkezi figürasyon alanlarına çekildikçe oluşan bağların yalnızca grup içi problemlere yönelik değil, grup dışındaki figürasyon alanlarında da işleyen bir ilişki ağı ördüğünü göstermektedir.

Katılımcıların deneyimlediği sosyal destek mekanizmaları, House'un (1981) sosyal destek tipolojisine göre değerlendirildiğinde duygusal, bilgilendirici, araçsal ve değerlendirici destek biçimlerinin tümünü kapsamaktadır. Bu çok yönlü destek ağları, grup içi dayanışma ve bağımlılık ilişkilerinin derinliğini göstermektedir. İçinde yer alınan topluluk bireylerin aynı zamanda diğer sosyal yaşam alanlarında deneyimlediği sorunlara yönelik de bir destek mekanizması işlevi görmektedir.

Sosyal destek ağ içinde daha güçlü bağların geliştiği alanlarda daha yoğun biçimde ortaya çıkmaktadır. Bireylerin ağ içinde kurduğu ilişkilerin yoğunluğu arttıkça bağlar güçlenmekte ve bu durum bireylere daha çok yönlü destek kaynaklarının ulaşmasını sağlamaktadır. Sosyal desteği irdeleyen pek çok araştırmacı sosyal ağların bu açıdan önemli kaynaklardan biri olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle sosyal sermayeyi sosyal ağlarla beraber okuyan Granovetter, destek mekanizmalarının bağların gücü arttıkça arttığını ve grup içinde bireyler arasında benzeşim ve uyum yarattığını ifade etmektedir (Abay Alyüz, 2018, s.34). Kişiler hem ihtiyaç duydukları anda desteğe ulaşabilmekte hem de ihtiyaç

duyduklarında ulaşabileceklerinin bilincindedir. Abay Alyüz (2018, s.42) bu durumun "gerçekten edinilen sosyal destek" ve "ulaşılabilirliği açısından sosyal destek" ayrımına denk düştüğünü belirtmektedir. Katılımcılarda görülen bu durum, gruba yönelik aidiyeti pekiştirirken aktörlerin konumlarını stabilize etmekte ve üyelerin grup içi performansını artırdığından yükselmeyi tetiklemektedir. Figürasyon içindeki konum değişiklikleri doğrudan ağın işlevsel bağımlılık ilişkileriyle eş güdümlüdür. Görüldüğü üzere grup içinde ortaya çıkan temaların hiçbiri yalnızca bireylere özgü ve statik değil; her biri diğerleriyle kurulan ilişkiler ve sosyal bağlar temelinde yeniden ve yeniden üretilmektedir.

Diğer yandan lider ve ekiplerin ağ içindeki diğer aktörlere destek olması, oyun alanı içinde oluşturulmuş bir stratejidir. Üyeler kendilerini bir grubun parçası olarak hissettiğinde kazanç elde etmeye daha çok odaklanmaktadır. Bu durum hem liderlerin hem de üst liderlerin kazanması anlamına gelmektedir. Figürasyondan uzaklaştırılma veya destekten yoksun bırakılma durumları yalnızca grubun dinamiğine aykırı durumlarda gerçekleşmektedir. Grup içinde sosyal destek mekanizması esasında bir ödül mekanizmasıdır. Grubun normatif doğasına uyum, diğerleri tarafından onay ve takdir alma ödülüne ulaşmayı sağlarken ekip üyelerine karşı açık bir rekabet ve ben merkezci yaklaşımlar sergileyen üyeler figürasyon alanından dışlanmaktadır. Bu dışlanma, bazı durumlarda destek mekanizmalarının azaltılması veya ilişkilerin zayıflaması olarak işlemektedir. Ancak yine de kolektif aidiyet ve bütünlüğün sağlanması açısından her bir üye benzer ilişki ağlarına gömülmektedir.

Son olarak vurgulanması gereken önemli diğer husus, grup içinde kurulan sosyal ilişkilerin bireylerin sosyal ve kültürel sermayelerinde artışa neden olduğudur. Sosyal sermaye, bireylerin sahip olduğu ağlar aracılığıyla ulaşabildiği statü, güç vb. gibi kaynakları ifade etmektedir (Bourdieu, 1986). Grup içinde bireylerin ihtiyaç veya kriz anında ulaşabileceği ağların fazlalığı yüksek bir sosyal sermaye göstergesidir. Gelişen sosyal sermaye yapıları yalnızca ekonomik değil, duygusal ve sembolik bağların da kurulmasına olanak tanımaktadır. Katılımcıların gruba yönelik algısında ve figüratif bağlarını güçlendirmesinde etkili olan etkenlerden biri grup içindeki diğer bireylerin kültürel sermayesinin yüksek olduğuna dair kanaattir. Pek çok katılımcı gruptaki insanların son derece nazik, eğitim seviyesi ve sosyal statüsü yüksek bireyler olduğunu; bu durumun onları etkilediğini ifade etmiştir.

3.4 Gerilim Kaynağı Olarak "Sunum ve İkna"

Araştırmada elde edilen bulgularda katılımcıların figürasyon alanında sıkışmaya neden olan bir gerilim unsuru olarak, potansiyel üyeler için gerçekleştirilen sunum ve ikna süreçleri ortaya çıkmıştır. Burada vurgulanan "gerilim", bir çatışmayı değil; figürasyon alanında son derece yoğunlaşan sıkışıklık ve üyelerin hissettiği figüratif baskıyı ifade etmektedir.

Grup üyelerinden herhangi birinin gruba dahil olma potansiyeli taşıyan aktörü belirlemesi sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Üst liderler ekiplerine pazarlama, motivasyon ve ikna temalı eğitimler vermektedir. Bu eğitimlerin önemli bir parçası ağa eklenecek yeni üyenin belirlenmesi, tanışma ve ikna süreçleridir. Her bir üye alan içinde network sistemine ekleyeceği yeni üyeleri belirlerken öncelikli olarak bir kontak listesi oluşturmaktadır. Bu listelerin neye göre oluşturulacağı öncesinde liderler tarafından üyelere aktarılmakta; liderler bu listelerde yer alan kişiler ile ekip üyelerinin ilişkilerini sıkı sıkıya takip etmektedir.

Kendi içinde dayanışma ağıyla örtülmüş bir denetleme mekanizması oluşturulmuştur. Araştırma bulguları açısından dikkat çeken önemli bir diğer nokta, listelerin belirlenmesi ve karşı yer alan kişilerin ikna süreçlerinde üyelerin baz aldığı kriterlerdir. Liderler tarafından aktarılan eğitim ve tecrübelerde sıklıkla "karşınızdakinin neye ihtiyacı var? Ona neyi satabilirsiniz? Sağlık mı, kazanç mı yoksa sosyalleşecek bir grup mu?" şeklindeki ifadesi grup dinamiği ve figürasyon alanındaki güç ilişkileri bağlamında önemli ipuçları içermektedir. Gruba dahil olmadan önce katılımcıların üç önemli motivasyonunda aynı tema açığa çıkmıştır. Ancak sunum deneyiminde de anlatıldığı gibi, potansiyel üyeye karşı liderler bir sahne performansı sergilemekte ve izleyicinin duygu ve düşüncelerinden sorumlu bir aktör haline gelmektedir. Dolayısıyla sahnede harcanan emek ve performans üyeler için bir gerilim kaynağına dönüşmektedir.

Sunum sürecinden önce liderler oluşturdukları listelerden kişilere ulaşmakta, ancak onlara sunum öncesinde herhangi bir ön bilgi vermemektedir. Bu durum görüşmelerde katılımcıların üstünde durduğu önemli bir noktadır. Katılımcılar kendileri gruba dahil olmadan önce aracı olan figürün onlara "bir fırsat var sana anlatmak istiyorum." dediğini; kendileri sunum yapmadan önce de yeni üyeye karşı benzer cümlelerle sunum tarihi belirlediğini ifade etmiştir. Bu döngüsel eğilim, figürasyon alanının inşa sürecinin sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

Elias'ın figürasyon ve güç ilişkileri bağlamında kullandığı oyun modelleri, sunum deneyiminde neredeyse birebir işlemektedir. Liderler, sunuma gitmeden önce karşılarındaki üyenin olası sorularına yönelik cevaplar hazırlamakta; anlatılacak ürünlerle ilgili bilgilerini tazelemekte ve ikna sürecinin hangi "ihtiyaca" binaen süreceğine dair bir ön çalışma yapmaktadır. Sunumlarda çoğunlukla bir üst lider ve ekibinden kişiler yer alırken henüz gruba dahil olmuş kişiler alandaki ana oyuncunun yanında durarak bir tür eğitim sürecine dahil olmaktadır.

Liderlerin sunum öncesi olası durumları gözden geçirmesi ve yapılacak hamleleri belirlemesi, tam da Elias'ın bahsettiği üzere oyun modellerindeki karşılıklı bağımlılığı temsil etmektedir. Her bir aktörün hamlesi karşıdaki aktörün hamlesine bağımlı durumdadır. Bu açıdan karşılıklı olarak dinamik bir şekilde ilerleyen sunum süreci, an be an grup üyelerinin hem kendilerini hem de potansiyel üyeyi gözlemledikleri, denetledikleri geri bildirim aldıkları ve sıradaki hamlelerini planladıkları çok yönlü bir mücadele alanına dönüşmektedir. Bu hazırlık süreci, oyun alanında aktörlerin daha güçlü oyuncular haline gelmesini sağlamaktadır.

Grup üyeleri, network marketing ortamında, hem ürün sunarken hem de yeni üyeler kazanmak için ikna ederken sürekli bir sahneye çıkmış gibi davranmak zorundadır. Bu bağlamda grup içi sunum ve ikna süreçleri yalnızca stratejik davranışlar olarak değil, Elias'ın "uygarlık süreci" kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bireyin öz-denetim yükünü arttıran, bastırma ve denetleme mekanizmalarının içselleştirildiği sahnelere dönüşmektedir. Katılımcılar yeni kişiyi sunuma davet ettiklerinde yalnızca ekonomik çıkar ya da network kurmak adına hareket etmemekte, aynı zamanda liderlerinin beklentilerini karşılamak, grup içindeki konumlarını korumak ve kendi yeterliliklerini sergilemek gibi çeşitli ilişki yükleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Oluşan gerilimin nedenlerinden biri figürasyon alanı içinde meydana gelecek konum değişikliğinin sunum performansına bağımlı olmasıdır çünkü üyeler ekiplerinde yer alanların sayısına ve onların ne kadar aktif çalıştığına göre hiyerarşik yapıda bir üst kademeye geçmektedir.

Sunum esnasında liderlerin kendilerini sürekli kontrol etmesi ve kurulan ilişkinin motivasyon dolu ve ikna edici olması için emek harcaması gerekmektedir. Liderler hem bedensel hem de zihinsel olarak kendilerini süreç içinde devamlı denetlerken bu denetim içsel bir baskıya yol açmaktadır. Sahne performansı hem kendilerinin hem de başkalarının gözetimi altına gerçekleştiğinden üyeler için bir tür sınanma alanına dönüşmektedir.

Katılımcıların ifadelerinde sunum ve ikna süreçlerinin çok yönlü doğası ve gerilimi görülmektedir.

A6:"Sadece networkla ilgili zor kısmı ; takip. Yani insanları takip etmekten genelde insanlar korkuyorlar. Yani nasıl... İnsanlara bugüne kadar hiç iletişim kurmadım. Şu anda bu kişiye nasıl iletişim kurayım? Ne diyeyim? Ondan sonra eğer o anda bana evet demezse ben onu nasıl takip edeyim? Nasıl ikna edeyim? Hem kaçmasın, hem de…"

A7:"Zorlandığım yanı insanlara anlatmak…"

A16:"dediğim gibi hani işin gereğine kadar iletişim içerisinde olsam da böyle bir işi tanıtma gibi bir durum içinde olmadığım için şu ana kadar o beni çok zorladı… Ama işte o önyargılar, o tepkiler... ...beni sadece zorluyor davet ederken"

A17:"Zor tarafı insanların bazen bakış açısı çok farklı oluyor yani. İnanmama gibi. Onları ikna etmek, ürünleri anlatmak gerçekten zor. İnandırıcı gelmiyor bazılarına, kör bakıyorlar yani ben faydasını gördüm sen de gör."

A2:"İkna olayı beni zorlayan kısım. Aslında ikna değil, inandırmak. Bu konuda çok şeyim yoktu aslında konuşabilirim, yapabilirim ama ikinci kez insanlara gitmek... Çünkü bana gelinmesinden ben çok hoşlanmam, ısrardan çok hoşlanmam. İnsanların da bundan çok hoşlanmayacağını düşündüm. "

Bireyler, grup içindeki merkezi figürasyon alanlarına yeni bağımlılık ilişkileri ile çekilirken eş zamanlı olarak farklı güç ilişkileri ve stratejiler de geliştirmektedir. Katılımcıların pek çoğu karşısındaki insandan alacağı tepkiye karşı zamanla duygusal bir dayanıklılık geliştirmeye başlamaktadır. Bununla beraber figürasyon içinde konumlanan bir aktör olan üyeler hem figürasyonu eylem ve etkileşimleri aracılığıyla etkilemekte hem de figürasyon tarafında sınırlamaktadır. Her ne kadar her bir liderin sunum esnasında karşısındakine göre konum alması ve kişiyi gruba kazandırması temel hedef olsa da liderin söylem ve performansı figürasyon alanının sınırlarınca belirlenmiştir. Kullanılan ifadeler ve dil kalıpları grup kimliğini korumaya, temsil etmeye ve devam ettirmeye yönelik gerçekleşmektedir.

Figürasyon içinde gerilim kaynağı olarak sunum ve ikna süreçleri, üyelerin grup aidiyeti ve konumunu pekiştirirken bu durum oyun alanında verilen mücadelenin başarısına bağlıdır. Katılımcılardan birkaçı zaman içinde ikna ve ısrar etme durumunun kendilerini rahatsız ettiğini bu sebeple gruptan uzaklaştığını belirtmiştir. Görüldüğü üzere grup

üyelerinin sınanma alanı olarak işlev gören sunum deneyimi çok yönlü ve dinamik bir ağ yapısının olmazsa olmaz parçası olarak işlemektedir.

3.5 Katılımlı Gözlem ile Elde Edilen Ek Bulgular

Araştırma sürecinde grup üyeleri ile görüşmeler yapılmadan önce katılımcı gözlem yoluyla başka veriler de elde edilmiştir. Grup X'in düzenlediği akademiler ve iş/fırsat toplantılarına katılım sağlanarak grup içi figürasyonlar ve ritüalistik pratikler anlaşılmaya çalışılmıştır.

Akademi adı verilen iki veya üç gün süren, grup içinde statü olarak üst konumda yer alan liderlerin çeşitli eğitimler verdiği ve deneyimlerini paylaştığı ve aynı zamanda grup üyelerinin uzak ve yakın diğer kollardaki üyelerle tanışarak birlikte zaman geçirdiği programlarda grup dinamiklerine dair önemli gözlemler yapılmıştır.

Akademilerde toplantıların açılış anları, grubun iç hiyerarşisini görsel ve bedensel bir düzlemde sahneleyen ritüel bir düzene sahiptir. Katılımcılar, salon girişinde iki sıra halinde dizilerek bir koridor oluşturmakta; grup içindeki en yüksek statüye sahip üyeler – liderler– bu koridordan geçerek salona girmektedir. Bu geçiş yalnızca fiziksel bir hareketlilik değil, aynı zamanda sembolik bir güç gösterisidir. Figürasyonun yapısal özelliklerinden biri olan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin görece temsil edildiği ritüalistik bir eylemdir. Üyelerin puan sırasına göre dizilmesi ve salona giren liderlerin grup içindeki statüsüne göre sırayla girmesi grup içi rekabetin ve hiyerarşik düzenin içselleştirilmesinin temsilidir. Figüratif bağlamda bu tür ritüeller, bireylerin karşılıklı bağımlılık ilişkilerini ve güç dengelerini yeniden üretme ve meşrulaştırma araçlarıdır. Salonda yer alan her bir üye diğerlerinin konumunu ve oyun gücünü farkındadır. Salona girişte sergilenen performans, aynı zamanda grup üyelerinin aidiyet duygusunu pekiştirirken, statü beklentilerini de düzenleme işlevi görmektedir.

Akademilerin açılış konuşması ve diğer sunumlarda konuşmacılar öncelikle kendilerinin kaç yıldız olduğunu ve ekibi içerisinde üye alan kişi sayısını ifade etmektedir. Konuşmacının kendini konumlandırışına göre salondaki diğerleri otomatik olarak konumlanmaktadır. Henüz gruba yeni katılmış üyeler için bu tanıtım bir motivasyon kaynağı haline gelirken gruba yönelik yeni karşılıklı bağımlılıkların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Konuşmanın devamında yaşanan zorluklar veya mucizevi deneyimler konuşmacılara aktarılmaktadır. Deneyimlerin aktarılması figürasyonun parçası olan sosyal

destek mekanizmalarının sembolik yeniden üretimini sağlamaktadır. Konuşmacının yaşadığı zorluklara rağmen nasıl ilerleme kaydettiği ve ekibini büyüttüğü yönündeki anlatımlar, grubun normatif yapısını güçlendirmektedir. Yeni grup üyeleri için bu tarz anlatılar, hangi davranışların meşru hangilerinin onay aldığı veya dışlandığına dair bir ön öğrenme süreci anlamına gelmektedir. Sahnede gerçekleştirilen her türden konuşma ve eylem, figürasyonun sembolik yeniden üretimine katkı sağlamaktadır. Grup içerisinde normların ve rollerin öğrenildiği bir sosyalizasyon alanı olarak akademiler grubun devamlılığı için önemli bir işleve sahiptir.

Konuşmalar sırasında konuşmacıların alkışlanması ve kaç yıldız olduğuna göre gösterilen saygının artışına göre bazı liderlerin grupta karizmatik otorite konumunda olduğu görülmüştür. Adı verilemeyecek bazı liderler, grup içinde geçirdiği uzun zaman ve kazancının fazlalığı, kurduğu ekiplerin sayısının yüksek olması ve aynı zamanda Türkiye'deki ilk distribütörleri olması nedeniyle diğerlerinden ayrı bir statüde konumlanmakta; üyeler için kolektif olarak karizmatik bir lider figürü haline gelmektedir. Bu liderlere yönelik davranış biçimleri yalnızca alkış ya da saygı gösterisiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda grup üyeleri arasında bu liderlerin sözlerinin referans alınması, onlardan alıntı yapılması ve hatta bazı ifadelerinin mottolaştırılması gibi pratiklerle pekiştirilmektedir. Liderin geçmiş başarıları, zorluklarla başa çıkma hikâyeleri ve kişisel gelişim deneyimleri, grubun anlatı evreninde bir tür "kurucu mit" işlevi görerek yeni üyeler için ilham kaynağına dönüşmektedir.

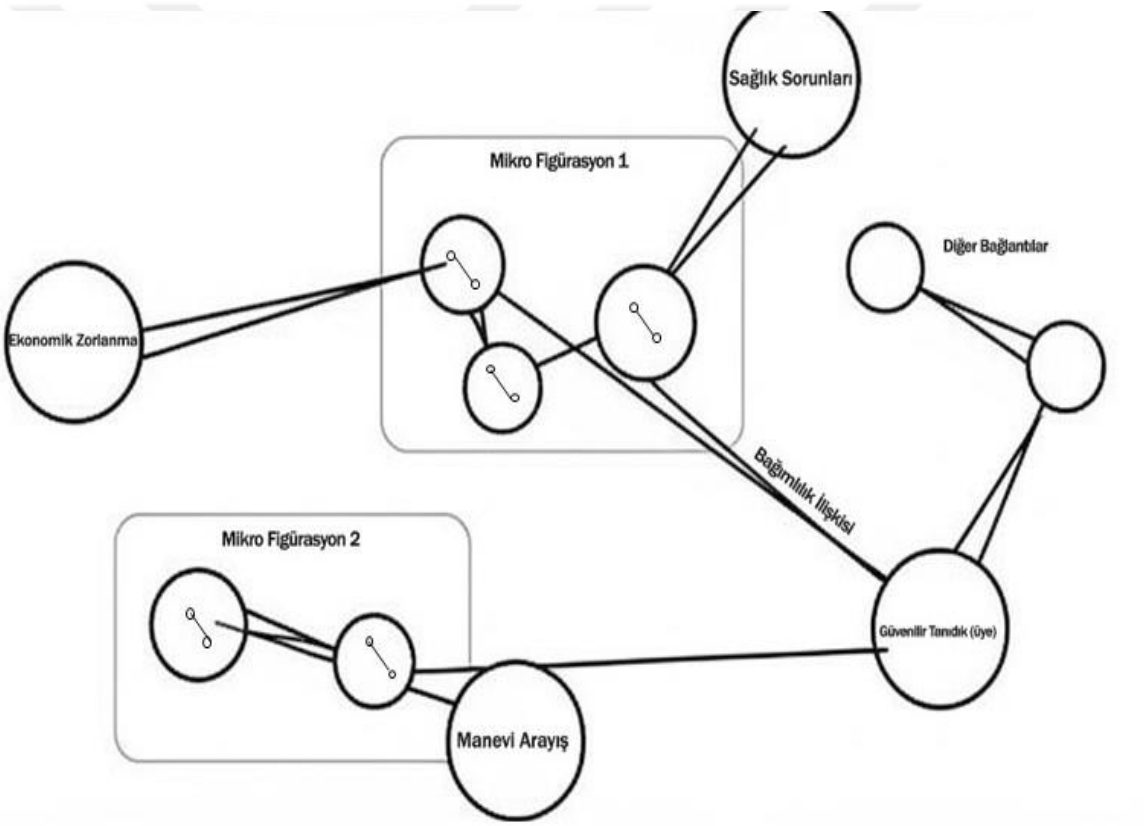
Akademiler bir ritüel zinciri işlevi görmektedir. Ritüel zincirleri, Collins'in ifade ettiği gibi (2004, s. 48-50), katılımcıların ortak bir fiziksel mekanda bir araya gelmesi, ortak bir odağının olması, benzer duygulanımlara sahip olması ve grup aidiyetinin atmasıyla ilişkilidir. Grubun devamlılığı için ritüeller kritik bir değere sahip iken hem grup içi aidiyet artmakta hem de figürasyonun meşruiyeti sağlanmaktadır. Bu ritüeller aynı zamanda Goffman'ın (2021) tanımıyla bir ön sahnedir. Burada konuşmacılar kendilerini idealize edilmiş bir performansla sunarken davranışlarını grubun normatif beklentilerine göre düzenlemektedir. Liderler, yıldız derecelerini, kazançlarını ve ekip sayılarını vurgulayarak, izleyici konumundaki diğer katılımcılara bir başarı anlatısı sunmakta iken ön sahnede sunulan güçlü imaj figürasyonun sürekliliğini sağlamaktadır.

Yukarıdaki çözümlemeler, akademi toplantılarının yalnızca eğitimsel değil aynı zamanda sembolik, figüratif ve duygulanımsal bir alan olarak nasıl işlediğini göstermektedir.

Bu toplantılar, grup içi hiyerarşinin bedensel ve söylemsel ritüellerle sahnelendiği, liderliğin karizma ve başarı anlatıları üzerinden yeniden üretildiği, grup normlarının dolaylı biçimde aktarıldığı güçlü sosyalizasyon mekânlarıdır. Ritüellerin sahnelenişi, grup üyelerinin karşılıklı bağımlılık ilişkilerini yeniden kurarken, aidiyetin pekiştirilmesine ve grup figürasyonunun meşrulaştırılmasına hizmet eder. Dolayısıyla ilişkisel sosyoloji ve figürasyon perspektifinden değerlendirildiğinde, sadece bireysel başarı hikâyelerinin değil, aynı zamanda kolektif figüratif yapıların da inşa edildiği kritik düğüm noktalarıdır.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

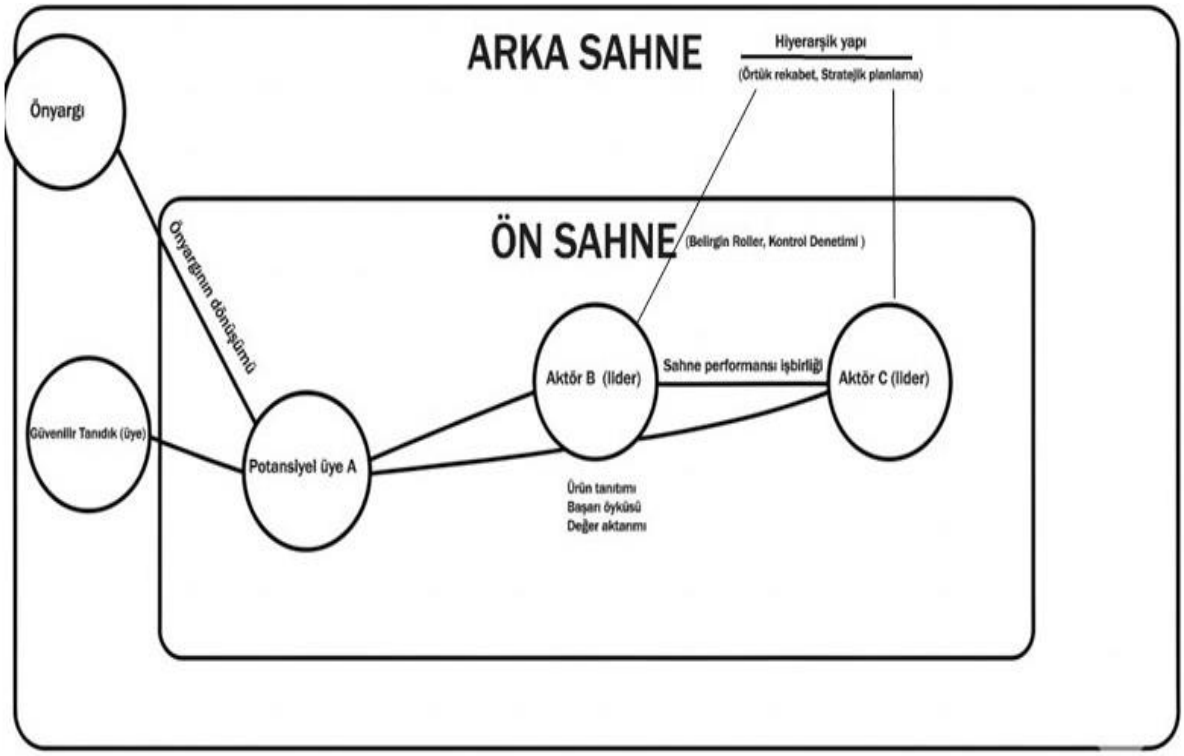
Elias'ın figürasyon ve karşılıklı bağımlılık yaklaşımından yola çıkılarak geliştirilen bu ilişkisel analizde, grubun yalnızca bireylerin toplamı olmadığı; aksine karşılıklı bağımlılık ve güç ilişkileriyle örülmüş bir sosyal uzam olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bireylerin süreç içinde inşa ettiği bu sosyal uzam katılımcıların hem destek ağları geliştirdiği hem de normatif beklentilere göre davranış modelleri sergilediği bir oyun alanına benzemektedir. Her bir katılımcının topluluğa giriş öncesi, ilk katılımı ve katılım sonrası olmak üzere baştan sona süreç içinde yaşadığı duygusal ve sosyal konum değişiklikleri bulgularda sunulmuştur.

Şekil.2 *Gruba katılım öncesi süreç şeması*

İncelenen ağ pazarlama grubundaki ilişkiler Elias'ın süreçsel figüratif yaklaşımı ile ele alındığında katılımcıların gruba dâhil olmadan önce deneyimlediği figüratif çözülme, diğer ağlara geçiş için uygun bir boşluk yarattığı görülmektedir. Gruba üye olup aktif olarak grup faaliyetlerine katılım sağlamadan önce katılımcıların güvenilir tanıdık aracılığı ile ilk

karşılıklı bağımlılığı kurmasıyla beraber gelişen ekonomik ilişki ve çıkar birlikteliği, figürasyon alanında aktörlerin konumlanmasıyla beraber arka plana itilmektedir. Zaman içinde katılımcılar oyun alanında rasyonel bir homo economicus olmaktan çok güven ve aidiyet duygularını diğer üyelerle paylaşan özneler haline gelmektedir. Oyun alanı içinde aktörler hem sunum ve sahne performanslarında hem de gündelik etkileşimlerinde diğer üyelerle duygusal bir güven bağı oluşturarak bir "biz bilinci" inşa etmektedir. Figürasyonun merkezine çekildikçe üyelerin diğer üyelere karşı bağımlılık dereceleri artmaktadır.

Şekil.2 *Sunum deneyimi süreç şeması*

Sunum deneyimi, potansiyel üyelerin gruba katılım öncesinde figüratif alana ilk çekilme sürecini ifade ederken bu deneyim ön ve arka sahne olarak ayrılan, alan içinde aktörlerin hedef bir üyeye karşı farklı stratejiler geliştirdiği bir ön deneyim alanı inşa etmektedir. Aşağıda görselde sunum sürecinin bir temsili yer almaktadır. Ön sahne Goffman'ın da (2021) belirttiği üzere, aktörlerin belirli rollere büründüğü ve grubu temsilen belirli eylemlerde bulunduğu bir oyun alanıdır. İkna edilen konumunda yer alan potansiyel üye, aktör B ve C'nin tüm çabalarına rağmen figürasyondan uzaklaşma eğilimi gösterebileceği gibi tam aksine grubun bir üyesi olmaya da kara verebilmektedir. Bu durum, oyun alanındaki figüratif sürecin son derece akışkan ve dinamik olduğunu göstermektedir.

Araştırmada incelenen grup yalnızca belirli ekonomik faaliyetlerin sürdürüldüğü bir birliktelik değil; aynı zamanda aidiyet, duygusal güven ve farklı toplumsal ilişkilerin iç içe geçtiği dinamik bir figürasyon örneğidir. Elias'ın ilişkisel sosyoloji yaklaşımının geç modern topluluk figürasyonlarını anlamada işlevsel olabileceği tezi üzerinden kurgulanan araştırmanın sonuçları göstermektedir ki; sosyal yaşantı içerisinde bireyler eş zamanlı birden çok figürasyon alanı içinde oldukça dinamik ilişki örüntüleri kurgulamaktadır. Klasik sosyal teoride savunulan veya Elias'ın ifade ettiği gibi kullanılan pozitivist dilin etkisiyle statikleştirilen toplumsal analizin yerine varsayımsal olarak dinamizmi esas alan bir dil ve perspektif geliştirildiğinde oluşan karmaşık süreçler çok daha anlaşılır biçimde ortaya konulabilmektedir.

Araştırmanın amacı ve problemi kapsamında değerlendirilmesi gereken önemli bazı noktalar mevcuttur.

1. Ağ pazarlama gibi ekonomik rasyonalite temelli kurgulanan grup yapısı, katılımcılar için ilişkiler geliştikçe dönüşmekte ve duygusal bir sığınak haline gelmektedir.
2. Modern yaşamın ortaya çıkardığı risk ve belirsizliklere karşılık (Beck, 2011) grubun sunduğu ilişkiler ağı, Berger'in ifade ettiği aracı kurum işlevine sahip görünmektedir. Modern bireyin yalnızlığına, maneviyat ve anlam arayışına örtük bir ekonomik bağlılık ilişkisi üzerinden yanıt vermektedir. Grubun katılımcılara sunduğu şey sadece bir iş modeli veya ürün değil, aynı zamanda duygusal bir güven, takdir görme ve aidiyet hissidir.
3. Neoliberal söylemin sunduğu bireyselleşme ve "daima ileriye" giden girişimci özne bağlamında ağ pazarlama grubu motivasyon, başarı, girişimcilik gibi değerleri katılımcılara aktarmaktadır. Dolayısıyla grup eş zamanlı olarak neoliberal öznenin (Dardot ve Laval, 2016).içselleştirilmesini sağlarken kurduğu dayanışma ve güven ağlarıyla bir topluluk figürasyonu oluşturmaktadır.

Risk toplumu kuramının vurgulandığı gibi (Beck, 2011) geç modern birey gündelik yaşamda maruz kaldığı fiziksel, duygusal ve sosyal risklere karşı yeni savunma biçimleri geliştirme eğilimindedir. Geleneksel cemaat biçimlerinin çözülmesi bireyleri hem girişimci özne olmaya zorlamakta hem de alternatif topluluk figürasyonları içinde yeniden güven ve aidiyet kurma ihtiyacına yöneltmektedir. Bu bağlamda grup hem bir neoliberal cemaat hem de modern bireye özgü belirsizliklerin telafi edildiği bir "duygusal sığınak" işlevi görmektedir. Araştırmanın problematiği açısından bu veri oldukça önemlidir çünkü modern

yaşam hoşnutsuzluğu içinde kendilerine güvenli bir sığınak arayan bireylerin her ne kadar ekonomik veya rasyonel hedef ve bağımlılıkla da olsa dâhil olabildiği grupların güven ağlarına sahip olması modern bireyin topluluk arayışına ve inşasına dair bir çıkarım yapabilme imkânı tanımaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgular, literatürde ağ pazarlama üzerine yapılan bazı çalışmaların bulgularıyla da uyuşmaktadır. Özellikle Tekbaş'ın (2010) çalışmasında katılımcıların grubu bir aile gibi görmesi ve ağ pazarlama grubunun bir noktada yaşam biçimine dönüşmesi yönündeki bulgular, bu araştırmada katılımcıların oluşturduğu karşılıklı bağımlılık ilişkileri ile örtüşmektedir. Diğer yandan araştırmada görüşülen katılımcıların kadın ağırlıklı olması, grup içinde kadınların ulaşılabilirliğinin daha fazla olmasından kaynaklanmış olsa da çoğunlukla boşanmış, çocuklu kadın katılımcıların olması dikkat çekmektedir. Ancak grubun tamamına erişim sağlanmadığından genelleme yapmak mümkün değildir. Yalnızca görüşülen katılımcılar içinde boşanmış ve çocuklu kadınların gruba daha çok yöneldiğine dair kısıtlı bir bulgu elde edilmiştir. Bu veri, ağ pazarlamanın esnek çalışma koşullarının kadınların özel yaşamlarına daha çok zaman ayırabilmesine imkân tanıdığını gösteren diğer bulgularla (Kaya ve Çiçek, 2016) eşleşmektedir.

Modern bireyi çepeçevre saran sosyal, fiziksel ve ruhsal risklere karşın toplumsal yaşam içinde dünyayı güvenilir kılma arzusundan (Berger ve Luckmann, 2021) doğan farklı topluluk figürasyonları oluşmaktadır. Bu yeni topluluk figürasyonları, bireylerin ihtiyaçları ile modern dinamikleri uzlaştıran bir aracı işlevi görmektedir. Sorulması gereken soru modernlik -Berger ve Luckmann'ın ifade ettiği modern çoğulculuk olgusu bağlamında- bireylere her şeyi seçenek olarak sunan bir sosyal uzam sağlarken eş zamanlı olarak bireyin güvenli dünyasını yeniden kurmasını sağlayacak aracı kurumlar üretip üretmediğidir. Bu soru sadece akademik ve kavramsal bir kaygıyı ifade etmekten öte önemli bir toplumsal meseleyi temsil etmektedir. Nitekim Berger ve Luckmann (2016), Durkheim'dan ödünç aldıkları aracı kurum kavramını geliştirerek bu işleve sahip olabilecek her türlü sosyal formun incelenmesi gerektiğini önermektedir. Dünyayı anlamlandırma biçimlerinde meydana gelen değişim, kısa veya uzun erimli sosyal değişimlerin merkezî fenomeni iken bireyin içine doğduğu sosyolojik yapının analizi son derece elzemdir.

Araştırmada seçilen ağ pazarlama grubunun yeni dönem topluluk figürasyonlarından biri olarak diğer çalışmalara gerek metodolojik gerek kuramsal yönelim açısından ışık tutacağı öngörülmektedir. Çalışmanın iki kritik öneminden biri yukarıda bahsedilen

modernliğin topluluk yapısında meydana getirdiği dönüşümleri anlayabilmenin diğer topluluk yapılarının anatomisine dair çıkarım yapabilme imkânı tanıma olasılığıdır. Ancak araştırmanın literatürde eksikliği duyulan Elias'ın süreç sosyolojisi yaklaşımının işlevsel ve uygulanabilir geçerli bir metot olduğunu ortaya koyma iddiası, farklı alanlarda çalışacak pek çok araştırmacıya da ışık tutacaktır. İlişkisel sosyolojinin sunduğu kavramsal ve metodolojik araçların sahaya yönelik sınırlılıkları görece ortadan kaldırması, araştırmacının bizatihi içinde olduğu ve öz-refleksif (*self-reflexivity*) olarak devamlı kendini de incelediği sosyal uzamı dinamik bir biçimde analiz etmeyi sağladığı görülmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma yalnızca belirli bir grubun ilişkiler ağını çözümlemekle kalmayıp, aynı zamanda geç modern toplumda topluluk biçimlerinin nasıl dönüştüğüne, bireyin bu dönüşüm içindeki konumuna ve toplumsal güvenin yeni biçimlerine dair daha geniş bir tartışmaya alan açmaktadır. Elias'ın figürasyon ve süreç odaklı ilişkisel yaklaşımı, toplumsal olgulara dair durağan analiz kalıplarının ötesine geçmeyi mümkün kılarken, birey-toplum, yapı-özne gibi ikilikleri aşan bir düşünme zemini sunmaktadır. Bu zemin üzerinden geliştirilen çözümlemeler hem sosyolojik araştırmalara yeni açılımlar sağlayabilecek hem de modern bireyin aidiyet ve anlam arayışlarına ışık tutabilecek niteliktedir.

5. KAYNAKÇA

Abay Alyüz, S. B. (2018). Sosyal sermaye, sosyal ağlar ve sosyal destek ilişkisi: Sultanbeyli ve Kadıköy'de sosyal hizmet merkezlerine başvuranlara ilişkin karşılaştırmalı durum çalışması [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi] Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi.

Abbott, A. (2001). *Time matters: On theory and method*. University of Chicago Press.

Abbott, A. (2016). *Processual sociology*. University of Chicago Press.

Ağcasulu, H. (2018). Sosyal bilimlerde ilişkileri inceleyen bir yöntem: Sosyal ağ analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (Özel Sayı), 1915–1933.

Akosman, B. G. (2024). *Geleneğin sosyoloğu: Robert Nisbet*. Paradigma yayınları.

Argan, Metin (1997), Çok Katlı Pazarlama ve Türkiye'de Bir Uygulama. [Yüksek Lisans Tezi., Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi.

Arnason, J. P. (1987). Figurational Sociology as a Counter-Paradigm. Theory, Culture & Society, 4(2–3), 227–235. https://doi.org/10.1177/026327687004002013

Balcı, M. E. (t.y.). *Modernliğin sosyolojisi*. İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation* (S. F. Glaser, Trans.). University of Michigan Press.

Bauman, Z. (1979). The phenomenon of Norbert Elias. *Theory, Culture & Society*, 1(2), 107–125.

Bauman, Z. (2016). *Cemaatler: Güvenli olmayan bir dünyada güvenlik arayışı* (N. Soysal, Çev.) Say Yayınları.

Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Yeni moderniteye doğru* (K. Özaydın, Çev.). İthaki Yayınları.

Bekezhanova, A. (2014). *Çok katmanlı pazarlamanın tüketicilerin yaşam tarzları üzerindeki etkileri: Türkiye - Kazakistan karşılaştırması* [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü]. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi.

Bell, D. (1970). The return of the sacred? The Journal of Religion and Society, 1(1), 1–28. https://doi.org/10.1111/j.1467-9744.1978.tb00334.x

Bellah, R. N. (1970). *Beyond belief: Essays on religion in a post-traditional world*. University of California Press.

Bellotti, E. (2015). *Qualitative networks: Mixed methods in sociological research*. Routledge.

Berger, P. L. (2011). *Kutsal şemsiye: Dinin sosyolojik teorisinin ana unsurları* (A. Coşkun, Çev.). Rağbet Yayınları.

Berger, P. L., ve Luckmann, T. (2015). *Modernite, çoğulculuk ve anlam krizi: Modern insanın yönelimi* (M. D. Dereli, Çev.). Heretik Yayınları.

Berger, P. L., ve Luckmann, T. (2021). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi* (V. S. Öğütle, Çev.). Atıf Yayınları.

Berman, M. (1994). *Katı olan her şey buharlaşıyor: Modernite deneyimi* (Ü. Altuğ ve B. Peker, Çev.). İletişim Yayınları.

Bianchi, F. (2011). Between social "forms" and "figurational" sociology: Simmel and Elias and the role of emotions. *Anno I, Numero II/Dicembre*, 89-102. https://doi.org/10.1400/201005

Bogner, A. ve Rosenthal, G. (2023). Social-constructivist and figurational biographical research. *Current Sociology*, 71(4), 567–586.

Borgatti, S. P., Mehra, A., Brass, D. J., ve Labianca, G. (2009). Network Analysis in the Social Sciences. *Science, 323(5916)*, 892–895. https://www.jstor.org/stable/20403062

Bourdieu, P. (2015). *Pratik nedenler: Eylem kuramı üzerine*. (H. U. Tanrıöver, Çev.) Hil Yayın.

Burt, R. S. (1995). *Structural holes: The social structure of competition*. Harvard University Press.

Carrington, P. J., Scott, J. ve Wasserman, S. (Ed.) (2005). *Models and Methods in Social Network Analysis*. Cambridge University Press.

Cassirer, E. (1944). *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. Yale University Press.

Crossley, N. (2011). *Toward relational sociology*. Routledge.

Crossley, N. (2015). Etkileşimler, Bitişiklikler ve Beğeniler: İlişkisel Sosyolojide "İlişkileri" Kavramsallaştırmak. C. Powell ve F. Dépelteau (Ed.), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde (s. 193–224), (Ö. Akkaya, Çev.). Phoenix Yayınları.

Çeğin, G., & Göker, E. (Ed.). (2012). *Tözcülüğün tasfiyesi: İlişkisel sosyolojide temel yaklaşımlar*. NotaBene Yayınları.

Comte, A. (1952). *Pozitivizm ilmihali* (P. Erman, Çev.). M.E.B Yayınları.

Dardot, P., ve Laval, C. (2016). *Yeni Bir Dünya: Neoliberal Toplum Üzerine* (I. Ergüden, Çev.; 2.baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Davie, G. (2015). *Religion in Britain: A persistent paradox* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.

Durkheim, E. (2013). *Toplumbilimin yöntem kuralları* (Ö. Ozankaya, Çev.). Cem Yayınevi.

Durkheim, É. (2023). *Toplumsal iş bölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Say Yayınları

Emirbayer, M., ve Goodwin, J. (1994). Network analysis, culture, and the problem of agency. *American Journal of Sociology, 99(6),* 1411–1454. https://doi.org/10.1086/230450

Emirbayer, M. (2012). İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto, G. Çeğin ve E. Göker (Ed.), *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar içinde* (s. 25-65). İstanbul, NotaBene Yayınları.

Emirbayer, M. ve Mische, A. (2012). Faillik Nedir? içinde G. Çeğin & E. Göker (Ed.), *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* (s. 65-137). NotaBene Yayınları.

Elias, N., ve Scotson, J. L. (1965). *The Established and the Outsiders: A Sociological Enquiry into Community Problems*. London: Frank Cass.

Elias, N. (1991). *The Society of Individuals* (E. Jephcott, Trans.; M. Schröter, Ed.). Oxford: Basil Blackwell.

Elias, N., ve Kilminster, R. (1991). *The symbol theory*. Sage Publications.

Elias, N. (2020a). *Sosyoloji Nedir?* (O. Değirmenci, Çev.; 2.baskı), Olvido Kitap.

Elias, N. (2020b). *Zaman Üzerine* (V. Atayman, Çev.; 2.baskı), Ayrıntı Yayınları.

Erdoğan, A. (2013). Sosyometrinin doğuşu ve gelişimi. *Sosyoloji Dergisi, 3 (27)*, 387–414

Erdoğan, E., ve Uyan-Semerci, P. (2021). *Toplumsal araştırma yöntemleri için bir rehber: Gereklilikler, sınırlılıklar ve incelikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Faust, K., ve Wasserman, S. (1994). *Social Network Analysis: Methods and Applications.* Cambridge University Press.

Featherstone, M. (1987). Norbert Elias and Figurational Sociology: Some Prefatory Remarks. *Theory, Culture & Society, 4(2–3)*, 195–203. https://doi.org/10.1177/026327687004002001

Froehlich, D., Rehm, M., ve Rienties, B. (2020). *Mixed methods social network analysis*. Routledge.

Furedi, F. (2008). *Korku kültürü: Risk alma korkusunun toplumu nasıl tehdit ettiğini anlamak* (F. Eroğlu, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Gabriel, N. ve Kaspersen L.B. (2008). The importance of survival units for Norbert Elias's figurational perspective. *The Sociological Review*, 56(3), 370-388. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2008.00795.x

Gençer, M. (2017). Sosyal ağ analizi yöntemlerine bir bakış. *Yıldız Social Science Review, 2(3)*, 19–34.

Giddens, A. (1994). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Goffman, E. (2021). *Gündelik yaşamda benliğin sunumu*. (B. Cezar, Çev.). Metis Yayınları.

Heath, S., Fuller, A., ve Johnston, B. (2009). Chasing shadows: Defining network boundaries in qualitative social network analysis. *Qualitative Research*, 9(5), 645–661. https://doi.org/10.1177/1468794109342694

Heelas, P. (1996a). Introduction: Detraditionalization and its Rivals. P. Heelas, S. Lasch ve P. Morris(ed.), *Detraditionalization Critical Reflections on Authority and Identity içinde* (s. 1-21), Blackwell publishers.

Heelas, P. (1996b). On Things not being Worse, and the Ethic of Humanity. P. Heelas, S. Lasch ve P. Morris(ed.), *Detraditionalization Critical Reflections on Authority and Identity* içinde, s. 200-223, Blackwell publishers.

Heelas, P., ve Woodhead, L. (2005). *The spiritual revolution: Why religion is giving way to spirituality*. Blackwell Publishing.

Işık, P. (2013), Çok Katlı Pazarlama Sistemi Ve Uygulamaları: Türkiye Avon Firması Örneği [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi.

Jeanniere, A. (2018). Modernite Nedir?, Küçük, M. (der.), *Modernite versus Postmodernite içinde* (s. 111-125). Say yayınları.

Kara, M., ve Çiçek, B. (2016). Çok katlı pazarlama sistemi ve uygulaması: Yozgat ili Tupperware firması örneği. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, *1*(1), 1–16. https://doi.org/10.23834/isrjournal.251512

Karaman, D. (2019). Çok katlı pazarlama sistemi üzerine Antalya ilinde bir uygulama. İnsan ve İnsan, 6(21), 553–572. https://doi.org/10.29224/insanveinsan.468188

Kasper, D. (2015). Sosyolojiyi Dinamik İlişkilere Odaklanarak Geliştirmek. C. Powell ve F. Depelteau (Ed.), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde (s. 111–140). (Ö. Akkaya, Çev.). Phoenix Yayınları.

Luckmann, T. (1996). The Privatization of Religion and Morality, P. Heelas, S. Lasch ve P. Morris(ed.), Detraditionalization Critical Reflections on Authority and Identity içinde, s. 72-87, Blackwell publishers.

Lyotard, J.F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge* (G. Bennington and B. Massumi, Trans.) University of Minnesota Press.

MacIver, R. M. (1970). *Community: A sociological study* (4.baskı). Frank Cass and Company Limited.

Marx, K. (1976). *Ekonomi politiğin el yazmaları ve felsefe*. (K. Somer, Çev.). Sol Yayınları.

Marx, K., ve Engels, F. (2000). *Alman ideolojisi* (E. Aktan, Çev.). Alter Yayıncılık.

Mill, J. S. (1844). *Essays on some unsettled questions of political economy*. London: John W. Parker.

Morris, P. (1996). Community Beyond Tradition, P. Heelas, S. Lasch ve P. Morris (ed.), *Detraditionalization Critical Reflections on Authority and Identity içinde*, s. 223-275, Blackwell publishers.

Morris, P. M., Heelas, P., ve Lash, S. (1996). *Detraditionalization: Critical reflections on authority and identity*. Blackwell.

Mouzelis, N. (1993). On Figurational Sociology. *Theory, Culture & Society, 10(3)*, 1–14. https://doi.org/10.1177/026327693010002013

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar I* (S. Özge, Çev.; 7. baskı) Yayınodası Yayınları.

Nisbet, R. A. (1962). *The quest for community: A study in the ethics of order and freedom*. Oxford University Press.

Nisbet, R. A. (1966). *The sociological tradition*. Routledge.

Nisbet, R. (1970). *Tradition and revolt: Historical and sociological essays*. Vintage Books.

Ostwalt, C. E. (2003). *Secular steeples: Popular culture and the religious imagination*. Trinity Press International.

Özgören Kınlı, İ. (2020). Norbert Elias ve Figürasyonel Sosyolojiye Giriş. Turkish Studies, 15(3), 1377-1394. https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41865

Perulli, A. (2016). Everyday life in figurational approach: A meso level for sociological analysis. *Historical Social Research, 41*(3 (157)), 120–133. https://www.jstor.org/stable/i40165641

Popping, R. (2015). Qualitative network analysis. *International Review of Social Research,* 5(1), 1–17.

Powell, C., ve Dépelteau, F. (Ed.). (2015). *İlişkisel sosyoloji: Ontolojik ve teorik yönelimler* (Ö. Akkaya, Çev.; A. Esgin ve G. Çeğin, yay. haz.). Phoenix Yayınları.

Rheingold, H. (1993). The virtual community: Homesteading on the electronic frontier. Addison-Wesley.

Schütz, A. (1967). The phenomenology of the social world. Northwestern University Press.

Scott, J. (2000). *Social Network Analysis: A Handbook*. SAGE.

Scott, J., ve Carrington, P. J. (Ed.). (2011). *The SAGE handbook of social network analysis*. SAGE Publications.

Simmel, Georg. (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. Kurt H. Wolff. Glencoe (Ed.). IL: Free Press.

Simmel, G. (2006). *Modern kültürde çatışma* (T. Bora, N. Kalaycı ve E. Gen, Çev.; 4. baskı). İletişim Yayınları.

Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür* (T. Birkan, Çev.) Metis Yayınları.

Stark, R. (2015). The triumph of faith: Why the world is more religious than ever. ISI Books.

Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi*. (E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.

Tekbaş, E. (2010). Çok katmanlı pazarlama sistemleri: Herbalife örneği [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi.

Thorpe, C. (2015). İlişkisel Bir Sosyolojik Paradigma Uygulamak İçin Eleştirel Stratejiler: Bourdieu ve Vahşi Sosyolojik Teorik Mücadeleler. C. Powell ve F. Dépelteau (Ed.), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde (s. 167–192). (Ö. Akkaya, Çev.). Phoenix Yayınları.

Tönnies, F. (2020). *Cemaat ve cemiyet: Saf sosyolojinin temel kavramları*. (S. Zeybekoğlu, Çev.), Ötüken Yayınları.

Tsekeris, C. (2015). İlişkiler Üzerine Norbert Elias: Öngörüler ve Perspektifleri. C. Powell ve F. Dépelteau (Ed.), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler* içinde (s. 141–167). (Ö. Akkaya, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.

Türkmen, H. G. (2018). *Çok katmanlı pazarlama işletmelerinde müşteri vatandaşlık davranışı ve kozmetik sektöründe bir uygulama* [Doktora tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi.

van Krieken, R. (2001). Norbert Elias and process sociology. In G. Ritzer ve B. Smart (Ed.), The handbook of social theory (ss. 353–367). London: Sage.

Wasserman, S., ve Faust, K. (1994). *Social network analysis: Methods and applications*. Cambridge University Press.

Weber, M. (1958). Science as a vocation. Daedalus, 87(1), 111–134. Published by MIT Press on behalf of the American Academy of Arts & Sciences. http://www.jstor.org/stable/20026431

Wellman, B. (1979). The community question: The intimate networks of East Yorkers. American Journal of Sociology, 84(5), 1201–1231. https://doi.org/10.1086/226906

White, H. C. (2008). *Identity and control: How social formations emerge* (2nd ed.). Princeton University Press.

Yelken, R. (1999). *Cemaatin dönüşümü: Geç modern dönemde cemaat sosyolojisi.* Vadi Yayınları.

Yelken, R. (2000). Modern Toplum Üzerine Kısa Bir Kavramsal Tartışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2(1),* 177-190. http://hdl.handle.net/11630/2911

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. baskı). Seçkin Yayıncılık.

6. EKLER

EK-1: Katılımcıların demografik bilgileri

KATILIMCI	CİNSİYET	YAŞ	EĞİTİM
A1	KADIN	49	LİSE
A2	KADIN	44	LİSE
A3	KADIN	36	İLKOKUL
A4	KADIN	36	LİSE
A5	ERKEK	39	LİSE
A6	ERKEK	40	ÜNİVERSİTE
A7	KADIN	47	LİSE
A8	KADIN	38	ÜNİVERSİTE
A9	KADIN	41	ÜNİVERSİTE
A10	KADIN	43	LİSE
A11	KADIN	35	ÜNİVERSİTE
A12	ERKEK	47	ÜNİVERSİTE
A13	ERKEK	33	ÜNİVERSİTE
A14	KADIN	34	ÜNİVERSİTE
A15	KADIN	42	ÜNİVERSİTE
A16	KADIN	28	ÜNİVERSİTE
A17	KADIN	42	ÜNİVERSİTE
A18	KADIN	37	ÜNİVERSİTE
A19	KADIN	49	ÜNİVERSİTE
A20	KADIN	36	ÜNİVERSİTE
A21	ERKEK	45	ÜNİVERSİTE
A22	ERKEK	44	ÜNİVERSİTE
A23	KADIN	45	LİSE